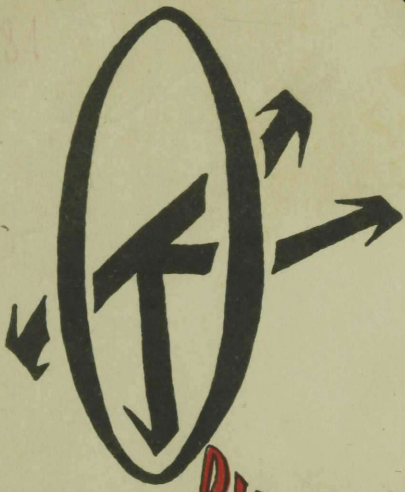

1881

EDR RUSTE

UNAN HVITSE

Pedro Krusten

Punane ohvitser

1961

1961

„Aktsiooni“ kirjastus

Kaas: autorilt

2

156120

A 8381

L

Ühel pimedal novembripäeval aastal 1918. põhja poolt tulnud sõjaväerong peatus Vologda jaamas, puhvrite külme kiljatus läbistas pika vaguniterea. Kümmekond punaväelast astus rongilt jaamaesisele. Seisatuti, vaadati ringi, otsides teed linna poole. Nemat olid siin võhivõõrad.

„Seltsimees, kust kaudu linna pääseb?“ pärisid kohalikul.

Ilmetu meeskodanik andis huvita ükskõiksusega juhatust.

Nad hakkasid minema läbi sügiskõleda lumise maastiku linna poole. Nad olid relvuta, ainult määrdunud sõduripambud ripnesid seljas. Seal oli nende kogu varandus, paar musta pesu ja leivaraasuke. Ainult vanu raasuke, leiba ennast neil polnudki. Nende sinelid olid põlenud mitmest kohast läbi, pruunid kõrbenud ääred aina narmendasid. Nad olid vajunud väerinnal unistena ööseti lõkkesse. Sõda käis põhjamaa ääretumates metsades ja rabades, partisanisõda, kus ei tuntud kaevikuid. Õigupärast nad ei oleks tohtinud teha seal tuld, kuna nii seadsid endid vaenlasele laskemärgiks. Ometi öösel juhtus laskmist vähe. Öhtu tulles metsaalune läks leekima, punane kuma aina kõikus põlise põhjamaa laane männitüvedel, siin, kus rahuajal nähti inimest harva. Varemalt inimene nagu polnudki siia oma jalga tõstnud, mitmel pool lamas lademetes langenud metsa maas, nagu üleaurust üliküllust, mädanes. Aga nüüd oli mets mehi täis, kära käis lõkete ümber nagu muistses sõjalaagris. Kuuli ei kardetud. Ööseti hoiduti

operatsioonist. Sõjategevus öösel oligi peaaegu võimata tundmata laane ja pimeduse tõttu. Harva paukus öösel püss, laas lajatas ja mõni punaväelane hakkas tundma sooja verd nõrguvat riietesse, ta oli haavatud. Seda juhtus harva.

Otsest heitlust nagu kardeti, vaenlast püüti rabada haarangutega. See oli võimalik ainult päevavalgel, öösel haarang kujunes ekslemiseks, mõttetuks tammumiseks teadmatuses. Metsas vaenlane oli kõikjal. Nad valvasid kord oma harilikul positsioonil, vaenlase pool valitses vaikus. Hiljem selgus, et vaenlane oli käinud kolm kilomeetrit nende taga, surmanud nende arstid ja õed, viinud kaasa nende laskemoona. Metsas polnud kaitstud külge ega seljaagust. Teadmatus ja salalikkus sigitasid meestesse hirmu.

Nüüd need linna poole sammujad olid pääsenud väerinvalt. Seljataga oli hoopis kergem hingata. Nad olid saadetud siia vast-avatav. punaste ohvitseride kursustele. Kodusõda oli käimas Nõukogude maa igal serval, punaväemass vajab juhte, ustavaid ja julgustavaid juhte. Punaväes teenivatele endistele ohvitseridele ei saadud olla kindel. Põhjäväerinna ülemjuhatajaks oli eraisik, keegi arst.

See linna poole rühkiv kriim pesemata meestekari oli siis tulevasi punaohvitseri. Nende hulgas oli vaid üks linnatöoline, teised olid külast, kõik lihtrahvas. Nende seas sammus ka üheksateistaastane eestlane Timotheus Komiste, koduse nimega Timmi. Temagi oli nüüd minemas punaseks ohvitseriks.

Väerinnalt saadeti kursustele väljapaistvamaid punaväelasi. Komistest polnud õigupoolest suurt sangarit. Lahingute ajal ta tundis vahel lõdisemapanevat hirmu. Aga ta oli rühmaülemaks, ta pidi sundima end mehiseks. Ta kandis kõiki raskusi nurisemata, vastupidavuse suhtes ta oligi mees. Teeskles head tuju, et julgustada mehi. Kõik oleneb sõjas meeste meeoleolust. Ühel operatsiooniretkel Komiste kuulis pimeduses vanaldase mehe hambaid lõgisevat hirmust. See oli õudne kuulda, see oli nagu taud, mis kippus hävitama tedagi. Õudseks muutub sõda paanikasse sattunud meheväega. Paha oli

see, et laane teadmatuses salahirm oli kerge sigima meestesse. Pimedus ergutas fantaasiat.

Ühel päeval pataljon liikus edasi ahelas. Parajasti peatuti, et võtta leiba. Äkki kõlas eespool püssipauk. Mets lajatas. Terve pataljon kukkus jooksma. Põgenes ülepeakaela, kargas kaasa pikkade koibadega patülgi, endine tsaariohvitser. Inimesed jooksid elajalikus hirmus, kargas üle mätaste Komistegi. Ometi polnud mingit hädaohtu. Hirm on sõjas suurim vaenlane, selle peab võitma eestkätt. Julgete edasitormajatega sõda muutub kaasakiskuvaks vaimustuseks.

„Edasi kommunistid!“ Niisuguste võiduhüüetega pataljon tungis kord edasi, mets aina ragises meeste käes. Ent lõpuks satuti rappa. Seal lahtus vaimustus. Mehed ei pääsenud vaenlase tule all edasi ega tagasi, lamasid maoli märgadena soos pimedani. Öhtul nende sõdimistuju oli läinud, tõrkusid minemast edasi. Staabist aga tuli kategooriline käsk vallutada sootaga valgete kindlustatud positsioon. Mehed keeldusid. Siis staabist saabus niisugune teade, et kõik komandörid, kes ei suuda viia oma mehi lahingusse, lastakse maha. Komandöride elu oli kaalul. Komiste oli ka kõmandör. Nad pidasid endi vahel nõu. Otsustasid võtta kuulipilduja kaasa, minna ise mööda teed pimeduses vaenlase positsioonile. Teist teed polnud valida. Parem oli surra lahingus, kui lasta end tappa siin argpükside pärast.

Komiste läks siis nendega teele. Mehed jäid lõdisema selja taha lõkete juure. Võigas oli astuda eelolevasse võõr-asse ja vaenlikku pimedusse. Nad roomasid vahel maoli mao moodi poris, kuulatasid varitsevate metsloomadena. Nii nad jõudsid vaenlase seisukohale öösel üsna lähedale. Kauge- male ei julgenud enam liikuda. Komiste arvas, et patül, see endine tsaariohvitser, läheb nendega valgete poole üle, viib kuulipilduja kingiks kaasa. Komiste kujutles seda koledat hetke, kus nad osutuvad vaenlaste seas. Jätavad nad ta ellu? Või lasevad kohe maha? Saavad teada, et ta astunud puna- väkke vabatahtlikult, siis muud kui kuul pähe. Komiste vaev- les pimeduses raskes hingekitsikuses. Hommikul selgus, et

valged olid jätnud oma kindlustatud kingu maha. Komiste liikus nende kaevikus, blindaažis — millist uhkust nad siin taga ajasid! Neil oli blindaaž! Siin suitses veel tukke. Valgete käsi oli teinud selle tule, suitsuga aeles siin veel nagu nende vaimu! Komiste leidis kaaslastega siit söödavat, konserve. See oli nälginuile suur sõjaõnn. Maas vedeles kiri, see oli ingliskeelne, saadetud Kaanadast. Komiste silmitses seda unistades, need olid armsad ladinatähed, siin oli midagi nagu temagi kaugest kodumaast.

Nad saatsid meestele sõna kaeviku vallutamisest, pataljon tuli robinal kindlustatud positsioonile. Nii Komistest sai sangar, väljapaistev punaväelane. Sellisena ta äratas tähelepanu ja sattus kursandiks.

Sammudes nüüd Vologda poole ta polnud sisemiselt päris rahul. Ta oli lootnud saada Leningradi või Moskvasse, suurlinna. Tahtis neid linnu näha. Mets oli piinanud teda alaliselt teadmatusepaineiga, seal ta oli hakanud igatsema linnade järgi. Metsa vaenlik vaikus oli laadinud ta närve hädaohukartusega nagu dünamiidiga. Siis ta oli kippunud laanest suurlinnade mürra — rahustama närve. Oli unistanud, et seal on julgem ja kodusem suure inimhulga tõttu.

Veetes rabas kuuseoksil öid, vahel mingi nõrkus oli mananud temas esile unelmaid puuderdatud plikast ja tapetseeritud toast. Toas on ahjusoojus, uks on lukuga, nii siis kaitstud ja mugav olemine!

Teinekord ta oli sattunud mehisemasse meeleollu. Pääses siis nagu mõistma pöördeaja suurust, tunnistas end vägiteolise aja tegijaks, mitte ohvriks. Igatses Moskvasse, et näha revolutsioonikolde mitmekesist elu.

Sellepärast ta oli nüüd veidi pettunud, sammudes Vologda poole. Siin tundus nagu liig rohkelt vaikust, metsade rahu. Vaiksed maastikud ei sisendanud usaldust looduspildi nautimiseks, sisendasid salakartust näha igal hetkel vihatud valgete ilmutist.

Kuid üldiselt Komiste ei mõelnudki kurta, tal oli põhjust aina rõõmustada. Ta oli pääsenud sõjast. Et seda hin-

nata õnneks, tuli tuletada meele seda, mis nüüd tundus alatu-sena. Mehisusest mahajäetuna ta oli soovinud kord valgekaart-lase kuuli endale kuhugi pehmemasse kohta, mille läbistamine ei riku konti, tee sandiks. Teinekord oli mõlgutanud veelgi nurjatumat mõtet: lasta ise endal jalast kuuli läbi, et pääseda sõjast seljataha haiglasse. Kui laskmine jäi laskmata, siis pol-nud keelajaks revolutsiooniline mehisus, vaid närune kartus kukkuda kohtu alla. Säärases sõgedas kitsikuses oli kombi-neerinud armetuna.

Nüüd see kõik oli lahenenud ootamata lihtsalt, Komiste oli väerinna seljataga. Seda oli esialgu nagu raske uskuda, ikka oli veres niisugune kartus, et äkki paugahtab siin-seal püss.

Kümme nürurõivalist mehekogu jõudis Vologda vaiksetele tänavatele. Punaste ohvitseride kursused asusid endises tü-tarlaste-gümnaasiumihoones. Mõne aasta eest linna jõuka kihi tütreid olid nühhkinud siin unistavalt oma vallatuid tagu-mikke, korjates peadega hajameelselt koolitarkust. Nüüd pu-naväelased pressisid siin oma suured kered koolipinkide vahele kägarasse, panid väheharitud pead õppima. Püssipüramiidid kumendasid külma terast koridoridel.

Komiste sai kaua aja tagant sauna, viskas ära särgitäie täisid.

„Tea, kas täid laibal veel kaua elavad?“ küsis keegi mõt-likult, nagu muretsedes nende täide pärast, kes jäänud lan-genute särki.

„Kärvavad välja nagu inimesed surnud planeedil — külm võtab ära“, vastas valendav kogu aurupilves. Kostis naeru. Komiste uuris aurupilvet ja nägi selles atleedikehaga suurt keskealist meest.

Ruumid sumisesid täis alasti inimkehi. Nad olid ükstei-sele veel võõrad, ent nad pidid saama ühiseks pereks, nad sinatasidki üksteist sõbraliku seltsimehelikkusega. Komiste ei tunnud end siin võõrana, ta oli harjunud elama alaliselt muutuvras inimmassis. Sõda oli teda harjutanud. Oli õppinud

kiirelt sõpruma ja kergelt lahkuma. Lagemata kordi ta oli aetud kokku võhivõõraste meestega, et koduneda nendega ja siis lahkuda igaveseks.

Uute riiete saamine on sõduri vähenõudlikus elus pidupäevaks, oli seda eriti kehvad 1918. aastal. Komiste uuris salarõõmsana unistades oma vanu saapaid, need töötasid ta kõhule pidupäeva. Need olid veel head jalatsid, nende eest võis leida talkutškalts kannika leiba. Komiste oli kiskunud need endale tundmata punaväelase laibalt. Neli-viis langenud oli tõstetud metsakabelisse, olid siin külmast kõvad nagu roikad. Komiste ei teadnud praegugi, kes kannud need laibad kabelisse. Võib olla, mõni metsaelnik. Siin-seal määratumas laanes leidus mõni elamu, tükk põllulagedat metsasüdames. See oli silmale armas nagu oas kõrves. . . Kui Komiste juhtus nägema kabelis punaväelaste laipu, siis madal sügispäev kobrutas kollakuma ladvastiku taga, päeval oli kaua aja tagant nagu pühapäeva jume. See võiski ehk olla pühapäev, Komiste ei teadnud seal nädalapäevi. Kabelis ta märkas ühe jalas neid saapaid, need meeldisid talle. Kuid ta ei saanud neid surnult kätte, koolnu hoidis neid ahastavalt endale, nagu läheks temale neid veel vaja. Aga kui Komiste lõi oma põlenud „tanki“ surnule jalge vahele, siis laip ei saanud enam lohiseda järgi, pidi lahkuma oma saabastest. Nüüd Komiste kavatses vahetada need leivaks, nautis toreda tunni eelrõõmu. Juba üle aasta ta kannatas tühja kõhtu. Ta ei saanud kunagi söönuks.

Õhtul Komiste heitis magama voodisse. Kaua aja tagant voodisse! Akna taga säras tähestik jäiselt, hakkasid tulema pakased. Külme oleks võtnud ta nüüd väerinnal ära, nad olid seal kõik kergelt riides. Ainult hiinlastel olid poolkasukad ja vilidid, teised lõdisesid kergetes sinelites. Hiinlasi hellitati, nemad olid fanaatilised sõjamehed. Nemad ei kartnud surma, sõjasurma läbi lootsid pääseda jalamaid taevariiki. Istusid lahingutes nagu rätsepad, jalad risti all, püss palges — kõhuli nad ei lasknud. ütlesid: „Bolševik horoš“ ja ei taganenud. Taevapojad võitlesid taevariigi hävitajate eest, said selga kasukad.

Komiste mõnules soojas toas voodil, mehi sumises särgi väel ümberringi. Nüüd polnud enam vaja pugeda pakase eest tulesse lõkketuhka. Nüüd võis magada voodis rahuliku südamega, valgeid polnud karta.

Komistet hakati koolitama punaseks ohvitseriks. Neile anti siin süüa poole rohkem kui harilikele punaarmeelelastele. Siin oli hoopis teine põli. Komistel hakkas nagu vedama.

Linnas liikus taude.

Ühel päeval haigestus Komistegi. Hakkas tundma külmavärinaid, seisis kuuma ahju ääres. See oli tol põneval päeval, mil ta luges venekeelsest lehest kodumaa ja linnade nimesid. Neid tahtis veerida lõpmata, neist sosistati talle nagu salatervitusi, kuigi mõnigi neist oli moonutatud.

Punavägi tungis Eestimaale.

Komiste koduigatsus soovis punaväele edu. Ta muutus rahutuks, aimates, et nüüd on avanemas ometi viimaks võimalus sõita kodumaale. Tundus, et tema ei tohigi nüüd rakenduda siia kursandiks, vaid peab kasutama võimalust, pääsma kohe sünnimaale. Oli igatsenud seda hetke aastaid. . .

Niisuguste mõtetega ta seisis sel hallil tõbisel päeval kuuma ahju ääres ja tundis, kuis pea muutus raskes, kiskus teda jalust pikali. Kursandid tulid küsima, mis viga, et selt-simees näost kahvatu nagu kapsaleht.

Velsker sõidutas ta reel haiglasse. Konstateeriti tüüfust. Õde naeratas julgustavalt. Aga Komiste hinge tagamaal viirastus valendav ristimets. See tundus nagu viimase otsa halb ennustus. Hirm ajas hinge kitsikusse rahutult rabelema. Komiste pani oma higise käe, nagu tuletüki, ribidele: süda peksis! Värin läbistas keha, külm metall puutus vastu kaela. Mehe hääl ütles: „Kahju, kenad juuksed.“

Ta pea aeti paljaks.

Pea oli paljas nagu kaalikas. Kaalika luisele koorele asetati jääkompres. Ajus kihises hirmu ja õudust segi kentsakate omavoliliste mõtteviguritega palavikus.

Ta mõtles: õnn veel et haigestusin siin, kus arstiabi käepärast. Sõjaväljal oleksin hukkunud taudihaigena paratama-

tult. Kuid siis tuli meele, et haiglad on viletsas seisundis, arstimeist on suur puudus. Niisuguseid jutte oli liikvel. Valged välisriigid blokeerisid Nõukogudemaad, väljast ei saadud medikamente. See hirmutas. Muret tegi ka see, et ta haigestus just nüüd, kus avanes võimalus sõiduks kodumaale. Suren enne ära, ei saa kirjagagi teatada neile, et seni ikka tõugelnud elavate kirjas. Kus kohal, mida teinud, seda kõike oli vaja teatada neile. Kuid veel ei saanud. Ent homme see võimalus võis saabuda. Talle tuli meele varasügisene sõit sõjaväljale süngettesse Arhangeeli-metsadesse. Siis ta tundis niisugust tumedat kadueelset aimu, et kirjutas Vologda jaamas kodustele kirja, laskis postkasti. Hea õnne peale! Ehk läheb ometi kodumaale! Kuigi Eestiga polnud postiühendust. Ta lootis siis, kui nüüd ei lähe, ehk leitakse see siit siis, kui tuleb rahu-likum aeg, post hakkab jälle töötama! Nii mõtles tookord.

Nüüdki ta tundis jälle lõpueelset meeleolu, tahtis saata kirja, viimast teadet enese saatusest. Tahtis heita endast mälestusmärki mässavasse ajamerde, nagu uppuja pudelit lahku-misriidadega.

Kuid ei palunud õelt paberit, ei tahtnud tunnistada surmaohtu.

Viskles voodis, lõi silmad aknasse. Musti täppe tantsis, rattaid keerles ruutude talvetaeva tuhas. Paistis kiriku halle müüre, kuplite riste. Ristid kargasid siniseilt kupli-sibulailt, paljunesid üle lumevälja kalmistuks...

Komiste sulges silmad.

Punaseid ja violett palle lõhkes ajupimeduses, nagu sündivaid ja surevaid planeete mustas kaaoses. Ta mõtles: revolutsioon oleks pidanud pühkima ammugi kirikud maa pealt, kiskuma vastikud kalmistuplaastrid maakera põselt. Need võbis-tavad inimest hauataguse hirmutundega, rõhuvad vaimu ras-kemeelsusse.

Kartis kirikut.

Kellegi hoolikad käed vahetasid peakoorukesel kompressi järjest. Ta ei tahtnud avada silmi, ent suletsilmigi ta nägi valgust kumavat õest endasse vaikseks lohutuseks ja seltsiks.

Kehas heitles tervis tõvega, hinges mehisus lolli surmatondiga. Ta naeris palavikus: see poiss juba maha ei järe! Püüdis peletada surmamõtet. Arvas, et hirm kisub surma ligi, lahingus kuulid külge. Surmapõlguse kiired aga tõrjuvad kuulid kõrvale. Nii oli sõjas. Nii ta püüdis tõvevoodilgi julgustada end kangelaseks, kellest ei saada jagu. Arvas, et see mõjub paremini, kui kõik rohud. Pole vajagi välismaalt arstimeid! Meie parandame end revolutsioonilise vaimustusega!

Nii ta kuraasitas palavikus.

Kaks valget naist tulid toimetama teda vanni. Kangelane vajus memmede vahel lössi, revolutsiooniline vaim ei suutnud hoida teda püsti. Ta langes voodiservale tagasi. Siis taarus saatjate vahel vannitoa poole nagu purujoobnu. Joobnu — see oli vana pahelise aja mälestis! Nüüd ei olnud joobnuid... Äkki ta puhkes naerma, kamandas:

„Üks, kaks! üks, kaks!“

Tal oli kentsakas marssida naiste vahel. Nii ta polnud veel kunagi marssinud. Kummaline oli minna nende juuresolekul vanni. Ta ei tohtinud häbeneneda. Ta ei kiskunud peopesa viigileheks. Ligunes kuumas vannis, nagu põrgus, oli häbita nagu paradiisis enne patulangemist.

Ta vajus mõneks päevaks kuhugi varju, ei mõelnudki enam midagi. Nagu unes aimas kraadimisi, süstimisi. Keha temperatuur püsis üle neljakümne, püsis peas jääkott. Aegajalt teadvusevälke sähvis sonimishämarusse, valgustades surmaohu musta kuristikku.

Valge naine heljus ruumihämaruses nagu valgus vee põhjas.

„Kuidas on?“ küsis Komiste ärevalt.

Kas valge naiseudu vastas või jättis uduingel vastamata — sõnad ei sattunud Komiste teadvusse. Ta ei oodanudki neid, ta jälgis suletsilmi ajupimeduses lõhkevaid ja tekkivaid tulepalle. Järgmisel hetkel need polnudki tulepallid, olid õied. Siis purskus kahurite suust jälle tuld. Tuld ei välkunud hetkeks, vaid seda jäi õhku seisma hulgaks ajaks. Torust hüp-

pas välja kiirelt, ent siis jäi haralisena seisma õhku, nagu mõt-
tesse, mida teha nüüd, kuhu poole lennata.

„Kuidas on?“

Ta küsitles uuesti talitajat, kes oli kummardumas ta üle. Ent jällegi ta ei tabanud vastust, vaid nägi selle kõlades enda kõrval laual taldrikut punase kiselliga. Peas hüples tahtmatult mõte: See on kahurituli. Söö see endale sisse, siis plahvatud lõhki! See on vast kuratlik sõjakavalus! Siin haiglas on kõik maskeeritud valged! Teevad näiliselt nagu head, aga püüavad sokutada sulle surma.

„Ei taha!“

Väherdas voodil. Silmad langesid kinni, nende all sibas kisellitaldrikuid lõpmata rida. Kui naisevalgus jälle lähenes, pistis talle külma kraadiklaasi nagu kaani kaenla alla imema palavikku — Komiste avas segaselt põlevad hallid silmad ja küsis:

„Kaugel nad nüüd on?“

„Kes?“

„Kas meie väed on juba Tallinnas?“

Õde tõi lehe. Komiste tahtis tõusta põnevuses, ent tõbi ja õde sundisid ta tagasi seljale. Naise hääl luges lehest:

„Võidukas punavägi vallutas Tapa.“

„Siis ei ole enam kaugel,“ naeratas haige, laskudes nagu unne.

Õde äratas ta hetkeks teadvusse:

„Teie piima ei joo?“

„Ee...“

„Siis ma viin selle koju oma lapsele. Linnast pole tilkagi saada. Kui arst küsib, öelge, et jõite ära!“

Komiste jaatas ja tõmbus jälle endasse, nagu väljast tupp. Mõtted karglesid ajus nagu lapsed klassitoas õpetaja äraolekul. Õpetaja oli haigevoodil.

Piirid kadusid. Komiste sibas juba paljajalu kodumaal pühapäeva kulda valatud väljateel. Põllu kühmult nähtus kauguses valendavat kirikutorni. Kiriku poolt rühkis määratu-

suur eidevoor, kõik vastutuult kumaras, kõigil näod punased nagu viinakartulid. Mütsid peas pungis, leIVID lendamas kannul läbisegi, tõusmas rümpilvelisse laotusse, nagu sikutamas eitesid juba issanda poole. Mooride seas Komiste vanaemagi! Temagi teiste hulgas, kuigi läks juba aastate eest hauda! Komiste ei jahmatagi, vaid jookseb vastu. Eit tuleb küll kirkust, kuid on koledat koerust täis, nagu polekski ta memm lohi-sevas mustas seelikus, pigem plika lillelises ihukattes. Keerutab Komistet nii, et metsad lasevad ümberringi karusselli. Siis vanaema paneb ta maha ja hakkab kutistama.

„Ära kutista!“

Komiste avas silmad. Kellegi käsi kobas kaenla all. Õde ei mõistnud ta eestikeelseid sõnu, arvas, haige sonib.

„Kaugel nad nüüd on?“ päris Komiste valgelt naiseku-jult, vene keeli.

„Ütlesin ju äsja...“

Laubal vahetati jääkotti. Haigele näis, et seda tehakse liiga sageli. Ta aimas sellest, et seisund on halb. See oli nagu tule kustutamine. Talitaja oli vist juba üleni higine võidujooksust tema palavikuga. Komistele tuli idee, ta ütles:

„Ma aitan teid... Hüppan aknast peadpidi lumme, nii on teil kergem, nii me saame tast hõlpsam jägu.“

Püüdis tõusta, ent kokkunud talitaja surus ta uuesti seljale. Nüüd ta oli säärane väeti, keda iga naine võis panna abudele. Vajus alistudes jällegi kuhugi uneilma. Ei märganud päevade vahetust ööga, viibis nagu väljaspool aega. Vahel tõusis teadvusele nagu kala sügavusest veepinnale, märkas enda rahutut rabelust haigevoodil. Märkas sisemistki rabelust. Hirm pigistas hinge.

Vajus heideldes jamsi sügavusse.

Meri kargas taevasse, taevast merre, laev nagises ja hüppas karjatades, nagu haavatud loom, vahumüürilt veeorgu, koledad surmaohud kannul. Komiste väherdas laevalael, veeres siia-tänna, hoidis kramplikult kinni, et mitte langeda ookeani haikalade kurku. Aga mõõgakalad jooksid laevale

tormi, kostus veedalune kole huraa, laeva põhi oli äkki nagu sõel. Lõpp! sähvas läbi Komiste pea. Samal hetkel kerkis silmi ette kodurand mustendava männitukaga.

„Nüüd pole enam kaugel!“ hüüdis Komiste ja ajas end püsti. Pea pööritus merehaigusest, ta vajus siia-tänna — vooditele. Tuigerdas edasi ja hüppas akna purunedes peadpidi talveõhe: nüüd saab koju!

Samal hetkel õde kiljatas uksel, nagu vastukaja klaasi-klirinale. Veristatud haige koristati lumest, kanti voodisse tagasi. Ta langes tükiks ajaks kuhugi varju.

Ühel hallil päeval ta kerkis teadvusse. Päris õelt:

„Kaugel punavägi nüüd on, kas juba Tallinnas?“

Õde vastas:

„Meie väed on jätnud Narva maha.“

Paranes, kuid elu tundus jälle hall ja lootusetu. Aknaruudus kihises musti täppe, nagu tuhka. Unistusmaa väravad olid jälle suletud. Ta oli pahane taganevale punaväele. Luges lehest „soome lihunikudest“ ja „värvilistest mõrtsukatest, metsrahvast“. Neegrid palgatud võitlusse punaväe vastu, muud Euroopa rahvad ei taha tõsta relva oma vendade — proletaarlaste vastu...

Paranes. Võis vaadata rahulikult aknas kirikukupleid, nende ümber talvevidevikus kihisevaid varesparvi. Nüüd polnud temas enam kiriku jaoks dünaamiiti, vaid ükskõiksust. Kirik ei kohutanud enam.

Ta hakkas tundma isu ja nälga. Seni oli tõrjunud piima tagasi. Nüüd juba oleks joonud meeleldi, ent tuletas meele õe sõnu, et linnas pole piima, temal aga kodus väike laps. Tegi hapu grimassi varjama neelmeid, ütles nõrgalt naeratades:

„Süda ei võta veel vastu.“

Õe põsk kumendas õne.

Isu kasvades Komiste hakkas pidama õde valelikuks, kel polegi last, kes spekuleerib linnas piimaga. Nii mõtles ja hakkas hävitama armutult oma piimaportsjoneid. —

II.

Kui ta saabus haigusekurnast kahvatuna kursustele tagasi, ta tundis häbi: paigutati ettevalmistusklassi. Punaste ohvitseride kursused olid tollal kaheksa kuu vältega: neli kuud ettevalmistusklassis üldharidust, teist neli spetsiaalklassis sõjateadusi. Komiste kuulus oma hariduselt kaugelt spetsiaalklassi, ent haigusega oli jäänud teistest sõjateadusis hulga maha, sellepärast paigutati ettevalmistusklassi. Ta nägi selles enda alandamist, alahindamist, sellepärast nõrgus südamesoppi sappi, põske vereroosat. Kartis, et kaaslased näevad temas haruldaselt arenematut puupead, kes õppinud aastaid, ent pole jõudnud edasi.

Ta enesetunne oli haavatud. Kuid tasapisi ta nihutas südamerahu jälle paigale filosoofilise suisutusega. Nüüd oli säärane aeg, kus ei vaadatud ülalt alla harimatule. Nüüd vaadati kõõrdi intelligendile. Komiste oligi siin selles suhtes valge vares. See oli nüüd suur auavaldis talle, seati ühele pulgale vaevalt varesejalgu vedava külapoisiga. Seega ta tunnistati omaks inimeseks, valitsevaks klassiks.

See mõte lohutas ta lõbusaks, suunurk tõmbus vippu, valmis laskma iroonianoolt. Teinegi suunurk vibutas mossis põske rahustava naerunoole. Siin koorus punasest kursandist esile egoist, kes tundis rõõmu võimalusest hoida oma nahka. Kursustel oli rübala aja kohta kuldne elu. Siin toideti rahuldavalt,

iga kursant helpis oma taldrikult, nagu vanasti junkur. Mitte nagu lihtsõjaväelased karjaga ühest paagist. Siin ta magas omaette puhtas voodis. Polnud mõtet kärssida kähku punaseks komandöriks, et kaduda siit tagasi väerinna viletsusse. Tark inimene ei nurise, kui teda peetakse praegusel ajal lollina ettevalmistusklassis, kas või mitu aastat, seni, kuni ajad muutuvad rahulikumaks!

Nii mõtles Komiste. Nägi end säärase mehena, kelle sülle hüpates õnnetus muutub õnneks. Haigus alandas ta küll ettevalmistusklassi, ent see nüüd ta meelt ülendaski.

Oma punaväelase kehaga tütarlaste asemel endisel gümnaasiumi koolipingil kõveras, tal polnud loenguil teha muud, kui tukkuda ja uneleda oma rahuaegseis koolimälestusis. Kõik loengute ained olid ammu õpitud, need ei teritanud tähelepanu, suisutasid mineviku-unne. Silmi ees klassitoas liikus vana matemaatik, kelle sõjajärgset paksust kurtsid taga lohutamatalondis püksid, lai pindsak. Kõlas monotoonselt vanamehe kartlik ja alandlik rinnahäääl. Aga Komiste kandus uneluses möödunud aega sinna, kus klassis polnudki bassi, kõlas peent preilihääält. Ta mäletas oma koolipõlvest „prantslannat”, kes oli küll eestlanna, ent teeskles end võõraks, salgas oma rahvust. Poisid igatsesid kuulda temalt sõnake armast maakeelt, aga ei kuulnud. Poistel oli lahendada probleem: mõistab „prantslanna“ eesti keelt või mitte? Klassis oli suur tedretäheline maapoiss, kelle paks nägu punetas lustakalt, juuksed seisid peas sugematult püsti. Kõik armastasid teda, peale õpetajate. Ta õppis vähe, tegi palju vallatust. Tema kiskus saladuselt loori. Ühel päeval ta kõnetas „prantslannat” eesti keeli, ent preili jäi tummaks. Vaatas tigidalt vaikides vallatule õppurile, siis päris prantsuskeeli, mida poiss vajab. Võrukael vastas eesti keeli maamoodi mahlakalt, et häda ajab teda klosetti, kas lubatakse kähku karata klassist välja. Siis kõik nägid, kuis „prantslanna” punastus. See oli poistele pidulik hetk, nad avastasid muulaseks peetus armsa suguõe. Suguõel oli piinlik. Direktor karistas maapoissi pühapäevase istumisega.

Lõbus Eedi Kanaste — kus sa nüüd võid olla? Vist valges väes? Kui sattuksime kokku, siis tapaksid minu. Või surmaksin mina sinu. Koolivennad, kellega taotud „futti”, tehtud „poppi”, need on nüüd kõik seal pool, valged, Komiste veri-vaenlased.

Temal oli siin võõrsil kentsakas sellele mõelda.

Vahel ta unistas klassiigavuses punase kursandina naisist. Virgudes tegi endale etteheiteid. Kattis käega haigutavat suud, kartis, et teised märkavad ta logelemist, näevad ta läbi. Näevad temas argpüksi, kel kooliharidus, ent teeskleb end lolliks, et hoiduda sõjaväljalt. Ehk peavad teda endiseks ohvitseriksi, kel pole õppida spetsiaalklassiski? Või märkavad ta ükskõiksust, peavad teda pursuiks, kes ei innustu punaohvitseriks.

Ta hakkas kuulama loenguid suuril silmil, avatud suuga, nagu kuulaks põnevaid uudiseid. Aga ta pidi naeratama enda irooniaga, jälgides kaaslast. Nii mõnigi külapoiss, täisvereline proletaarlane, kallutas oma põse käsivarrele ja magas rahulikku und. Talvehommikuti aeles akna taga unnemeelitavat pimedust. Komiste mõtles: nemad võivad magada rahulikult, neil pole kahtlase intelligendi välimust!

Võisid magada rahulikult. Lektorid neid ei eksitanud. Lektorid olid elatunud tsaariaegsed pedagoogid, korraarmastajad, kes tundsid kasvatussüsteeme, karistusabinõusid. Kuid siin nad olid korralagedusega mõistlikult solidaarsed. Polnud nagu enam nende asi luua korda selles maailmas, mis oli nii korrast ära. Nad ei julgenud näidata endid siingi vana korra pooldajaina. Matsid oma pedagoogi südametunnistuse maha ja tegid tühja tööd, kõneledes unesviibijailegi. Võis küll märgata mõne lektori korruga harjunud silmis vilksatumas jõuetut sappi, kuid seda ei näinud tukkujad, kellede pärast lektoril oli piinlik.

Piinlik oli ka Komistel. Ta tundis kaasa neile abituile endisaja inimesile — lektoreile. Sageli ta suule ilmus naeratus, kui lektor läks välja kavalusele. Julgemata äratada magajat otsekohe, lektor püüdis teha seda kaudselt, kõndides edasi-tagasi närviliselt, astudes magaja kohal raskelt, nagu oleks ta

seal kohal paar puuda kaalukam. Ent kursandi kahurimürtsudega harjunud kõrvad olid kurdid ara pedagoogi delikaatsetele päkkadele. Ei aidanud ka kõne põhjendamata paatos paiguti, äkilised pausid puhuti. Viimaks lektor võttis südame rindu, pistis prillitatud nina klassinimistusse, hüüdis magaja nime, vaadates ise hoopis teise nurka. Nagu oleks ta seganud magaja und kogemata. Aga kui kursant reageeris sellelegi mõõduka unenohinaga, siis lektor naeratas andestavalt, abitult kogu klassile. Niisugusel hädahetkel tuli tukkuja naaber, sageli kogu klass lektorile appi, kisades sõbraliku siunamisega suikuja ärkvele. Lektor naeratas siis talle andekspaluvalt, nagu tahes öelda: ärge saage mu vihavaenlaseks eluajaks, ma kogemata kohmasin teie nimele! Oleks teadnud, et see teie, mitte poleks seganud!

Niisugune oli säärastel puhkudel lektori ilme tavalikult. Mõningad neist aga harjusid magavate kursantidega ajajooksul nii, et ei pannud neid tähelegi. Arvasid vist, et une võimaldamine on heategu kursandile. Ent neid oleks võidud süüdistada vasturevolutsioonis, sest revolutsiooni ülesanne oli virgutada masse unest. Nemad ei julgenud. Punaväelane oli neile veel nagu legendaarne draakon, kes sisendas hirmu, keda ei juletud häirida. Sellepärast oli lektor kursantide kogu ees klassis, nagu vilumata taltsutaja lõvipuuris. Iga ta samm oli ettevaatlik ja kaalutud, iga sõna sada korda läbi mõeldud. Ta katsus äratada usaldust, kurameeris poolehoidu, püüdes anda loenguile ajakohast ilmet. Ajaloo õpetaja, kes eluaeg selgitanud sõdade põhjusi võõraste ülekohtuga, vene võimukandjate vennarmastusega, tõi nüüd verevalamiste põhjuseks kapitalistide turutüli, maadeahnitsemist. Nüüd ta näitas keisrikodasid säärases valguses, pigem pimeduses, et puhuti kokkus isegi oma sõnade pärast. Vene keele lektor tõstis nüüd Puškini armastusväärselt vabadusvõitlejaks, seades tsaarikuju ta kõrvale, nagu pimedusevaimu. Kunagi see oli ta suus hoopis teisiti. Liig argadena nad moonutasid ajalugu enne ja nüüdki.

Komiste võrdles oma koolipõlve nüüdse kursandipõlvega,

kõverdas suud lektorite pärast. Ta kujutles neid minevikku, kus nad ajasid keisriustavatena rinda ette säravas vormikuuēs. Nüüd nende kogud olid kulunud kuubedes hallid ja alandlikud, silmad läksid särama vast siis, kui seisis toiduaidas, saamas palgaportsjonit, toiduaineid.

Lektorid ei julgenud laskuda eravestlusse, kartsid komistada mõne ettevaatamata sõnaga, varistada kogemata päeva-valgele siira lause varjust oma valgekaartlase vaimu. Vene keele lektor, kes vahtis veidralt kollakate suurte silmadega üle kuldraamidega näpitsprillide, sattus kord hoogu, kukkus hambutu sümpaatse suuga kirjandusest ellu. Ta ütles et praegunegi aeg fikseeritakse kord kirjanduses. Ütles seda küll vaikselt, ent selles alanduses kajas siiski kaugelt, kõmas sisemist kurjustavat hoiatust: kord saabub kohtumõistu päev, kirjandus mõistab teie üle kohut! Ta ütles: kusagil on kirjanduslikud talendid varjul kogumas ajanähteid. Praegu, sõjapäevil, nad vaikivad, ent aastate pärast, kui lakkavad sõjad, hakkavad kõnelema nemad. Leiame sellegi aja kajastatult kirjandusest. Aga küll on meil ikka aeg, issand! Tuttav tuleb tänaval vastu, sa pead teda võõraks, ei tunne ära. Varem oli ikka lai ja lõbus inimesenägu peas, nüüd nagu rusikas! „A—aa! Ei tunnud teid ära — saate veel rikkaks!” Nii öeldakse üksteise kätt surudes ning see kostub nagu pilge. Saate rikkaks...

Nii lausus vana lektor, ehmus ja vaikis. Oli komistanud välja tunnikavast ja ettevaatuse raamist, oli väljendanud nagu nurinat. Kartis, et öeldu kõlas süüdistusena, sellepärast naeratas kibeduse näost naljaks.

Komiste oleks tahtnud kuulda niisugust juttu enamgi veel, see oli huvitavam, kui kirjandus endise keskkooli programmi piires. Komistel endal puudus võimalus kaeda linnas erakorterritesse, näha kodaniku elu ja hinge. Kodanik oli ta eest varjul. Tänaval või turul kokkupuutel punaväelasega kodanik oli lukus, tuletas meele putukat, kes teeskles end surnuks.

Kui nad marssisid talvevidevikus revolutsiooniliste lauludega läbi tänavate, kõikjal oli palju mahajäätuse tühjust. Siin-

seal rippus söögipoe silt tirinatega, restoranide omi saiade ja samovaaridega, õllepoe kollarohelisi silte, nagu kalmupliite hauakirjadega: siin puhkab vana kuldne aeg! Kauplused olid surnud. Kusagil nurgal kõlksus asjatus uhkuses kullatud kringle krooniga, nagu iroonia. Komiste muigas vahel: sellega minnakse vastsündivale uuele maailmale katsikule! Teinekord ta mõtles vana „monopoli“, nüüd mõttetult tuhmuva, roheline sildi ees: see on endise mürgise maailma roheline ehatriip! Endised kodandlised linnad lähevad looja... Ning nagu riimiks sellele ta silmad peatusid kommunistlise kooperatiivi punasel sildil: see on uue maailma koidupuna! Sealt hoovas nagu mingit tulevikurõõmu. Seal polnud surmavaikust, seal oli elu. Koidupuna all mustendas kõverasse tõmbunud inimrida, ootamas toiduaineid. Räägiti, see must näljalohe varitseb kaupluse ukse taga kogu öö. Lõdisevaid lapsi, siniste suudega naisi, valgete habemetega mehi. Tühjade kõhtudega, tühjade korvidega. See, nagu seinajale varisenud, mustendav inimvare, polnud kuigi õnnelikuks kõlakojuks kursantide revolutsioonilistele lauludele. Keegi ei avaldanud küll oma põlgust avalikult, selleks oldi liig arad ja jõuetud, ent sabas sisises ometi surutud sosinasiuge, mis ei tahtnud öelda muud, kui et enamlased on süüdi nende viletsuses. Komistel oli nende silme all nagu piinlik. Tahtus, nagu minna seletama, vaidlema, et süüdi pole nemad, vaid tsaar ja välisriigid. Tsaar ajas riigi kuristikku, välisriigid suurendasid oma blokaadiga häda. Kuid häda möödub peatselt, tuleb õnnelikum aeg!...

Säärase soovi juures ta imetles vahel: tema pidas end enamlaseks!

Väiksel kirikuplatsil nad tegid riviõppust eht tsaariaegse distsipliiniga. Kiriku ukseurgas seisis küljeli punaväelane, püss kaenlas kaikana, plotski suunurgas. Ta oli valvuriks „arestimaja“ ees. Kirikus hoiti arreteeritud spekulante ja muid, kes eksinud nõukogude korra vastu. Kirikuaknail olid niikuinii raudvõred ees, nagu loodud vanglaks. Siiski see oli Komistele niisuguseks uudiseks, mis ajas muigama. Naljakas oli

näha pühakut vanglana! Kirik on olnud alati inimvaimu vanglaks, nüüd ta oli seda spekulantide maisele kerelegi. Komiste mõtles, vana korra pooldajad ei tohiks nuriseda, peaksid olema tänulikud enamlasile selle au eest, mis osanenud neile: elada pühakus nagu issanda ingel!

Komiste märkas, et muutunud aeg ei kurvasta teda, pigem rõõmustab julge uudsusega. Ruineeritud inimesed ja linnad ei kohutanud teda, pigem ta sai neist nagu jõupingutuseheroismi. Ta marssis innukalt, lõi mehises taktis jalga vastu maad, nagu avitades seega Venemaad võita hädasid, raskusi. Ta tundis, et raskuste võitmine pingutab hinge vaimustust, tundis, et temagi on punane verelible selle maa veresoonis, mis heitles uue sünnitamisel.

Vahel nad marssisid pidulikult nõörsirges rivis läbi linna muusikaga, et tõsta kodanikkude meeleolu, et demonstreerida varjunud valgekaartlasile nõukogude täakide võimu. See pidi surmama valgeis igasugu mõtte mässust.

Kord Komiste kuulis tänavanurgal üllatunud eite hüüdvat: „Kust need endised soldatid välja tulnud?”

See kompliment ajas nende pea püsti, sest seni peeti punaväge korralagedaks bandeks. Kursandid tallasid nüüd selle halva kuulsuse distsiplineeritud „tankidega” surnuks nii, et linn müdises võimsas taktis. Nii et baabade suud jahmatusid lahti: kas tsaariväed on ilmunud nagu maa alt tagasi?

Teinekord keegi hall meeskodanik vaimustus seisma särasilmil. Vaatas ja haaras mütsi, hüüdis:

„Elagu nõukogud!”

Komiste tundis otse nagu tiibu kergitavat teda lendu, nii hea oli sellest tervitusest, nagu õnnitlusest. Punaväelastele oli osanenud kodanikelt seni vaid põlgust. Nüüd kursandid kiskusid uhke sõjaväelase võluga masse nõukogude poolehoidjaks.

Teinekord mustadest varestest ragisevas talvevidevikus, kui vana Euroopa poolt paistis ehatriip, nad marssisid revolüt-

siooniliste lauludega, karjudes kopsude vapruse raugesse õhtusse. Komiste silmad hõõgusid laululõõtsa õhutatutena nagu söed videvikus. Ta külmast punane pale oli pöördud kauge kodumaa poole. Sel hetkel ta aimas, et on midagi suuremat, kui kodumaa. Ta taipas, et säärasel karmil ajal on kodumaaigatsus, nagu muugi sentimentaalsus, pahe, mis nõrgestab ja teeb väetiks. Ta oli asunud endakasvatusele, ümberloomisele; ta tahtis teha endast teadliku ja tugeva punase juhi, kes suudab viia masse võitlusse. Ta pidi seda paratamatult: oli ju kursandina valmistumas punaseks komandöriks. Ta lõi hoolimatult kinni hingeclapi, ei lasknud sisse kodumaaigatsuse sini-seid kirjatuve. —

III.

Kuid ta endasoomustamine punaseks raudrüütliks äpardus veel sageli, nii et ta pidi naerma end välja. Mehisuse soomustis pudenes puhuti ümbert, nagu brongsitud papp, kestast astus välja noormees, nagu leeriplika. Õhtuti, kui ta koorus kursandimundrist, lebas aluspesu väel voodil, ta laskus vaiba all sageli endale märkamatult salapattu: unistas kodumaast. See ei tulnudki nüüd patuna, see tuli nagu unega veetlev unenägu, mille vastu ei saagi parata. Algas tavalikult päris süütult mõttega kaugel elutsevast emast, kes pühapäeval võtab laulu- raamatu ja rühhib metsatuka varjus valendavasse kirikusse. Kipub ikka sinna, et paluda kadunud poisi eest. Ehk peab poissi surnuks, teeb hingepalvet. Seda kõik asjata, mõtles Komiste punane pool. Valge kirikuämblik maanteede võrgus kisub inimesi endasse, imeb neid mõistusest tühjaks, ogaraks. Asjata see ema palve: ei issanda ingel hoiu punaväelast! Ei tema kannul kõnni kaitseingel, tiivad taevalikus valgussäras seljas, nagu sel inglil, kes ühel vanamoelisel pildil karjatamas last kuristikul lillelisel kaldal. Kui ema kuuleks, et poiss punaväelane, ta vajuks vist ehmatuses istuma pooleks päevaks. Vanad jalad ei kannaks seda raskust. Näeks valgekaartlaste poolt segamini aetud mõistusega oma poega nagu mõrtsukana, keda igal sammul varitsemas sunnitöö ja mahalask.

Komiste mõtles naeratades: kui paneks ema magama kodumaal ja ärataks ta siin, ei ta siis usuks end olevat röövli-

koopas, vaid päris viisakate meeste keskel. Õhtul see aluspükste väel sumisev meestepere ei ajanud rõvedat kasarmukära, ega röövljutte, vaid kees filosoofilistest targutusist. Siin leidis teadusehimulisi mehi, kes nagu näljased kargasid kallale sellele, mis seni oli seisnud nende eest luku taga. Mõnigi mees lõi näost otse lapselikult õhetama, pääsedes teadusearude salve ääre.

Tubades kees palju vaidlust. Vaidlusandi arendati meelega, punakomandör ei saa elus selleta! Tal tuleb esineda oratorina, nõukogude korra kaitsjana, kõhklejate veenajana, vasturääkijate rabajana. Seepärast mängiti sageli unevoodil miitingut, tehti meelega valgekaartlist opositsiooni, et tekitada elevust, arendada vaidlusvõimet. Taheti rabada üksteist argumentidega, vaimukusega. Püüti kujutella uut ilmakorda, arutati matemaatika varal palju kapitalist kurnab töölist. Vaieldi vahel ka selle üle, kas on platoonilist armastust, miks materjalist ei saa uskuda jumalat, kas kommunistlikes riigis peavad töötasud olema ühesugused, või mitte.

Nii see tulevaste punaste komandöride lava kääris sõbraliikus käras. Vaielustest võttis osa kursantide enamik. Ainult mõningad tuimemad magasid sellal sügavat und. Magas neljakümne-aastane naisemees, endine veltveebel, kel kursustele sõites olid veel pikad veltveebellikud vurrud, kuid siin ajas maha, soovides vist näida nooremana. Kuigi vanadust ei tarvitsenud häbeneda, sest temavanutseid leidis siin teisigi. See oli väike mees, suure peaga, kes rühkinud tsaariväes veltveebli kuldpaelani, siis jäänud stoppama harimata nupu tõttu. Nüüd mees ihkas rügada edasi ohvitseriks. Nüüd valgustas teadustega võimeid mööda oma suurt pead, kus seni oli ainsaks hiilgenumbriks keisri ja keisrinna ning nende sugulaste pikad ja säravad tiitlid. Need olid mehe peas selged, nagu pärkkeed. Olid ta pealaekas luku taga, nagu varastatud ehteasjad, milledega nüüd ei saanud teiste ees kelkida. Klassitoas see kursant haaras tragilt teadusist kinni, püüdis näpata huupi õpetaja suult sõnu, ennetades teda, tahtes näidata, kuis temale kõik selge.

Klassitoas oli erk nagu nõel, püüdes eralduda üldisest massist lektori silma lemmikuks. Õhtul aga eraldus teistest magamisega, sest õhtused huvitavad vaielused ei kuulunud tunnikavva. Vahel südaööl, pöördes teist külge, ta kärkis lärmakale hasarti lainud rahvale, et vaja austada magajaid.

Teadusejännuliste kisa segas ka Komiste voodinaabri und. See oli vedelakehaline poisiohelik, keda hüüti „Spekulandiks”. Kisa tõttu ta magas niivõrt halvasti, et tundis piina padja alla topitud leivapätsist, mis vaevas kaela, ajas tühja pead liig püsti. Sellepärast ta lõi uniselt „Veltveebleile” kaasa, kirudes, et ei austata und. Kuid temale vastati naljatoonil, et tuleb alistuda enamiku tahtele. Enamik lärmas. „Spekulant” kohendas tohedana peaalust ja laskis varsti unelaulu lõrisema. See mees tegi ärkvel olles tasapisi tänuväärt tööd: müüs leiba. Teda pilgati. Aga need, kes olid alaliselt näljas, ei saanud kodust toidumoon, kellele kodud olid valgete võimuses — need olid tänulikud talle.

Komiste sõpradeks said atleet Šadrin ja külapoiss Kremļjev Šardin oli vägeva kerega, laia tedretähelise näoga blond põhjamaalane. Tal oli haruldaselt valge ihu ja tavatu tasane hääl. Väike hääl tegi talle muret, temast polnud loota suuremat kõnemeest. Kremļjev oli pruunide silmadega nigel poiss. Nad lähenesid talle õhtu vabatundidel klassis, otsides temalt abi õppeülesannete lahendamisel. Komiste tegi neile vahel nalja. Joonistas tsaariaegse kindrali tahvlile, lõi siis kannad kokku ja raportis kindralile, et midagi pole juhtunud, kõik on korras. See ajas sõbrad naerma, säärane aupaklik vestlus valgekaartlasega. Kindralile polnud selles maailmas kaugeltki kõik korras!

Ühel päeval Šadrin viis Komiste klassinurka ja luges talle, häbenedes, väriseva häälega omatehtud salmi. Mehemürakas oli naiivi õrnust! Aga Komiste ema peaks neid röövleiks! Komiste tundis igatsust saada koju. Sukeldus mälestistesse voodil, vaip üle pea, nagu kartes, et teised näevad ta läbi, nagu oleks ta tumeroheline klaasriist mänglevate kuldkalakestega.

Varjas vaiba alla oma salajaselt tuikavat koduigatsust, nagu paha haigust. Kui tal oleks olnud alles kodumaised kirjad ja koduste pildid, ta oleks vaadelnud ja lugenud neid salaja pühas üksinduses peldikus. Kuid ta kaotas need lahingus. Nüüd suletsilmi ta tuletas meele kadunud kirjade sisu, veeris mälust mõningaid lauseid.

Kuid mõnel mehisemal tunnil ta oli isegi uhke, et hävitatud see viimane sild, mida mööda hing ikka pages ülejooksikuna kodumaale, valgete kilda.

Ühel jaanuaripäeval tuli kursustele vanast Euroopast lein: valgekaartlased olid tapnud Karl Liebknechti ja Rosa Luksemburgi. Kursustel oli parajasti ettevalmistus laupäevaõhtuseks peoks, kuhu pidi tulema linnarahvast. Alul oleks antud publikule kihutus kõnet, siis näidendit ja lõpuks tantsu. Tants tõmbaski linnapublikut kursustele. Kui komissar marssis laval, säärikud jalas, nahkkuub seljas, suu tulvamas tulises paatoes nõukogude kangusest, vana maailma mädanenud tugedest, siis preilid tavalikult sosistasid kritiseerida kõnelejat, naerdes teda. Või haigutasid, vahtisid ringi ja ootasid tantsu algust. Neid ei huvitanud komissari värvikas sõnadepuru, vaid konfett ja amoripost. Seda märkas kõnelejagi, ei jätnud neile soolamata, et olete valgekaartlased ja tuimad.

Naissugu reageeris sellele naeruga.

Aga nüüd tuli kursustele lein, tantsupidu muudeti ära. Kursandid koguti saali miitinguks. Keegi komissar linnast pidas kõne. Oli vihane ja kiskus kõiki kaasa. Silmad põlesid mustalt, kaastundest kadunutele, kättemaksu töötusest kodanlusele.

„See on vana maailma kramplik meelega, viimane abinõu enda päästmiseks! Kuid see ei päästa! Juhtide surmamisega ei surmata ideed!”

Tapetute pildid asetati seinal kuuseoksis vanikuisse.

Komiste oli kistud kaasa, ta meeleolu oli sõjakas. Midagi vägevast ja kurbmehist hoovas sees, nagu hukatud seltsimeeste hulkuvat vaimu.

Kui ta mõni päev hiljem luges tänaval müürile kleebitud plakatilt Tšeka poolt mahalastute nimekirja, ta tundis nagu kergendust. Seni ta oli pidanud halvaks igasugu vägivalda ja verevalamist väerinna seljataga, targutades, et nii ei saada hulki enamluse sõbruks, vaid vaenlasiks. Nüüd aga mõistis ja õigustas mahalaskmist, terrorit. Nüüd nägi, et selleta ei saagi püsida. Tuli kasutada igat abinõu, et püsida. Siis jääb ometi midagi, mis õigustab möödunud verevalamist. Kui lasta nüüd valged võimule, siis nad viiks maailma vanasse roopasse tagasi, suur verevalamine lõppeks mõttetult ei millegagi. Ning aastate pärast see algaks uuesti. Pigem juba nüüd lõplikult. Nüüd ei saagi teisiti. Kui pääseks võimule valged, need hakkaksid likvideerima punaseid. Need kõmmutaks Komistegi maha. Sellepärast Komiste tundis Tše-ka surmanimistu ees rõõmu. See oli temale peaaegu pidulik nagu lõikuselaul. Teistele hirmuks! Et nad ehmuks ja loobuks mässukatseist siin sees ning tapmisist väljaspool nõukogude piire. Kui nemad seal hukkavad ühe kommunisti, siin kustutatakse üheksakümne pursui elu! Hukatakse pursuisid — mis selles siis õudset! Miski ei lähe elus kaduma, ka hukatud mitte. Kui issand on saatnud maailma nii palju tumedaid äbarikke, kes takistavad minekut õiglasema ilmakorra poole — mida nendega siis teha? Lüüa puruks issanda äpardunud meisterdised, saata nad tagasi emakeese-maa laboratoriumisse. Tehku paremad! Kui tulevad kunagi ringkäiguga ellu tagasi inimestena, ehk on siis mõistlikumad, tunnevad rõõmu uuest korrast, laulavad vaimustatult „Internatsionaali”.

Komiste tundis endas aja punast puhangut.

Ühel päeval teda valdas teine meeleolu. Ta kuulis juhtumisi, et linna veeres on lutheriusu kirik, väljast sõitnud õpetaja pidavat eestikeelse jutluse. See tegi ta rahutuks. Polnud kuulnud emakeelt mitmel aastal. Nüüd oli võimalus kuulda. Teadis, et selle kõlas on talle midagi, mida igatsenud ammu. Kõrv otsinud võõraste rahvakogudes seda, nagu kadumaläinud armsama häält. Vahel ta oli sattunud põnevusse, arvates kuulvat

eesti keelt. Kõne osutus küll soomekeelseks, kuid siiski armsaks. Oli lonkinud tundmata inimpaari kannul, korjanud nende kõnest arusaadavaid sõnu, eesti sõnu hinge üksindusse seltsiks.

Ühel kevadõhtul oli jalutanud Rjasanis kloostri müüri ääres ja tunnud nii suurt igatsust kodumaalase järgi, et oli pisenenud enda ette. Et kuulda eestikeelset kõnet. Tegi kõrvadele rõõmu, tahtis petta end õnnelikuks.

Talle tuli nüüd meele veelgi midagi: tolle aasta sügisel ta tabas siiski eestlasi. Luusis laadal, mustendavalt voogavas kehvast ja näljases inimmassis. Otsis leivatükki, muud õnne ei oodanud. Kuid pala kukkus hingelegi. Ühe näruse telgi alt, üle kavalate õnnerataste, tuli verevaese mehe suust kiireid musti eesti kuradeid. Mees sõimas oma kuivetanud naist. Naine näis sõimurahe all süüdlasena õnnetu, ent Komistele see sõim kostus nagu kaunis luule. Mees tegi naisele etteheiteid oskamatusel või hooletusel pärast, mis nüüd oli mõjutamas õnnevigurite õnne, kahandamas kavaluse kassat. Komiste seisis kaua telgi ees, teeseldes end vaatama õnnemängu. Oleks ulatanud meeleldi noile inimesile käe, öelnud tere, kuid ei söandanud anda end halva asja tunnistajaks, kelmide saladuste tabajaks. Rõõmu asemel nad oleksid tunnud tuska. Sellepärast ta kõõlus nende läheduses võõrana kaua, kuni arvas lugevat mehe silmis kahtlust. Nihkus siis eemale rahva seljataha, nagu püüdes varjata endas tagaotsitavat. Mõne aja pärast seisis sama telgi taga. Ootas nende omavahelist kõnet.

Nüüd tundis jälle tõmbust suguvendade poole, seekord mitte laadapalaganni, vaid kirikusse. Ta ei märganud endaga sõideldagi — punane kursant läheb kirikusse! Vast kiriku juure jõudnuna südametunnistus hakkas vaevama, nagu paha-teol. Lõi kõhklema, kartis, et torkub punaväelasena kirikulistele silma, hakkab piinlik... Kirikust kostus oreli jõminat, tühjusse igatsevat lauluhäält. See pani Komiste südame all väikese valu keerlema. Temas kääris kõhklust segi kõhuvaluga, tundeigatsusi segi mõistuse põlgusega. Mõistus oli valvel, nagu komissar, kõverdamas mokka, naermas Komistet

välja: sinus on närune rahvuslik tunne, unustad end seevõrt, et häbistad punast kursanti kirikus! Nõrkuse hetkel kisud maha endas mehisuse, mida ajajooksul teadlikult soetanud. Rahvustunne on kahjulik enamlusele!

Ta sammus kiriku ees edasi-tagasi, mõtles: oleks see eestlaste kogumine ometi kusagil seltsimajas! Põlgas kirikut. Kirik tekitas hinge mahakiskuvat alandust.

Tal oli kogemusi kõhklemise võitmiseks. Kui koputab pea mõtteist tühjaks, siis saab end minema mehiselt järsku. Vaatas piiluvalt ringi, nagu aus kodanik lõbumaja ees, sammus äkki kindlate sammudega kiriku uksest sisse. Ukse kõrval leidis vaba pinki. Istus nurka ja püüdis koguda end rahulikuks kajastama kirikuheliseid.

Pühalikus vaikuses kantslist kostus eesti keelt. Kukkus vaeseomaks peksetuna, vägistatuna, moonutatuna sakslase suust nagu pimedal orjaajal. „Kui kuninglikult kõlad sa...” mõtles Komiste kibedusega. Kuid ei saanud salata: see oli siiski huvitav kuulata. See oli siiski eesti keel!

Komiste sulges silmad, saavutas illusiooni, võitis vahe-maa ja viibis nagu kodumaal. Lapsena kodunurga kabelis. Pea-aegu hakkas uskuma istuvat end ema kõrval. Ema süvenenud lauluraamatusse, kangesti hele hääl kajamas issandale. Teistel pinkidel puha ümbrusk. tundud inimesed. Pisikesel Timmil oli alati huvitav vaadata nende mütsita päid. Talle oli uudiseks paljude paljad lagipead, mis roosatusid mustas või hallis juusteriingis. Ta ei saanud öelda, et kirik oleks mõjunud temasse kunagi hästi. Seal oli ikka peletavalt kõle, midagi haualist. Vahel tal oligi huvitav, kuid seda soetasid oma silmad, mis lendlesid siniste kärbestena ühe kirikulise peast teise. Vahel suviti sai näha tillukesi kooliõdesid küladest, siis oli ka lõbus. Lõbus nii, et tuli pingutada mokad tugevaks tammiks naerupaisu ette, oli siis, kui Seavöödi vanamees laskus põlvili põrandale palveks, ent hiljem ei märganud enam tõusta. Timmi vaatas nii poolviltu vanamehele, kelle pea lebas kätega pingil veel siis, kui teised olid ajanud oma naksuvad kogud juba is-

tuma. Timmi mõtles, et vanamees teeb vigurit, et silmakirjaks nii kaua. Siis arvas, ehk vanamehel läheb palve segi, sellepärast hakkab ikka uuesti peale, nagu koolis, kui tükk puudulikult peas. Kuid siis ta kuulis: vanamees norskas! Kohe poiss löi müksti! emale külge ja turtsus naerda uudise. Ema pani oma krobelse käre ta suule, pööras tummalt pea, vaatas, naeratas vaevalt märgatavalt ja süvenes uuesti jutlusse. Koduteel ema ütles: saatan tuli Seavöödi vanameest kiusama, pani ta magama, et ta ei kuuleks jumalasõna. Ka see on saatan, kes kisub kirikus mõtteid jutluse juurest muile asjule. See mõjus halvasti Timmisse. Temagi oli andunud kirikus saatanale. See tumestas ta meeoleolu. Üldse kirik tegi teda raskemeelseks. Õnnelikuks ei teinud kunagi.

Nüüd Komiste avas silmad. Ta polnud enam laps, ei viibinud kodunurgas kirikus. Naeratas endamisi: viimati jään magama, nagu Seavöödi vanamees. Saatan kimbutab? Kui saatan soetab inimhinge sellist õnnelikku rahu, et võid põõnata säärases kõledaski kohas, nagu kirik, siis ta on küll suurem heategija kui issand, kes piinab hinge hauataguste ähvardustega nii, et ei saa magada ööselgi.

Komiste jättis mälestiste jälgimise, püüdis kuulata jutlust. Kuid siin tekkis paha meel vastikust õpetajast, kelle nägu oli liig punane, liig edevalt lihane. Ta kõne oli kange ja veider, nagu paroodia. Tõepoolest, see oli nagu tükk orjaaega, nagu mineviku pime oaas punases kõrves.

Milleks laskus siia kursant Komiste? Tema tuli siia otsima teist oaasi, illusiooni kodumaast. Või oli otsitav veetlev vaid unelmas, tõelisuses aga muigamapanevalt tühine!

Miski veetles teda siin siiski. See oli emakeelne sosin eel-pingil tütarlaste suus. Seda oli hea kuulata. Komiste hakkas unelema armastusest, tütarlaste kallistustist. Sigis soov lüüa neile külge, teha pärast kirikut juttu.

See oli valgekaartline kurat kimbutamas punast kursanti. Nõnda ütles mõistusekomissar. Naeris: nad sülgavad sulle näkku, kui topid nina ligi. Need siin kirikus on kõik sinu vaen-

lased. Ära lase petta end pimedast rahvustundest. Need austavad pappi, vihkavad punaväelast. Oleks asjata ja alandav otsida neilt sõprust. Ja armastus — kas see ei aja naerma! Säärasel karmil heitluseajal mehel pole mahti mässata memmedega. Armastusest tuleb hoiduda, see muudaks su hingelise mehisuse asjatuks õrnusesüldiks!

Komiste tõusis ja lahkus kirikust. Oli endaga rahul, oli uhke, nagu saanud toime vägiteoga.

IV.

Kursustel oli ülem, ent teda nagu polnudki. See oli endine kindral, talvel alati viltides, veidi lonkav, sellepärast ikka ke-piga. Kursandid nägid teda harva. Ta ilmus nende hulka haru-korral ning siiski ei märgatud teda. See näis olevat talle meelt-mööda, ta nagu püüdis jääda nägematuks, nagu häbenedes, et temasugune punaste juures nii vastutusrikkal kohal. Või enda näitamine ei pakkunud enam lõbu, puudus uhke kindralivorm, keegi ei karanud teda nähes „vo front”. Ta oli nüüd välimuselt nagu kojamees, ning koheldigi teda nagu kojameest. Seepärast ta eelistas jääda pigem hoopis kõrvale, viibida viltides vaikselt nagu vari. Minevikuvari ta oligi.

Kursantidel polnud temast külma ega sooja. Tema ei esi-nenud neile kunagi kõnega. Ta oli täitsa passiivne, eemal. Otse-kui sihilikult: ülema eeskuju kujundab alluvat. Hinges monar-kist, oli nagu meelega loid, tahtes kasvatada seega ka tulevasi punaseid ohvitseri loidudeks, passiivseteks. Kuid temas ei ol-nud lihtsalt revolutsioonilist vaimu, sellepärast ta ei saanudki pumbata kursantidesse vaimustust. Ta ei oskanud kasvatada neid. Tsaari ajal mõistis luua distsipliini toore sõimuga, nüüd oli selle vahendita täitsa saamatu. Poliitilise kasvatuse eest ta polnudki vastutav, see oli poliitilise komissari, polit-komi mure.

Ülem viibis meeeldi vaid korrapidaja ohvitseri toas. See tuba oli ühtlasi kursuse ohvitseride, või nagu neid tollal nime-

tati, instruktorite toaks. Instruktorid olid erandita endised ohvitserid, sellepärast nende tuba oli ülemale sõbralikuks nurgaks. Ülema kireks oli malelaud, selle taga ta istus järjest. Siin vanamees tappis oma tegevuseta elu igavust, lõi viimseid lahinguid — malelaual. Muidu vaikne, siin sattus vahel hoogu. Nägu punetav, mokad torus, kukkus mõnikord vandumagi. Säärasena ta oli õnnelik. Õnetu oli siis, kui tunnikava kiskus instruktorid õppustele, valmistama punaseid ohvitseri, keda frondid vajasid suuresti.

Komiste ei vihkanud ega austanud ülemat. Kuid ühel pühapäeval vanamees pugus ta hinge armsaks. Komiste oli valmis patsutama talle õlale vaimustuses.

Pühapäevad olid kursantidele puhkepäevaks harva. Sageli need kujunesid rasketeks tööpäevadeks. Valgekaartlased rõhusid väerinnal, seespool oli majanduslik kokkuvarisemine. Kütuse puudus oli raudteil, vabrikuis, linnades üldse. Vologda ümbruses vedeles metsa küllalt, ent puudusid tööliste käed. Et majanduslik viletsus ei paneks nõukogusid nahka, selleks lasti lendu appikarje: „Seltsimehed, subbotnikule!” Pühapäevastki talgutööd nimetati subbotnikuks.

Pühapäeva hommikhämaruses tööliste organisatsioonid kogunesid mustendavate jõukudena punaste ohvitseride kursuste ette, lippude lehvides. Siit mindi tööle ühiselt muusikaga, sammuti lauludega vaimustuses.

Kui Komiste märkas hommiksinas kursuste ülematki, nägi tedagi lonkavat lippude ja orkestri kannul tööle, ta tundis, kuis vanamees pugus südamesse armsaks. Oli liigutav vaadata, kuis kindralgi ruttab õhinal aitama hädas rabelevat Nõukogudemaad. See oli pidulik hommik. Varahommikul Komiste oli nurisenud hingepõhjas selle tööle mineku pärast, oli igatse nud laiska pühapäeva vedelemiseks, aelemiseks voodil poolunes. Poolunes uneleda kodumaast! Oli tundnud igatsust: olla jälle kord endaga, oma minaga üksinduses. Kursused olid nagu keev katel, siin oldi alaliselt rakkes, alaliselt tunnikavas. Vaba aeg kasutati koosolekuiks. Kunagi ei saanud olla üksi. Selle-

pärast Komistes nurises see vanamoeline vaim, kes igatses üksindust. Tegi häält see luuleline Timmi, kes kunagi oli armunud ööüksindusse kaugel kodumaal, hulkunud teiste magades õitseval põllupeenral nagu haige. Poisikesena ta oli peaaegu inimpeelgur.

Nüüd Komiste oli teistsugune. Mõistusekomissar kandas teda massiks. Üksik on väeti. Hulgana elades inimene tunneb kollektiivset rõõmu, masside hingetõmbust endas nagu ookeani. Komiste oli kasvatanud end poisist peast metsikuks, tal oli nüüd raske piitsutada end kariloomaks. Erak tõrkus ta sees, tegi vahel haledalt protestivat häält. Selgi pühapäeval Komiste asus rivvi tusaselt, raskete jalgega nagu moonakas. Alul oli pime ja kinnine. Siis murdus tuimusekest helides, ta muutus rõõmsaks ja nägijaks. Ta oli väljas vägiteol, muutmas pühapäeva tööpeoks. Kirikukellade palve hommikrahus tallati orkestri „Internatsionaali” helimüradesse, tööväe võimsatesse lauludesse. Komiste koges uut rõõmu, jumalatteotavalt julget vaimumehisust.

Kui ta nägi kursuste ülematki endi hulgas, tal oli hea meel, ta ei astunud enam moonakana, ta nagu lendas.

Raudteeveerne lumine pühapäevarahu kihas äkki täis mustendavaid inimsipelgaid, rebimas palke, propse, halge, kandmas vaguneisse Vagun vaguni järgi täitusid nagu tikutoosid mängides. Teisal elustus vabrik, kihas töö, müras masinaid.

Komistele aimus tööhoos: nii ehitatakse lauldes üles sõjaringus varisema läinud Nõukogudemaa! Hinge läbistas kommunistlise vaimustuse suurt suutev võim. Harjumata raske tööga ta rügas kerge südamega videvikuni, puhkamata. Oli häbi, pidas patuks laiselda minutitki.

Kojuminekul tundis väsimust, ent see peletati lauludega. Ta lõi jalga vastu maad tugevasti, iseteadvalt, olles endaga rahul. Ta uskus, et säärane pühapäevane propside kandmine aitab ehitada üles Nõukogudemaad ning iseendki. Selline pühapäev andis mehisemaid elamusi kui see, mida ta oli konnutanud linnaveerses kirikus. Ta jõudis tõeni, et viletsus on mää-

ratu energiahallikas, otsekui kosk, kui lasta läbi vaimustuse jõujaama.

Teda ei kohutanud raske aeg. Ta nägi pea iga päev hobust reega sörkivat kursustest mööda, virn puusärke peal. Puusärgid olid valmistatud kangesti ökonoomilise käega, seepärast need olid nagu pörsapuudid talumehe reel: laudadel olid suured praod vahel. Mõnikord koolja käsi kippus sealt välja. Teinekord nähtus nägu lahtijäänud silmaga, haiglas põetud kukalt. Need olid taudiohvid haiglate kooljakambrist ruttamas linna taha lumealusesse rahhu.

Võib olla, selline sörgisõit oleks sigitanud temas muul ajal ehk õudust, oleks sisendanud surmahirmu. Nagu lapseas vaadeldes sõja- ja revolutsioonimetsikusi kujutavaid pilte, Goya salaõudseid töid. Need olid külvanud poisikese hinge jubedust, siis oli alati soovinud, et tema elu kestel ei juhtuks sõdu ega revolutsioone. Kuid nüüd ta elas hullemaid sõdu ja revolutsioone, kui olid seda lapseea pildipeletised. Tõelsus polnud kohutav. Komiste ei tunnud hirmu. Ta nautis õudusi, need aina kriipsutasid talle alla elatava erakorralise aja suurust. Need kruvisid karmi kannatusmehisust üha kõrgemale, ei lasknud vaimustusepalavikku langeda, vaid sundisid punast elavhõbedat ta soonis aina kõrgemale. Vaim ajas rinna ette ja uhkeldas, et temal elada säärast rasket, sellist suurt aega. Ta mõtles kaastundlikult tulevatele põlvedele, kel elada lääget ja loidu rahuaega, kus inimene sukeldub laisana pahedesse. Uskus, et tulevased põlved saavad kadestama teda, nagu õnne-
seent. See oli Komiste südamerahu, mis muutis sandi aja hiilgavaks. Tema oli selline poiss, kelle sülle hüpates õnnetus muutus õnneks. Tema oskas tulla aja doppeltnelsonist välja võitjana. Ta läks ajaga kaasa. See oli nüüd kommunismi punane latern, mis valgustas ta vaimu, muutis maailma roosiliseks.

Kursused olid Komistele nagu sepikojaks, kus teda taoti tugevaks. Õigupoolest ta tegi seda ise, kuigi see oli eestkätt politkomi ülesanne. Tema arust politkom ei tegutsenud küllalt

energiliselt, kuigi oli energiline mees. See oli endine poesell Moskvast. Temäs polnud sellile iseloomulikku viisakust, sulavat naeratust. Tema peamiseks ülesandeks oli valvata, et kursustel ei kustuks punane tuluke, ei sigiks lektorite, instruktorite pesas mädapaiset, vasturevolutsiooni vaimu. Ta oli energiline, kuid killustus tühja-tähja. Suur teohimu, liialdatud kahtlus ja auahnus ajasid ta terava nina tallidessegi. Tallides oli tsaariaegne sõnnikune elukord, hobused said vaid vähem süüa, kui vanasti. Hobused elasid pursuilikku tegevuseta elu. Vaid kord nädalas tegid spetsiaalklassi kursantidele ratsasõitu.

Komissaril polnud kunagi aega. Vahel harva ta ilmus õhtutundidel kursantide keskele vestlema. Siis oli alati summ mehi ümber, juttu palju. Leidus paar arenenud kursanti, kes unistasid ise komissarikarjäärast, need kippusid teda küsimustega kimbutama. Komissar oli vahel nurka surutult sandis seisundis. Selle järgi ta ilmus vestlema harvem.

Et ajapuudus ei lasknud teda pühendada täiel määral kursantides kommunismi viljeldamisele, siis ta muretses endale abikomissari. See avas väljaspool päevakava parteikooli. Osavõtt oli vabatahtlik. Komiste nühhis siin vabatahtlikult pinke. Mõtles igavuses: üks revolutsiooniline laul on tähtsam kui Marx.

Elevust tõi kursustele Koltšak. Tuli Siberist pimedusvägedega kolinal üle Uuralite. Kursantide õppimishimu kippus kaduma, räägiti, et kõik kursandid üle maa paisatakse ta vastu võitlusse. Ta edasitungi edu saladuseks olid popid. Kõneldi, karvased popid kahlavad rünnakul valgete vägede ees, ristid ja pühad pildid jubedalt säramas. See ajanud usupimedad punaväelased paanikas taganema.

Nõukogudemaa elas ärevaid päevi. —

V.

Ühel märtsipäeval Komiste hakkas nurisema, leides end nagu härja ikkes. Seni oli kursandirakkes rõõmus, arvas, et nii pingutub tugevaks. See oli seni, kui püsis unine talvepimedik, milles ragises vareste musttuhat. Seni oli nagu mingi öine olemine. Nad tegid suletud kiriku ees rividrilli nagu vaikumud. Mahajäätud kirik valendas videviku varjus nagu pidalitõbine, kellest hoidutakse. Tänavad, kus nad karjusid laulda „Punast lippu” ja teisi revolutsioonilisi laule, olid elutud, nagu öösel.

Ühel päeval Komiste märkas, et maailmas on päike. Kuldne sõel külis kogu pimedada linna tuleseemet täis. Jalge alt kadus karjuv lumesära, pääses nõrguma sädelev virtsavool. Komiste tundis põses taevatule soojust. Sees virgus hingekärbes talveunest. Toibus, hakkas nurisema. Inimene jäänud tõntsiks ja tuimaks, ei tunne rõõmu kevadest. Kas kiiretempoline revolutsiooniga vanandab nii imeruttu, et ta nüüd tõnts, nagu saaja-aastane inimuld, kelle silmaseletus ei küüni lilleni, kõrvakuulmine linnulauluni.

Ta ei tahtnud olla vana. Tahtis end nooreks ja vastuvõtlikuks nagu veel mõne aasta eest poisina. Poisike oli aastatelt praegugi.

Meelestus endiseid aegu kodumaal. Ühel pilvealusel pimedal kevadööl ta virgus unest, nagu salajasel kutsel. Ajas voodirietest poisikese pika ja lahja kaela õieli, kuulatas: ööbik lau-

lis! Lind oli jõudnud öösel pärale, andis nüüd lauluga märku. Poiss avas akna pimedusse, ei saanud enam magada.

Hinges elustus veelgi möödunud kevadõhtuid: vanemad pidasid õuetrepil videvikku, tema nendega. Isa piibust tuprus suitsurõngaid, ümber keerles põrnikaid. Kaugel niiskesse hämarusse mähkunud metsas kukkus kesköine kägu, nagu vaim vaikuses. Maailm pidas hinge kinni, kuulas. Elu oli nagu unelm.

Nüüd hing lõi sellest mälestisest valulema, tundis rännukihku, nagu lind, kellele meelestunud kaugel sünnimaa, kuhu vaja lennata tagasi. Komiste igatses kodumaale. Uskus, et ainult seal ta muutub jälle endiseks, sääraseks, kes võimeline taas rõõmustuma südamest, ilutsema looduses unustuseni. Siinses looduses polnud sellist soojust, siin oli nagu võõras vari, mis segas. Tahtis tagasi oma rahva juure.

Talle muutusid vastikuks määrustikud, käsklused, tunnikavad. Need tundusid nüüd vaenlastena, need püüdsid teha temast automaati. Ta oli nagu tilluke osa suures masinas, tegi teatud nupu keeramisel tarviliku liigutuse koos kogu mehhanismiga. Tilluke osa ei tunnud rõõmu suure mehhanismi võimeist. Igatses iseseisvaks, tarbetuks. Kollektivismi ajajärgul!

Ta karmusekuju osutus kevadpäikese all lumememmeks.

Hakkas sulama, lagunema. Komiste kõigutas kevadtüüles oma nuppu, ütles vabandavalt: minus on romantilist mustlasverd, see kisub kaugustesse. Kuid mõistusekomissar läks vanamoelise ilutsejaga rindupidi kokku. Tahtis naeruvääristada väeti tugevaks. Ütles: see pole mustlasveri su soontes häälitsemas — ära tee asja nii luuleliseks! See on hääli orjaajast, moonakaveri, mis jüripäeval koos virtsaveega kippus otsima lahendamata renni elujooksule. Kuigi ei leidnud, siiski moonakaveres immitses igatsus vabaduse järgi. Aga kuhu kipitseb sinu veri? Avaralt vabadusmaalt kartulivabariigi kitsasse orjapimedusse. Pole sinus tumedat mustlasverd, see mamma-voja hale veri häälitsemas ema poole. Tahab mängida titana lilledes, igatseda vanapiigana ööbiku lauldes. Mis sellest, et sa

ei märka nüüd kevadet! Punane ohvitser pole sitikas, kes ärkab vaimustusele vaid kevadel. Tema jaoks algas kevad juba oktoobris 1917. Uue aja kevad on käes ja kestab. Säärane valguskevad on kordumata. Ole siis mees vaimustuma sellest, ära eksi eemale selle teise alalisest kordumisest labase kevade kaissu. Eks vanaduses ole aega istuda isadeviisi kevadpimedikus, popsida piipu ja mälestada aegu, mis pöörasid maailma valguse poole...

Nõrgem oli valmis alistuma, küsis tuimusekultiveerijalt, õrnusetimukalt mossis pilkega: kas lilleline maikuu on ka valgekaartlane, et seda tuleb põlata? Mõistusekomissar vastas nagu ikka: karmil ajal vajatakse karmust!

Päevad veeresid kevadesse, Komiste elas korralikku kursandielu. Klassis joonistas karrikatuure, tukkus ja unistas. Riviõppustel oli automaat, iga päev tegi samu liigutusi, hästi ja täpselt — juba tsaariajast saadik.

Märtsi viimasel puhkepäeval ta mätsis aias lõpulumest memme, vormis suure kõhuga pursui. Riputas kaela plakati: „Minu tunnid on loetud.” Iga päev käis šadriniga naermas, kuis „Kapitalist” sulas kokku. Lõpuks polnud järel muud, kui mustal maal plakat hauakirjaga: „Minu tunnid on loetud.” Šadrin lõi risti ette, lausus: „Rahu su põrmule!”

Nad said nalja.

Nii saabus varakevad kursuste õue.

Komistes polnud kooskõla. Vahel ta häbenes, märgates vaidlusõhtuil enda passiivsust, teiste vaimustavat osavõttu. Vaim oli tulnud teistele peale, nad purskasid tuld. Nad töötasid endist häid enamlasti ja punaohvitseri. Komiste polnud suutnud luua veel endast säärast kindlat kuju. Ta oli seni veel parteitu. Mõtles: milleks võtta endale partei distsipliini, milleks rakendada parteiprogrammi — võis olla kommunist selletagi! Võis olla kommunist nii palju kui suutis.

Mõistusekomissar haaras siin nõrkusest kinni, manitses: Kes kardab distsipliini, see ei saa tugevaks kunagi. See helli-

tab endas lõtvust, tahab jääda väetiks, ei julge võtta endale mehe vastutust. Punane ohvitser ei tohi olla säärane!

Nii tõreles komissar peas.

Komiste laiskus vastas: mina ei mahu partei programmi. (Tema ei mahu, aga Lenin mahub!)

Ta muheles endamisi naerda, näis endalegi naljakas. Punis edasi: ma olen vabadustarmastav isik, sellepärast ei taha piirata enda vabadust, ei taha ohverdada end partei programmi nagu vangikambrisse. Tehku seda need, kes ei suuda püsida iseseisvalt, kardavad eksida, sellepärast panevad endale keti kaela, et vägev Lenin viiks neid endaga ühes, nagu kodanline daam rumalaid kutsikaid.

Komiste tahtis olla hulguskoer.

Mis kasu on inimesel sellest, kui ta vabaduse nimel loob endale vangla?

Siis manitses end jälle madalaks ja sõnakuulelikuks. Nagu sõjavägi, nii ei saa ka partei distsipliinita. See on ühtlasi ka endadistsipliin. See teeb tugevaks. See pole vabaduse kaotus, vaid saavutamine. Õpid taltsutuma, saad endast võidu, saad vabaks. Punane ohvitser ei saa olla parteitu!

Komiste kõõlus edasi parteituna. Vahel lõi peaaegu kartma, et temas hakatakse nägema nõukogudevastast. Ta polnud seda. Vahel ta mõtles tulevikule, tundis igavust. Varemalt nii luuleliselt taltsutamata mitmepalgne vene rahvas muutus nüüd üksluiseks, igavaks. Ükski kursant ei joonud samagonni, ei närinud seemneid. Kõikide vaim oli põetud ühesuguseks parteiprogrammiga. Komiste ootas, et nad muutuvad näostki sarnaseks: nägu on ju vaimu peegel! Kõik olid igavad nagu karsklased kunagi. Komiste hakkas vahel kahtlema, kas ta viibibki venelaste hulgas. Keegi ei tantsinud temperamendikaid vene tantse. See ei kuulunud partei programmi. Nüüd ei kuulnud siin enam vene keerulist sõimu ega lõõtspilli, millest tsaari ajal kasarmud otse kihisesid kubinal. Sõimu häbeneti nagu keisriaegset pahet, lõõtspilli häält peeti kerge-meelseks.

Venelased hülgasid kõike venelikku.

Mõnegi kursandi voodi all kasti põhjas ehk leidus kaitsevaimuna tilluke ikoon, kuid avalikult seda ei nähtud. Saunas pilgati seda kursanti, kes kandis veel kaelas risti. Patuoinas oli õnnelik, et saunaaurus ei saanud eraldada häbipuna vihtlemislõõsast. Püüdis vabanduda usuvabadusega, ent sattus seega üha rohkem pilgatavaks. Kommunistil pole usuvabadust, ta peab olema usuvastane. Mees häbenes nüüd saunaliste ees oma kuldset risti nagu süüfilist. Puudus julgus selle kõrvaldamiseks, puudus julgus kandmiseks. Taganes häbistatuna usuvabaduselt emamälestisele ning lõpuks pani süüpinki oma hajameelse pea: unustanud risti kaela. Harjunud sellega nii, et pole märganudki. Talle öeldi: meie oleme sageli harjunud ka mustusega nii, et ei märkagi seda. Oled kord saunas, siis pese seegi rämps kaelast.

Poiss võttis risti, sidus ümber jala nagu saunanumbri. Tegi sellest naljanumbri. Võib olla, tegi seda raske südamega, palus unevoodil andeks issandalt.

Oli see vene rahvas? Mõistlik ja igav, teadusehimuline ja karske! Komistel hakkas hirm, ta ei astunud parteisse. Partei näis talle kondiitri vormina, kust tuli välja ühesuguseid pränikuid. Tema tahtis olla enda nägu. Mõtles: mina olen anarkist. Kevad vist pani need sõnad talle suhu. Ta oli endaga hädas: kippus vägise lagunema see punane kangelane, keda ta püüdis usinasti endast mätsida.

Lähines suur püha: esimene mai. Kursandid põimisid kuuseoksist vanikuid. Nendega kaunistati seintel Lenini paljast pead, Trotski habet, Sinovjevi käharaid — kõik pildid raamiti rohelisse. Komiste seadis vanikut Lenini pildi ümber ja mõtles koerusega: poon su geniaalse kaalika rohelisse silmusesse! See oli sama koerus, nagu lapsepõlves keele näitamine keisripildile. Kui ema juhtus nägema, siis sai tapelda. Ema lõi siis suu pihta, vaatas ise murelikult aknasse, ukse poole: ega ometi keegi näinud? Hakatakse pidama mässa-jaks! Seintelgi on kõrvad ja silmad!

See oli kole lõimitamine keisripildi ees. Ei tea, kas nad on võtnud kodus selle pildi seinalt maha, ajanud ahju? Või ema peitis selle kapi taha? Emagi võiks nüüd näidata keelt keisripildile, keegi ei karistaks. . .

Sõbrad nuiasid Komistelt plakatit. Nad olid näinud teda joonistavat klassitahvlile karrikatuure, nüüd nõudsid temalt suurt plakatit esimeseks maiks. Idee läks komissarigi kõrvu, see kiitis mõtte heaks. Käskis maalida punaväelase püssiga — revolutsiooni kaitsel. Näitas koha, kuhu selle asetada: hoone katusele, et paistaks mitmele tänavale.

Komiste ei oskanud maalida sugugi. Sellest ei küsitud. Asus siis pinseldama suure püüdmisega. Kõigele hoolle vaatamata sünnitas mingi segase peletise punase viisnurga tagapõhjal. Häbenes ise seda nagu tüdruk oma patuvilja. Oleks viskanud selle klosetti, ent seltsimehed segasid endid vahele. Peletis meeldis neile, see oli ju revolutsiooni vahimees. Viisid katusele, kinnitasid elektripirnide vahele nagu ernehirmutise kapsaaeda. Pimeduses eemalt vaadatuna polnud vigagi. Seisis kuidagi totralt kohkunud poosis nagu korstnapühkur, kellele punane täht kukkunud pähe, lõõnud segaseks.

Tol õhtul oli kursustel pidu. Kursandid nühhkisid innukalt oma „tanke“ läikima, kohendasid riideid, sugesid hoolikalt juukseid. „Spekulant“ võidis püssiõliga oma sõnakuulmatut juuksetutti, see seisis jonnakalt püsti, nagu tigidal seal harjas. Šadrin ajas pükstele nööpe ette. Need olid rebenenud maadlusel juba nädala eest, ta oli lükanud tülika õmblustöö päevast päeva. „Veltveebel“ oli noobel, heitis seljast lihtsad kursandiriided, ajas jalga tsaariaegsed kalifeed, punase kandiga. Selga tõmbas frentši. Suur pea oli silutud, nagu läikis. Paistis õnnelik nagu kosilane. Kuid oli naisemees, pere elas lahus valgete pool. Muidu „Veltveebel“ magas õhtuti nagu kott. Nüüd oli erk, silus end kavaleriks. Selgus täna hallist tuimusest säravaks. Kursandid elasid seni karmi elu nagu mungad. Täna pidid tulema siia naised. Nende jalakeste müdinat, nende hääli kostus juba trepilt. Publik kogunes.

„Veltveebel” viskas viimase pilgu käsipeeglisse, silus käega veel kord juukseid, sikutas naba kohal rihma ja ruttas peosaali. Kursantide elutoad tühjenesid. Kuid mõned jäid siia siiski. Võtsid end rahulikult riidest, pugesisid vaipade alla. Pidid ei huvitanud neid. Või nad olid liig nõudlikud enda suhtes, häbenesid kursandi lihtsat riietust. Muidu see oli mõnus, rahuldasküll, kuid peoõhtul see tundus nagu klounirüü. Püksid liiga laiad, pluus väga lühike. „Tankid” nagu paadid, sääred aga sidemetega nagu pulgad. Säärasena oli häbi näituda preilidele. Lebati süngil, silmi ees ihaldusena lakksääririkud ja punase kandiga kalifeed.

Teised aga pugesisid süngi sellepärast, et olid metsistunud, põgenesid naiste seltskonda. Tundsid, kuis nende kisa kiskus saalist koduse tunde, tõi sinna võõra kõla. Pelgurid pirisesid: miks ei korraldata pidu ainult kursantide perele, miks lastakse siia igasugu kahtlast publikut linnast! Naised aplad tantsudele, tungimas murdu kokku. On punaste ohvitseride mure hankida lõbustusi valgeile daamikesile?

Mõistlikumad seletasid: see on heaks vahelduseks kursantidele enestelegi. Pole paha, kui nad vahel värskendavad vaimu, sukeldudes tantsukeerisesse. On tähtis, et kodanikegi meeoleolu ei laskuks liigsesse tülpimusse, vaja tõsta nendegi tuju.

Metsikud muigasid, vaiba ääre alt: vaimu värskendatakse, tuju tõstetakse — tantsudega! Selles oli irooniat, ent see kõlas vaid ütlejaile endile — peopoldajad olid ruttamas juba saalisuma suunas.

Komistes leidis kübemeke mõlemat: tundis end võõrdunuks säärasest seltskonnast, tundis häbi riietuse pärast. Seni oli kursandi rüü temagi meelest tore riietus, vähemalt rämpase punaväelase omaga võrreldes, ent nüüd toredus kahanes pea-aegu kaltsudeks. Peavalu tegi pükste liig suur nõõpauk, nõõp ei seisnud kinni. Komistel käis kuuma üle selja juba ainsast mõttest: jalutab peosaalis, tinanõõp ees lahti, piilumas nagu

põhjamaalase vesihall silm... Oli piinlik. Vanaaegsed viisakused tikkusid piirama inimese vabadust, häirima enesetunnet!

Muret tegid ka sääresidemed. Need kippusid närmenduma, olid kulunud, lahingdrillist tänavasõnnikus porised. Neid tuli häbeneda üldse, sidemed tundusid midagi alandavat nagu pastlad. Võisid vedada peosaalis sisse armetul kombel; võisid hargneda lahti ja hakata lohisema järel lohedena. Tantsijad astuvad peale, langed libedal parketil üldiseks naeruks kápuli. Ta ei tahtnud olla kodanlistele daamidele klouniks.

Oli rumal proletaarilise ilmavaatega inimesel nuriseda riie-tuse pärast. Riie ei riku meest. Kodanliste daamidega ei tule arvestada üldse. Kuid Komiste tundis siiski teravalt esitisvormi vajadust, punaste kalifeede, säravate säärikute ja uhke frentši puudumist. Kui kodanik leiab kursandi riietuselt naeruväärse, siis naeruvääristub ta silmis nõukogude asi üldse. Esitisvormiga aga võiks lüüa temas pilke surnuks, äratada lugupidamist nõukogudele.

Muusika kuulutas ülalt saalist peoalgust, nüüd Komiste sai oma häbist jagu, nüüd oli hea minna: koridor tühi ja saal juba pime. Ta astus saali poole ja häbenes „tanke” kolina pärast. Marssimisel need olid mõnusad jalatsid, kui pörutas laulurütmis päkka vastu maad nii, et tänav müdises, veri kohises sees vaimustusest. Nüüd astus tühjal koridoril küll kergelt, nagu varas vargil, kuid rasket kolinat oli siiski kajamas nagu veohobuse kapjade alt. Nüüd ta häbenes oma kangelasi linnavurlede ees. See oli peaaegu samane häbi nagu koolipoisina ema pärast. Linnas kostikorteris üksinduses igatses koduste järgi, arvas, et ema ilmumine võib teha ta rõõmsaks, et jookseb käed laiali vastu. Aga kui ema saabus maanaisena ta juure koolipoiste sekka, tal oli piinlik. Kaasõppurid olid linnalapsed, linna maadamite pojad. Komiste häbenes, et tema ema oli maanaine, ta oli nagu halvemat sorti.

Nüüd Komiste otsustus selguda valehäbist. Astus ükskõikseks sunnitult pimedasse saali. Kerged puudrilõhnad kõdistasid ta nina möödunud aegade mälestisega koolipidudest.

Silm harjus aegapidi pimedusega, eraldas naiste kogusid kergeis värvilisis kleides, tütarlapsi. Ta ei osanud näha neis vaenlasi, valgekaartlasi, nägi neis ingleid, kelledest unistanud vahel karmis sõdurielu üksinduses. Vahel oli unelenud neist, olles ise näostki mitu aega pesemata, särk seljas must nagu jalanarts, põu täis täisid. Säärase kavalerina oli vahel igatsenud tütarlapse seltsi. Nüüd temal, nagu teistelgi kursantidel, polnud täisid. Nad olid vabad sellestki venelikust pahest. Daamikesil ei tarvitsenud hoiduda neist kaugel. Kaugel? Kunagi nad olid kaugel, nüüd aga lähedal nii, et tegid metsmehe kohmetuks. Komiste nägi otse oma nina all tütarlapse selga, kaelakumerust lokkidega. Tundis veidrat tungi: panna käed tüdrukule õlgadele. See oli tugev tung, ta hakkas kartma end. Ta ei kuulnud lavalt komissari tulistamist, see ei sütitanud nüüd ta vaimu. Tundis tuld tulevat verre tütarlapsest, valgekaartlasest.

Lahkus kiusatuse seljatagant, triivis end saali lõppu, nõjatus külmale seinale. See oli nagu külm kompress verepala-vikule. Vahtis laval žestikuleerivale komissarile ja mõtles: milleks ajasid selle bande kokku? Arvad, et suudad suuvärgiga pöörda selle inimhulga punase tähe jälgijajaks! Tühja jahvatad! Nende kõrvad on lukus kõnele, südamed lahti lõbudele. Neil pole su kõnest külma ega sooja, see pole nende tervisele hädaohtlik, sellepärast istuvad siin päris rahulikult. Muigavad endamisi.

Aga nende siinviibimine on hädaohtlik kursantidele. Nüüd nemadki ei kuule oma pühakirja. Poisid satuvad valgekaartlaste mõju alla. Kipuvad neid jumaldama. Võib olla, vannuvad neile truudustki. Üsna hauani kohe. Säärane valgekaartlane kupatab kursandi „katuskambrist” Lenini, asub ise siia emase edvistajana Küll on häbi!

Ehk ütlete: kiusatus on hea tuleproov, karastab poisse. Nad ei tohi laskuda põlvili plika ette jumaldavaks, nad peavad nimetama teda eksinuks, kiskuma ta pimedusest kommunismi

päikese paistele. Plikad peavad nägema kursandis oma pääst-
jat, mitte palvetajat madonna ees.

Komiste muigas: kui nii, las siis löövad külge! Las tee-
vad missionitööd! Muidu punase ja valge vahel on läbipääse-
matu kuristik, aga siin leidub ikka purdeke, mis ühendab, mida
mööda armastus ruttab üksteisega kohtamisele.

Pimedas saalis Komistel oli mõnus viibida, sai olla päris
ise. Etenduse lõppedes tal oli paha elektrihelenduses, kaotas
end segasesse äritusse. Uuris nägusid kahtlustavalt: kas sil-
mitsetakse arvustavalt, kas puhketakse naerma? Aga tema
polnud säärane, kes kaotab end lõplikult. Ta sundis end rahu-
likuks. Pani käed taskuisse, venitas tahtliku aeglusega jalgu,
tundis tahet vilistada. Vilistada sellele publikule! Või vilis-
tada nii, nagu ihuüksi metsas. Tema jaoks pole siin ühtki ini-
mest, kõik see kari on nagu tühi õhk. Olgu ta koomiline sobi-
matu riietuse pärast — kursant ei tohi kaotada pead valge-
kaartlaste silma all! Punasel ohvitseril juhtub hullemaid kok-
kupuuteid valgetega, ta ei tohi kaotada pead kunagi. Fnda-
distsipliini ja külma verd!

Kord juba tundis soovi lasta siit jalga alla korrale voodisse.
Siin tolgendamine tundus mõttetu. Aga nüüd ta pidas lahku-
mist põgenemiseks. Nüüd leidis siinviibimisele mõttegi. Enda
distsipliini karastamise mõtte. Soetas enda toeks verre veidike
ulakust, riivas hoolimatult küünarnukiga daame, suundus enda
kiusuks naiste tihedamasse salka, ajas nende grupi lõhki nagu
jäälohkuja. Vahtis neile häbematult otsa: löögu nemad sil-
mad maha! Komiste ei löö!

Nii koiverdas ringi, karastas mehisust. Naeris oma seltsi-
mehi. Nende käed olid juba plikade sangas, suud jooksid so-
sinaid. Komiste mõtles: miks mitte! Punased apostlid, teie
peate püüdma hingi!

Aga poisid piirlesid vist ihu ümber.

See oli kena õhtu. Amoripost töötas, kõik olid nummer-
datud nagu pullid ja lehmad näituseaias. Mõni kursant oli siin
agaram kirjamees kui klassis. Klassis tegi uinakut, aga siin

ei maganud. Tegi müüri najal püstijalu kirjatööd. Kõik seinääred olid kirjutajaid täis. Kursante ja kodanlisi naisi. Nagu palvetajaid Lenini ja teiste enamliste suuruste piltide all. „Veltveebel” septses kirja koguni kuuma ahju najal. Komiste ehmatas teda, hüüdes seljatagant üle õla:

„Tuleb tuline armastuskiri!”

„Tuleb”, vastas „Veltveebel.” Keeleots jooksis selle järele jälle suunurka, mehel oli suur hool maalida hästiilusat käekirja.

„See läheb loomulikult armsale abikaasale?” jatkas Komiste.

„Sada kaks,” vastas „Veltveebel“ ja vaatas nüüd kelmikalt särades Komistele, kiri valmis. Inimene oli õnnelik.

Mis on jäänud järele meie kursantidest, mõtles Komiste, tõugates jalaga põrandal konfetipuru. Nagu värviline kalasoomus! See on kursantide punane soomus, naised on teinud kurja rookimistööd!

Komiste seisis seinajal, vaatas kõrvalt.

Äkki ta erutus, süda hakkas peksma. Ta kuulis eesti keelt. Vahtis põnevalt publikusse, eesti keelt tuli kahelt tütarlapselt, võib olla naiselt. Ta trügis inimestest mööda, hakkas liikuma nende kannul. Süda kargas sees ebahariliku hooga, nagu vana seinakella tikats, millele vallatu laps annud tõuke.

Kõndis kannul, ei ilmutanud neile suguvenda. Kõhklus. Mõistusekomissar tõstis häält, ironiseeris: miks kursant nii erutub? Mis see sinu asi on, et siin paar valget eestlast! Pealegi naisterahvast. Oleks kahekordselt alandav laskuda nende kavaleriks.

Sammus nende juurest eemale. Siis hakkas endaga naljatama. Kõik seltsimehed tegutsemas apostlitena agaralt valgete paganate kallal, passiivseks ei tohi jääda temagi. Punane ohvitser peab tegema kihutust kõikjal, ta ei tohi hoiduda kõrgilt inimestest.

Jäi oma sünnimaa tütardele jalgu, ütles:

„Tere!”

Kentsakas oli kõnelda kaua aja tagant eesti keelt. See tundus suus kuidagi pehmena. Venekeelsed sõnad olid väledamad, kõne kippus rosoljeks.

Nad rääkisid Eestist. Komiste varjas oma hinge, aga daamid ei salanud oma kodumaaigatsust.

„Millal meid Eestisse lastakse sõita?“ pärisid nad.

Komiste ei teadnud seda.

Punase kursandi mõistusekomissar vist magas. Komiste nautis pidupäeva. Ta leidis oma hingele ülendavat mõnu emakeelsest kõnelusest, neist sõnust ta nagu imes endasse midagi kaugest kodumaast, sai sellest osa. Hea oli viibida kaasmaalastega. —

VI.

Selgi aastal oli oma kevad. Vologda vägevad kasealleed olid tumerohelised, porri parvedena ehitatud palktänavad hõõgusid kuumusest. Komistet tegi rahutuks see, et siin võõras linnas elas kaks eestlannat. Mõnel õhtul ta tundis kiusatust, teda nagu oodati kusagil. Naine laskus uimastava unelmana ta verre.

Aga ta higistas lahingdrilliga viirastuse endast välja. Ta sai end jälle tugevaks. Või tuimaks. Kursused olid nagu vabrik, kursante aeti palavlikus tempos läbi tunnikava vormide. Väerindadelt tuli ärevaid teateid, Nõukogudemaa elas raskeid aegu. Komiste laskus õhtuti unne tülpinuna.

Ühel puhkepäeval ta märkas kursuste aias kojamehe akna all sirelipõõsast, täis lillaid õiekobaraid, asjatult kolepidulikuna. See oli nii sobimatu ja tarbetu, et Komiste tundis soovi raiuda selle maha. See püüdis sisendada temasse rumalat endisaegset lüürilist meeleolu. See oli meelitanud paar kursanti oma okste varju pingile lugema. Ehk koguni romaane? See häiris vahel Komistetki. Ta püüdis küll vaadata sirelipõõsasse nagu kalendrisse: aeg on siis niikaugel! Kuid kalender kippus luuletiskoguks, meelestus koduaiagi sireleid. Hing hakkas siis valutama sees tumedalt, nagu õnnetuseaimel, mäletades midagi, mis läinud kaetsi igavesti.

See ei meeldinud talle, ta kultiveeris nüüd mehisust.

Sel raskel heitlusel kevadega teda avitas suurel määral näljane kõht. Päevad olid päikesepaistelised, kuid maailm näis nagu varjutatud. Nälg varjutas linna. Talvel kursandid

said veel korralikult süüa, ent nüüd olid poolnäljas. Nad ei mäletanud enam liha, leiba said pisut. Nad tusanesisid, kuid keegi ei nurisenud. Teadlikud kogu riigi raskusist, leppisid viletsusega, lootes peatset paranemist.

Kevadel harrastati lahingdrille. Poolnäljased kursandid olid nõrgad, ei jaksanud joosta. Õhtul kojutulekul mõnigi mees laskus rivist sõnalausumatult teeäärde — ei suutnud enam käia. Komistegi tundis imelikku nõrkust, jõud kadus kehast, käimine nõudis määratumat pingutust. Šadringi, suur maadleja, vajus rivist tee ääre istuma.

„Enam ei suuda!“

See tuli ta suust raskelt. Polnud kerge hästidistsiplineeritud kursandil, ideelisel kommunistil, tugeval mehel tunnustada oma nõrkust, lahkuda rivist. Võibolla, ta mõtles tusaga: miks on jäänud maksma tsaariaegne kõhtude ebaõiglane ühesarnasus sõjaväes! Väike sai samasuure toidunormi kui suurgi. Suur vajab enam, tal tuli kannatada näljapiina rohkem kui teistel. Šadrini lai nägu oli näljast hall, täis nõrkusehigi. Maastiku roheline tagapõhi oli tume, päikegi oli jäänud nagu lahjaks ja kaugeks, otsekui viimselpäeval.

Klassis nälg oli kursantidele unerohuks. Mehi magas. See polnud laiskusest. Inimesed olid kurnatud nii, et jäid istudes tukkuma. Klassivaikuses käis ränk heitlus. Mõistusekomissar ergutas: punasele kursandile on äärmiseks häbiks magada loengul! Lektorid on endised kindralid, monarkistid, nemad hirvitavad endas kahjurõõmsalt. Kõnelevad linnas tuttavailegi, millised on kursandid, tuimad ja laisad. Nad ei taipa oma harimata koluga põrmugi seda, mida loed neile. Vahivad totralt otsa, tunnevad igavust, silmad sulguvad, suud avanevad — magavad.

Nii vanad kindralid hirvitavad koos kusagil erakorteris, mustendavad suuaugud laepoole üles, käed paisuvatel kõhtudel vitsaks.

Nii mõeldes punane kursant virgutas end, kiskus silmi lahti. Oli häbi, et ei saanud unest jagu. See oli nagu mingi

unehaigus. Komiste vaatas ringi, iga seltsimees heitles. Isegi „Veltveebel“ oli unes, suur pea võidetuna käsivarrel, suunurk magusalt vesine. Kremljev magas, silmasitikad olid pugunud teravas näos laugude alla. Šadrin maadles unega nagu Jakob issandaga. Rebis valgeripsmelisi longus lauge kõrgemale, silmatera paistmas valkjana, nagu jooksnud tühjaks elust. Seadis küll oma nurgelisi vägevaid põski vaatama otse lektorile, kuid järgmisel hetkel oli tugev kael juba longus une doppeltelsonis. Klass oli nagu närtsinud taimelava. Aknast langes sisse tulist päikest, kateedrist kostus monotoonset häält artilleeriast. See mõjus nagu hällilaul. See oli nagu valgekaartlase kaval kahur pommitamisel: klass oli nagu lahinguväli, täis langenuid.

Ka Komiste magas. Mõnel erksamal hetkel püüdis kuulata, kuid ta ei suutnud jälgida mõtteniiti. See läks varsti sassi. Peas liikus veel veider mõte: et sõda oleks inimlikum, kahurid peaksid põmmutama ainult unepomme — paneksid väerinnad magama. Vastasel poleks muud, kui korjaks suikujaid, nagu ema uinunud lapsi. Kannaks vaguneisse — magamishaguneisse — ja söidutaks vangilaagrisse. . . .

Mõtles veel, ent siis juba lebas peadpidi käsivarrel tabatuna unepommist.

Kursandid magasid, kuid lektorid täitsid oma kohuseid ausalt. Jõmisesid monotoonset tunniplaani kohaselt nõuetava kellaaja huvitavaid teadusi magajaile. Seega teenisid kohuse truult Nõukogusid, said tasuks rahast kallimat vara — toiduaineid.

Loengute ajal valitses kursustel öine unerahu, kuid nende lõppedes lõunatunnil tekkis säärane müdin-madin nagu tulekahjul. See oli ihaldatud tund, sellest unistati poolunes tukkudeski. Kõik olid äkki haruldaselt erksad ja elavad — tuimusest polnud jälgegi! Oldi hellad ülekohtu suhtes, mehiseilt väljas oma õiguste eest. Lõunatamise järjekorrast peeti kindlasti kinni. Kõik ei mahtunud korraga söögisaali. Kõikide kõhud olid tühjad, kõigil oli raske kannatada. Täna esime-

sena see root, homme teine. Söömaminekuks rivistuti koridoril imekiirelt ja mindi suure õhinaga, nagu kangelaslikult paraadimarssil orkestrist tiivustatuna. Jalgu tiivustasid tühjad kõhutrummid, soolikate kiunuvad vilepillid, näljapasunad.

Need, kel oli õnnetus süüa viimasena, katsusid uinuda voodil. Et ootusaeg kuluks magades märkamatuks, poleks piinav. Voodil lebati siis, kui polnud tagavaraks suhkrutükki, tubakapakki. Kui oli, siis rutati turule. Seal oli põnev trügida inimurrus leivajahil. Mahorkapakk või kotike suhkrutükega peos küsitlemas maainimesi: on teil leiba suhkru vastu, kas vahetate tubaka vastu? Ise põnevas ootuses: ei või ja? Vastust ei tulnud harilikult kohe. Maamees vaatas kuidagi rahuldamatult tubakapakile, suhkrukotikesele, seda näis tema meelest armetu pisut, nii et ei tasunud kaubaks suudki avada. Nälgivad linnlased olid rikkunud maamehe, olid õpetanud teda vaatama leivakannikale nagu kullatükile. Talle oli kantud leivaraasukese eest koju pehmeid mööbleid ja muid asju, ta enam ei teadnudki, mida veel soovida. Kõhkles, ei annud leivatükki ära, ootas imet. Silmad piilusid peas ringi, vaatas mida pakutakse. Raha eest tahtjaid ei võtnud kuuldagi. Kartis nõukogude raha, nagu valeraha. Pealegi tal oli seda panna kodus nii ohtralt, et rahakoti asemel tuli tarvitada kartulikotti. „Kerenkaid“ nagu tapetirulle. Ainult tsaariraha nähes vaatas himukalt, valmis kauplema. Uskus tsaari elavat, lootis teda peatselt troonile. Seegi ime võis juhtuda. Kui juhtus säärane kuuldamatu ime, et tsaar tapeti, miks ei võinud siis juhtuda ta ülestõusugi ime.

Kursandil polnud käes tsaariraha, vaid mahorkapakk. Mužikk vaikus kaua, enne kui vastas. Naised kodus olid pannud südamele tuua sitsiriidet, aga mužikk igatses tubakat. Vaatas himukalt vihatud punaväelase käes armsale mahorkapakile, nagu koer vorstijupile varga peos. See ajas lõpuks ta suu lahti, küsis:

„Palju sa selle eest siis tahad?“

„Palju annate?“

Mužikk kahjatses, et polnud lahtist leivatükki. Leivapäts oli vankrikeres heinapebres peidus, tervet pätsi oli nagu hädaohtlik näidata suure näljastekarja silma all. Sama hädaohtlik nagu vanasti lugeda sulibande juuresolekul kuldrahahunnikut. Turu täis kahtlast rahvast võis lüüa su maha. Seda kartis. Ka seda, et mingi leivanorija viskab äkki sinelihõlmad lahti, revolver vöö, kuulutab su spekulandiks, võtab leiva käest... Aga suitsetada oli mõnus, mužikk ei lasknud silmasitikaid mahorkapakilt. Kahmis tagantkätt heintest kannika, lõi määratud nimetissõrme selle servale mõõduks: niipalju annan. See oli õhuke kild koorukest leivanuki otsast. Liiga vähe! See tegi kursandi kurgu kibedaks, lõi ta unelma surnuks. Ta oli hellitanud lootust leida lolli või heldet, kes kääneb tubaka kaheksandiku eest terve leiva sülle.

Ihnur purustas illusiooni.

Säärasel puhul tuli kahetseda: ei annud ennist ära, siis pakuti rohkem. Kuid siis loodeti saada enam veel. Otsiti õnne. Ei antud nii kergelt kaupa käest, tolgendav inimmass mustendas talkutškal veel õhtupimedikus.

Ka Komiste jooksis lõunavaheaegadel turule. Oli võimalus vahel saada kursustel „Spekulandiltki“ leiba suhkrust, kuid Komiste lootis imet. Lootis saada rohkem. Tungles viletsate inimkogude vahel, vahtis ringi. Konkureeris määratud punaväelasega maanaise ees. Tema pakkus tubakapakki, punaväelase peol oli püksitaskust kougitud suhkrutükke. Need polnud meelitavalt lumivalged, vaid sõnnikuvärvi mustad. Baaba silmad käisid Komiste käelt punaväelase peole. Ise ihkas juua teed kõvasuhkruga, nagu tsaariajal, kuid vanamees oli tellinud tuua tubakat. Nüüd ta vaatas ja kaalutles: suhkur küll must, aga eks ta magus ole ikkagi. Mahorkapakk küll puhas, aga kas sees ongi tubakas, ehk saepuru puha? ütles:

„Tee pakk lahti, kas on hea mahorka?“

„Kui võtad ära, siis teen lahti.“

„Kus ma siis võtan, kui pole näinudki.“

Ex bibl. univ. Tart.

„Kes mult lahtist pakki pärast enam võtab, arvab, ei tea mis sodi hulka aetud.“

Eit mõtles: ei taha avada pakki, küllap on petis. Lõi silmad jälle suhkrutükile, teadmata mida teha. Sellal, kui eit heitles endas kahevahel, läbistas turgu äkki hele vile. See polnud rahuaegne turukupja vile, mis pidi kuulutama kauplemisaja lõppu. See oli õudne vile, tekitas kabuhirmu.

Oblaava! Haarang!

Tekkis rüselemine. Spekulandid püüdsid varjata oma kaupu, katsusid põgeneda nendega. Kuid oli juba hilja. Turg oli piiratud sisse, keegi polnud seda varem märganudki, nii oldi ametis leivajahiga. Punaväelaste ahelik takistas põgenemast, inimesed rabelesid jooksta, nagu marutõbised koerad, seinast seina. Mustendav mass keerles nagu porine oja. See pime oja taheti kurnata läbi Tšeka sõela, et näha milline kõnts tuleb päevavalgele: väejooksikuid, spekulante ja valgekaartlasi. Kõik suruti ühe väljapääsu poole, seal kontrolliti tunnistusi.

See võis kesta pimedani. Lõunavaheaeg oli lõppemas, Komiste tundis muret. Tundis endas segast vaeva ja hirmu. Millest see tekkis? Miski ju ei ähvardanud teda. Ta mõtles: kui juba minus on hirmu, mida ütlevad siis spekulantide ja teiste patuste põued! Nende südamed võisid rabeleda sees, nagu varesed pimedas kastinurgas. Massihirm oli hakanud Komistesegi.

Ta ei tahtnud viibida kauem kimbatuses, läks tšekistide ninamehe juure ja ütles:

„Olen kursant, laske mul minna õppustele.“

Kursandil polnud tollal mingit vormi, ta oli paguniteta sõjaväerüütluses, nagu iga teine.

„Tunnistus?“ kärgiti talle.

Tal polnud mingit tunnistust. Ta võeti kohe dokumentideta isikuna vahi alla. Ta oli vihane, teda ajas naerma. Püssimees seisis ta kõrval, kahtlustas temas väejooksikut.

Polnud mingit põhjust plaanitseda põgenemist, kuid Komiste vaatas siiski ringi põgeniku silmadega. Kiusu pärast.

Närviline mass keerles ümber nagu tume karestik. Keerutas Komistet, tõukas vahti nagu lained puunotti. Komiste laskis massi talvaks enda ja vahi vahele, trügis enese rahvasse peitu. Põgenes. Tundis rõõmu, nagu oleks ta tõeliselt roimar, pääsenud kinninabijate käest. Rühkis tõkkeketini, nägi enda ees punaväelast tõrjumas inimpaisu, kimbus naistega, kes nurusid läbipääsu. Komiste ajas rinna ette, kärkis rahvale:

„Kasige siit kõik läbikäiku, mis te siin kauplete!“

Pöördus siis punaväelasele, mürtsus sellele:

„Mitte kedagi siit läbi lasta, aru saite!“

„Saan aru“, pomises punaväelane alandlikult, pidades Komistet komissariks. Komiste sammus punaväelasest mööda takistamatult, ta oli vaba, oli väljaspool haarangut. Sammused kiirelt kursuste poole, naerdes oma õnnestunud trikki.

Järgmisel päeval tungeldi talkutškal endiselt. Haarangud ei heidutanud.

Komiste oli nüüd alaliselt näljane. See haaras kogu ta olemuse. Ta ei tunnud endas enam mustlasverd hirnuvat rohelistesse kaugustesse. Pidas tuimust mehisuseks, arvas, et on suutnud sumbutada endas lüürilised lorad. Tal polnud kevadega tegu.

Kuid ühel päeval tuli siiski meele, et nüüd on kevad, kogu suvi juba. Märkas pesemisruumis oma kahvatut ihu, liiga kahvatut. Seda oli halb vaadata. See oli nagu põdeja, nagu vanainimese ihu, mis polnud näinud päikest. Tulid meelde endised ajad, kus poisina oli kodumaal suviti pruun, nagu metslane. Kehas oli siis nii palju magusat tuld, et magas öösel särgita.

Vaatas nüüd oma kahvatut ihu, igatses vee ja päikese paradiisi. Himustas jälle jahedat veekiiget kahe lillelise kalda vahel. Tahtis jälle kõikuda sinistes võrkkiigedes mere kohisevas laanes. Siin polnud merd. Kuid paari kilomeetri kau-

gusel jões oli hea supelkoht. Jõgi läks linnastki läbi, kuid siin polnud supelusvõimalust.

„Lähme ujuma!“

Komiste ütles seda šadrinile, virgutades temaski endise inimese ja sportlase. Temagi tundis oma suurt maadlejakeha pakatavat kuivusest. Kremljevki tundis end äkki kuivale visatud kalana. Nad läksid teele. Nägid jälle hämaraid maastikke, heinamaad ja kaugeid kasemetsi. Tundsid endid nagu nooremadena. Peatusid tasaselt kõikuva vee ees vaikses põnevuses. Viskasid endilt riided, nagu minemas tagasi paradiisi. Kuid nad olid võõrdunud sellest paradiisist. Keha kartis välisõhkugi, tuuleõhk väristas kananahka. Nad olid jäänud viletsaks alatoitlusest, lahjaks ja haledaks. Komiste mõtles sellele, mis ta oli varemalt, tundis enda saatuse pärast hirmu. Kunagi ta ei kartnud külma sääraselgi ööl, kus ujus rinnuli nagu pimedas taevas: vees kajastus sügistähti.

Nüüd võbiseti suveajal, nagu seisaks vee ääres kolm alasti vananaist. Jõgi ei näinud enam veetleva paradiisina, oli salaõndselt tume nagu Toonela. Polnud mingit tahtmist karata vette. Oli häbi oma arguse pärast. Panid silmad kinni, langetusid jõkke. Jäid sinna vaid paariks hetkeks. Kargasid kaldaliivale, olid näost sinised. Nad polnud kehaliselt enam seda, mis olnud kunagi. See teadmus tekitas tuska, hirmutas.

Koduteel sigis Komistesse hirmu veelgi: tundis end surmani väsinuna. Ta oli jõuetu. Varemalt oli matkanud suvepäeval vahel viiskümmend kilomeetrit. Nüüd ei saanud jagu paaristki. Nii armetuks oli jäänud Timmi Komiste. Püüdis kasvatada end vaimliselt tugevaks, kuid kehaliselt oli muutunud nõrgaks.

Ta hakkas käima talkutška vahet veelgi sagedamini. Kõht vajab toppimist ja kinnitamist, nagu ta vaimline punane kanglane puhuti. Sangarit ähvardas kokkuvarisemine. —

VII.

Juulipäevad tõid ta kõhule ja vaimule toe. Nõukogud elasid kriitilist sõjasuuet, Denikin tõusis lõunast nagu kohutav piksepilv, Mamontovi valge ratsavägi tungis terroriseerima väerinna seljatagust. Kursantidele saabus käsk jätta koolipingid ja lahingdrill, minna pärislahingutesse rohelistega. Väejooksikud olid muutunud jultunuks, kõik kubermangud kihisesid neist, nagu voodid kirpudest. Need kirbud ei annud nõukogudele rahu. Vologdagi kubermangu metsad olid neid täis. Neil läks metsas igavaks, nad ei tahtnud elada enam põõsa all jänestena. Tahtsid võita endale relvadega eluõiguse, tahtsid kukutada nõukogude võimu. Neid kogunes metsadesse, nii palju, et julgenesid vapraks. Nad varustusid vintpüssidega, revolvritega. Külasepad tagusid neile piike.

Neid arvati olevat tuhandeid. Kursustel kõneldi, neid olevat viistuhat meest seal piirkonnas, kuhu nüüd kursandid olid käsutatud tegema puhastustööd. Kursante läks roheline vastu ainult sada viiskümmend. Võeti kaasa kahur, et kohutada desertööre.

Komiste oli rõõmus, sai vahelduseks linnast väljade vahele. Rahulikuks soikunud veri igatses jälle mõnusat püssipraginat, nagu vanatüdruku pakitsev veri poisiäikest. Silmad loputasid vaimu värskeks sinavate kaugustega, nagu kaks kätt allikaveega. Komiste sammus koos šadrini ja Kremljeviga, nad olid rõõmsad suviste nurmede vahel. Kuid suud siunasid

selle rõõmu soetajaid — rohelisi. Kirusid: seal nad ei taha sõdida, kus vaja, aga siin, kus peaks olema rahu, nemad haaravad sõjariistad! Nad väärised põlgust, nagu valgekaartlasedki, kuigi olid talupojad. Talupoegade ja tööliste õnne nimel oli ohverdatud tsaar kogu endise korraga. Aga talupojad tahtsid tsaari tagasi, tõstsid mässi oma hooldajate, kommunistide vastu. Talupojad olid rumalad.

Neid tuli praegu õpetada püssiga, kuigi püssi abil ei saa neid valgustada nõukogude poolehoidjaks. Neid oleks pidanud valgustama sõnaga. Selgitustöö oli jäänud hiljaks. Nüüd oli mäss ja arusaamatus. Komiste tundis kaaslastega nagu piina, minnes relvaga talupoja vastu. Temagi seadis end enamlasena talpoja, nagu rumala lapse, bonneks. Lapsed olid kasvatamata. Komiste tundis, et nad peaksid astuma küladesse selgitavate sõpradena, mitte tapvate vaenlastena. Nad omavahel otsustasid tarvitada püssi vaid äärmisel vajadusel, suud aga hoidmata sageli. Sõnadest polnud puudu, küll aga tuli hoida laskemoona. Nad otsustasid sihtida neile pähe, kuid mitte kuuliga surmates, vaid ideega elustades.

Komiste avastas endas hulga füüsilist vaprust, vastupidavust. See rõõmustas teda. Kui käis toona suplemas, oli nagu tiisikushaige, pidi istuma puhuti tee ääre puhkama. Nüüd vaim tegi ta vist kehaliseltki tugevaks, mobiliseeris kõik laokileolevad jõud käsutatavaks. Astus hoogsalt, nagu muusikaga. Mõistusekomissar oli sõjakas, viis energiliselt ta higist lahja nagu tundmata kauguste poole, kus oli varitsemas hädaoht. Tal oli kerge viia kuna kõhtki kippus sinna poole, kus olid külad. Kõht lootis leida tilgake lehmavalget, raasuke rukkileiba. Ta silmadki olid minekuga päri, himukad kaema, kuis näib nüüd maal suvi, mis näo teevad baabad roigasaedade najal, kui kursandid sammuvad külast läbi muusikaga.

Nad liikusid külani korratult karjana. Siis aga rivistusid ja marssisid orkestri helide saatel uhkelt. Tänavas oli palju baabasid koos, pikkades värvilistes seelikutes, nagu moonid. Need polnudki nagu seelikud, olid pigem nagu lillelised

eesriided, nagu kangas ümber avamata ausamba. Säärased seelikud olid pisikestel plikadelgi, kel polnud veel rindadena-gigi — kangas kaenla alt kandadeni. Mehi polnud näha. Olid vist metsades rohelisteks. Või hoidusid muidu tubade varju, argusest või põlgusest. Vaid ühel hoovil seisis meeshing, nagu imeloom; turbakarva habe püksinööpideni, vana sõduri talimüts viltu ühel kõrval. Kuigi ilm oli suvine, kuigi mehel oli peas juustemets, nagu siberlase karvamüts. Paljad jalad rohelistes õuemurus, seljas pleekinud roosakas särk, sabaga pükstel. Mees oli Komiste silmale kenaks lõbustuseks. Ta mõtles: ei lase valgust tungida pähe, hoiab kahekordse karvamütsiga oma nupu pimedust. Või ei märka ta suvet?

Aga need inimesed tundsid kalendrit siiski: täna oli pühapäev. Komiste märkas seda nüüd alles.

Õhtueel nad jõudsid roheliste piirkonda. Nüüd liiguti vaikselt ettevaatusega, püss laskevalmis. Metsatukad muutusid salavaenlikkudeks, kursandid ei kuulnud neis enam lindude vidinat, ei märganud valguslaikude mänglemist. Kõrvad ootasid kahtlast praksumist võõra jala all, silmad kippusid nägema salapärase kujude liikumist tüvede vahel.

Kui nad lähenesid metsatukale nõlvakul, hakkas vinguma kuule vastu. See oli tuttav laul Komiste kõrvadele, ta laskus kõhuli. Lebas maantekraavis, see oli talle sõbralik ja elupäästjana armas. Siin ta tundis kaua aja tagant mehist löbu tulistada. Siin ei aidanud enam sõnad. Ei saanud tabada sõnaga nii kauge maa tagant südameid, saatis välja kuule.

Lühikese lahingu järgi roheliste eelpostid taandusid oma kaevikuist. Neil olid kaevikud! Nende juhtideks oli tsaariaegseid allohvitsere, nende ülemjuhatajaks endine ohvitser. Kursandid said kaevikust sõjasaagi: hulga leivakotte. Külad varustasid rohelisi leivaga. Neil jätkus selleks leiba! Aga kui kursant küsis kusagilt talust, siis laotati käsi: pole raasukest kogu hatas!

Komistegi leidis kaevikust terve pätsi. Võttis selle meel-

divaks raskuseks selga rõõmsalt, murdis kohe tüki suhu. See oli ta elu suur õnn, helge päev.

Nad jõudsid metsatukast välja. Ees avanes kaunis vaade lagedatele väljadele, põldude taga külale roosakaspunase kirkuga. Suveõhtu kuldses rahus külamaastik jumalakoja egi suutnud häälestada tulijaid pidulikuks, kursandid vaatasid külale põlgusega. See oli roheliste pesa. Patül vahtis binokliga, nägi kellatornis inimkogusid kuulipildujaga. Süütud viljaväljad küla ees varjasid varitsevat surma — roheliste ahelikke.

Komiste aimas, et elu on siin hädaohus. Ta teadis, et kindlam abinõu surmaohu kõrvaldamiseks on vaenlase surmamine. Kuid siin tundus nagu sündmatu lasta inimkogude pihta. Kursandid otsustasid siingi lasta vaid äärmisel korral. Lootsid, et rohelised annavad alla.

Nad lähenesid külale. Kiirelt ja tummalt. Nad ei lasknud ühtki pauku. Kuid kahur hakkas selja taga mürtsuma. Et lüüa rohelisi moraalselt surnuks. Siin-seal põldudes tõusis suitsu, rohelised tulistasid. Kellatornis hakkas töötama kuulipilduja. Kuid vaikis varsti. Kahurikuul purustas jumalakoja torni.

Kursandid hoidsid laskemoona. Rohelised kokkusid, nähes neid tulevat pooljoostes nagu täägivõitlusse.

„Visake relvad käest!“

Mehi tõusis ükshaaval rukkist, revolver või püss kõrte vahel, relv rukkilillede keskel maas. Mõni hoidis veel kramplikult revolvrit peos, nagu mõistmatu.

Kursandid ei tunnud nende vastu suurt viha. Kuid patül, tsaariaegne ohvitser, oli metsik. Kui esimesed vangistatud toodi ta ette, ta sõimas neid toorelt, lõi nagaani päraga näkku. Komistel oli häbi roheliste ees patüli pärast. Kursandid nurisesid. Oli õigus, et sõjas ei jõuta kaugele paitamisega, sõjas peab olema armutult toores, hirmutavalt jõhker. Kuid siin polnund mõtet hirmutada. Terroriga võis taltsutada vaenlikke jõude, nagu taltsutas Tšeka kuulsus sisemaa valgekaartlasi, kuid need siin olid ju — oma inimesed, talupojad. Siin ei toh-

tinud tarretada nende verd hirmu jääkatte alla vagaseks ja vimmaliseks, vaid tuli sulatada voolama nõukogude hingetõmbuste taktis tuliseks.

Nii mõtlesid kursandid, olid pahased patülile, kelle tugev lõug oli metsikult ees, hambad ristas suus, suure rusikaga löömas vangistatule näkku. Oli see nõukogudesõbralik toorus? See oli vaid sõjamehe jõhkruks, niisugune võis olla vaid endine ohvitser, kes vaatas talurahvale ülalt alla, pidas end paremaks. Sellepärast kursandid ei hinnanud patüli vaprust, siunasid, et säärane jõhkruks võib teha kommunismile vaid kahju, võib jätta külahvasse kustumata põlguse nõukogudele.

Külaeelne ahelik rohelisi vangistati, kuid külast pages kaaslasi suurel arvul metsade poole. Patül haaras kerge kuulipilduja ja tulistas põgenikke.

Vangistatud saadeti Vologdasse. Kuhu mujale, kui tribunaali. Kursandid küsisid üksteiselt: kas tribunaal saadab nad sõjaväljale või laseb maha? Arvati, nad lastakse maha.

Šadrin ütles: „Meie hoiame neid, oleme patülile pahased, kuid tribunaal laseb nad siiski maha. Kuid tehku tribunaal, mis heaks arvab, meie aga toimime oma südametunnistuse kohaselt.“

Nii otsustati omavahel.

Nad liikusid külla, ei sammunud läbi väljade, hoidsid vilja nagu pühadust. See oli nälgiva Venemaa leib!

Komiste sammus šadriniga piiluritena. Kõikjal oli mahajäätuse vaikus. Astusid ühte hatasse. Uksed olid lukutamata, nagu alandlikult võtmas vastu kohutavaid külalisi. Pererahvas ise oli kadunud. Varandus oli jäätud jumalate hooldeks. Jumalad vaatasid pimedast nurgast vaskselt kumendavate põskedega tulijaile. Kuid ikoonid polnud need, mis takistasid kursantide kätt võtmast võõrast vara. Takistajaks oli jumalavastane kommunism. Kursandid tahtsid lüüa jalad alt halbadel kuuldustel, et kommunistid ja punaväelased on maiad võõrale varandusele. Sellepärast nad ei muutnud külas röövlibandeks, vaid mahajäätud vara hoidjaks. Valvasid hoolsalt

üksteise järel, pidasid silmas kahtlasemaid kaaslasi. Keegi ei tohtinud võtta külainimeestelt vastu midagi tasuta, ei leivatükki ega piimatilka. See karm keeld kahandas mõnegi vähemteadliku seltsimehe meeoleu sõjakust, sest sõjas soomuse tege mine on suureks vapruste mõjuriks. On kenaks lõbuks lasta argu külainimesi poputada kangelast. Sellest oli mõnigi kursant unistanud, sellest retk tundus rõõmus. Nüüd need lõbud keelati. Keelul oli õilis eesmärk, sellele tuli alistuda nuri nana.

Nii kasvatasid teadlikumad kursandid ise end ja oma seltsimehi.

Komiste ja šadrin vaatasid majas ringi: on siin hingelist? Nad nägid köögilaua piimanõu. Neil oli janu, kuid nad ei tõstnud nõu suule.

„On keegi kodus?“

Otsisid inimest, kes müüks piima. Inimest ei olnud.

Nad lahkusid majast kuivade suudega, sammusid tänavatpidi alla. Kõikjal valitses nagu õine rahu, kuigi päikesetera oli veel ülal.

Siis nad nägid ühe maja õuel koperdavat naist. Eit totsis õuel, punane rätt peas, nagu unustatud kana. Muutus nende silmis kuidagi armsaks, tema oli usaldanud jääda siia!

„Tere! emake, kas leidub tilgake piima müügiks?“

Komiste rõhutas sõna müügiks, et võita baaba usaldust. Piimajutt ei näinud eite suurt huvitavat. Ta vastas napilt:

„Ei mul ole, kallid pojukes,“ ning asus siis pärima, kaugel vologdalased on. Nii ta nimetas kursante. Ta oli kuulnud püssipraginat, vana süda oli mures: kes võidab?

„Vologdalased on veel kaugel,“ rahustas Komiste, märgates eide eksitust.

„Ei tea, kas meie omad saavad lüüa või?“ vaevles eit murelikuna, vahtides ise piki tänavat kaugusse.

Komiste pani püssi aia najale, võttis mütsi peast ja siunas kurvaks teeseldud häälega roheline elupõlve:

„Lüüa saame jah. Asjata me hakkasime väejooksikuks, nüüd peame ikkagi sõdima ja surema.“

Mullake lillelises sitsiräbalas asus lohutama halestunud „rohelist“ mehiseks:

„Ära kurda, pojuke, ühtigi. Pigem surra kodus kui võõrsil. Ikki parem, et ei läinud sõjaväljale, ära kahetse kedagi.“

Kursandid vaatasid üksteisele, võngutasid pead. Šadrin ütles:

„Mine tee niisugustele selgeks!“

Pole imestada, et siin nii palju rohelisti. Iga vanamoor on rohelsele kaitseingliks, peab oma pühaks kohuseks vaimustada mehi võitlema nõukogude vastu. Iga hernehirmutis kapsaaiaski on neile hoolitsevaks emaks.“

Eit sihtis nüüd silmapragusid kursantidele, nagu püüdes kuulda paremini kõrva hakanud võõraid jutte.

„Kus külarahvas on?“ päris Komiste.

„Ikka metsas, pojuke,“ vastas eit, jätkates oma juttu: „Nõnda vagaseks jäi äkki, tea, kas vologdalased löödi taganema või?“

„Mis nad metsas teevad?“

„Kas sa, pojuke, ei teagi? Meie küla rahvas ju kõik all metsas kogu karja, vankrite ja hobustega. Kust külast siis teie kahekesi olete?“

„Mis nad metsas teevad?“

„Kas sa siis pole kuulnudki, et vologdalased põletavad meie küla maani maha?“

„Aga miks?“

„Ikka sellepärast, et teie hakkasite neile vastu.“

Kursandid vaatasid üksteisele, võngutasid pead: või sääraseks röövlibandeks peeti neid! Nemad tahtsid olla maarahvale sõpradeks, nende heakäekäigu eest võitlejateks. Nad nägid nüüd, et külad on määratumad tööväljad kommunistidele: siin oli vaja kiskuda usinasti inimeste peast sõgeda vale lopsakat umbrohtu. Oli vaja külda tõeseemet kuulujuttudega terroriseeritud hinngede pimedusse.

Komiste ütles äkki:

„Meie oleme vologdalased.“

Ise naeratas mahedalt, nagu kartes, et baaba ehmuib muidu surnuks. Tekkis piinavat vaikust, eit ei saanud oma kohkumise-kohmetusest jagu. Viimaks toibus, kummardus sügavasti, lausus:

„Mul tilguke piima hatas, ehk tahate, isakesed, keelt kasta.“

Kursandid astusid tarre. Kärmosti kahisev sitsikangas tõstis savipoti piimaga lauale, vanake kummardus noortele:

„Laske hea maitseada, isakesed!“

Janused mehed tühjendasid mõnuga nõu, küsisid:

„Palju saate?“

Eit ei uskunud oma kõrvu. Vologdalased pidid riisuma kogu nende varanduse, pistma külale tule otsa. Aga need tahtsid maksta raha piimagi eest. Säärane heldus oli liig. Oleks nad natuke söimanudki, vähemalt lõõnud teda jalaga. Kui nad oleks viinud kogu varanduse, aga jätnud hata põletamata, ta oleks tänanud neid põlvili helduse eest. Aga eit oli üsna juhm nüüd, kus nad ei teinudki talle halba, pakkusid raha toiduraasukesegi eest, nagu polekski neil võimu. Seda ta ei mõistnud.

„Palju saate?“ päris Komiste uuesti.

Vananimene ei mõistnud hinnata, palju ta piimatilk pidigi maksma säärares olukorras! Sel polnudki hinda. Ta sai lõpuks sõna suust:

„Jätke kallid, ei mina võta teilt raha!“

Komiste surus talle raha pihku ja lausus:

„Nüüd, emake, lippa kähku metsa, vii rahvale sõna, et nad tuleksid külla tagasi. Neil pole karta midagi. Meie ei põleta teie maju, see on valgete vale, et meie teeme teile halba. Meie oleme talurahva sõbrad, teie huvide eest on sõdagi käimas.“

Eit jooksis metsa.

Mõne aja pärast metsapoolne videvik läks ragisema ratas-

test. Pagenud elu vooris kodude poole tagasi. Mehed naiste ja lastega varandusekoormail, veeresid nagu mustlased koduküla tänavale. Siin oli äkki palju kihavat elu. Koerad lonkisid vankrite järel, nägid võõraid koduvärvavas, kursante tänaval, hakkasid tragilt haukuma. Haukumine ehmatas pere-mehi, see näis krantsidest nii suur jultumus, mis võis maksta elu. Nii tundsid peremehed ja olid tragid hurjutama koeri, sähvima piitsaga väsimata klähvija hanna alla. Lapsi hakkas koormate otsas äkki nutma, nad ei näinud tänaval kursante, vaid punaseid kuradeid, vanemate hirmulugude sarvilisi sangareid. Emad püüdsid vaigistada kisajaid, kartes punaseid haavuvat laste nutust, nagu teaksid nemad selle pirina põhjust. Nüüd emad sosistasid lastele, et need ei teegi midagi, on head onud.

Tüdrukud olid külla sõites rätiku varjus hirmust kössis, nagu siilid koerte ees. Kartsid, et punased ei maldagi oodata, kuni vanker jõuab taluni, vaid kisuvad nad kohe kraavipõhja võbisema vastikusest vägistaja himukate silmatigude alla. Aga kursandid ei karanud iniseva sõnnina vankri otsale, vaid seisid eemal ja viskasid sealt nii naljaka meelitussõna, et jääkirm sulas tüdrukute veres, midagi sooja vingerdas läbi rinnade, nagu paitusest. Naeratust tuli nagu tahtmatult tüdrukute põske.

Vankrite ümber rüseles lehma, tatised ninad inisemas laudapimeduse poole, vaaruvate jalge vahel udarad kiikumas lüpsivalus, rasked nagu mannergud.

Elu vooris metsast tagasi kodukülla.

Õuedel oli varsti vaid hiliseid askeldusi, majadest kostus uneeelseid jutupõminaid. Igas talus istus kursante, tegemas kihutustööd, tõrjumas toast valgete hirmutonte. Kuid varsti jäi taludes hoopis vaikseks, kursandid lahkusid õlekubudega väljale. Komiste istus Šadrini ja Kremljeviga tulelõkke ääres, lõikas rohelistelt võidetud leivakannikast viilukaid, määris peale võid, rüüpas „kateloki“ servast rõõska koort. Küla meierei oli avanud nende õnnistuseks oma ukсед. Mehed olid

rõõmsad. Istusid sinaval ööl külakingul tulepaistel õnnelikud, nagu inglid taevasinas. Vahetevahel murdsid piigivarsi, heitsid tulle. Need olid roheliste piigid, külaseppade valmistatud.

See oli nende elus pidulik öö.

Järgmised päevad kujunesid igavaks. Rohelised ei hakanud enam vastu, neid ei saadud nähagi. Külades kuuldi, et siit rutanud meesteparv läbi, mõnel olnud püss seljas, teisel roigas käes, kolmandad sörkinud kaasas tühjade kätega.

Neid ei saadud kätte. Retk muutus mõttetuks. Kuid siis nad tulid ideele. Kust talust poiss oli väejooksikuks, sealt võeti hobune poisi asemele, loom pantvangiks. Jalgväe kursandid muutusid tasapisi ratsameesteks. Paljud talud aga lunastasid oma hobused peatselt välja, tuues poisid asemele. Hobune osutus pojast kallimaks. Metsa mööda sörkivast poisist polnud mingit abi, aga hobuse kaotus jättis tallu asendamata augu. Isad vaatasid rõõmuga hobustele, kurbusega arreteeritud pojale. Suudlesid jumalaga jätuks poissi, kargasid looma selga ja galoppisid koju poole, habeme ja juuste lehvides metsikult.

Mõnes külas kursandid vihastusid. Seal, kust mingi punaväeosa oli käinud juba läbi. Nad olid teinud seal sigadusi, mis ei meeldinud kursantidele. Kusagil külatänavaa ääres tolmuses rohus lebas suure venelase pikk laip, jalad paljad, heinahang kõrval. Kursantidele näis, et punaväelased on külinud siin nõukogudevastast vaenu, sellest jääb külale õudne mälestus mitmeks põlveks.

Grupp kursante seisis pahastena laiba ümber, nurisesid. Komissar tuli, tegi neile põrgut. Nad ei tohtinud olla haletsevad naised. Sellest mehest põleks saanud enamlaste sõpra. Hang oli ta kõrval, ta oli tulnud punaväelastele kallale. Ta oli löödud siis maha. Asi oli korras.

Kursandid läbistasid Vologda, osa Jaroslavigi kubermangu. Olid rahvale sõbralikud, ei löönud päid sodiks. Hiljem, kui nad olid juba linnas, neile saabus küladest tänukirje inimliku kohtlemise eest. —

VIII.

Peale „roheliste sõda“ linn näis Komistele kodune ja armas. Oli hea näha jälle tuttavaid kohti, suletud kirikut ja selle ees platsi, kus ta teinud rividrilli, kus marssinud vahel vaimustuses, orkestri lüües helidevälku, trummi müristades „Internatsionaali.“

Siit ta kõndis teatri ette lagedale, kus avalikul platsil oli suur kaart frontidega. Siin võis iga kodanik näha, millisesse sõjaringi oli suletud Nõukogudemaa. Ajalehti polnud, kuid siit võidi lugeda sõjauudiseid, kas frontide silmus tõmbunud koomale või on punane pael kaugenenu. See polnud tsaariaeg, kus rahva eest varjati suuri kaotusi. Enamlased ei varjanud. Avameelsusega võitsid poolehoidu. Nad ei lasknud hädaohtu laskuda rahvasse paanikaks, nad muutsid hädaohu vaimustuseks, hiiglaenergiaks. Mida enam punane rõngas kiskus koomale, seda mehisem oli vaim selles ringis.

Komistegi tundis, et frontide punane pael on talle nagu püksirihm, mis pinguli tõmmatult tõstab rännakul meeolelu mehisemaks. Kogu Nõukogudemaale frondirõngas oli nagu raudvits ümber kääriva õllevaadi: ei lasknud laguneda, vaid kinnitas tugevaks. Komiste mõtles vahel tänutundega valgeile: nemad tegid Nõukogudemaa võimsaks. Võib olla, frontideta nõukogud polekski suutnud püsida, valgete pealetungita. Valged ei lasknud punast vaimustust raugeda, õhutasid hädaohu lõotsaga tule suureks. Hädaoht kraapis kokku

säärase pingutatud jõu, et ei märgatud viletsusi ega nälga, seda, mis muidu vast oleks tekitanud nurinaid. Nüüd polnud nuriseda, oli vaid vihata valgeid, kes olid vallutanud vilja-aidad — Siberi ja Ukraina. Nälgki muutus nüüd revolutsiooniliseks energiaks, mis viis ründama, et pääseda ligi leivale. Ilmus plakateid plankudele, seintele taguma hädakella: revolutsioon on hädaohus! Kodanik, anna relvad välja! Punased lipud, nagu vikingite verised purjed, viisid mustendavaid meestegruppe jaama. Pooltühi linn kajatas orkestri helidest, revolutsioonilauludest.

Vahel Komiste kõndis frondileminejatega jaamani, kistuna kaasa nende mehisesst meeleolust. Ta mäletas endagi sõite väeliinile, siis ta oli alati uljas tujus. Ta ei sallinud siis õrnameelseid. Frondile sõites ta oleks võtnud meeleldi piitsa, kihutanud jaamast eemale iga naise, kui kurjategija, kui valgekaartlase, kes tulnud raskendama meestõõtu, hävitama nende vaprust.

Komiste seisid nüüd suure maakaardi ees. Ta silmad eksid eemale sinna, kus oli ta kauge kodumaa, Eesti. Vaatas sinna otse ja julgelt: ta oli nüüd küllalt tugev, ta ei kartnud kodumaaigatsust. Ta vaatas enamlasena tusaselt frondile, mis ei tahtnud nihkuda Tallinna poole.

Säärane oli nüüd Timmi Komiste. Ta oli soomustunud tugevaks. See tõstis ta enesetunnet. Muutus kursantide hulgas aktiivsemaks, rääkis kõõkjal kaasa, võttis asja oma asjana.

Linn näis kodune ja armas. Vist sellest, et siin elas ta tuttavaid eestlannasid. Ta naeris oma rahvustunnet, kuid sammus siiski külastama kodumaa tütreid. Ta teadis ainult ühe aadressi, koputas selle uksele. Tüdruk elas siin oma vana isaga. Nad unistasid mõlemad Eestist, kiitsid endist elu, siunasid praegust. Komiste läks vanamehega ägedasti vaidlema. Tütar oli nagu tulistel sütel: kas inimestel muud juttu pole kui poliitika! Püüdes kasvatada end tugevaks, Komiste naeris nende kodumaaigatsust. Vanamees vangutas pead, ütles,

see pole õige isamaa poja jutt. Komiste suurustas, ta kodumaaks on kogu maakera, praegusel korral punane Venemaa. Kodumaaigatsusest tuleb saada jagu, on lollus pidada kalliks ainult üht maalappi, sõgedus kippuda valgete juure. Kodumaa on seal, kus õiglasem ilmakord.

Vanamees küsis käredesti, kas teie ei igatsegi sõita Eestisse.

Sõidan sinna siis, kui seal on nõukogude kord, vastas Komiste.

Vanamees naeris õelalt ja ütles: „Siis lähete enne halliks, siis teie sinna ei saagi.“

Komiste lainetas ärritusest, vähe juhtus ta elus selliseid vihamomente. Nad olid raginal koos. Tütar hädaldas ja pakkus Komistele teed kuivikutega, suhkruta. See oli suur asi!

Komiste sammus vilistades kursuste poole.

Ta tahtis jääda kohalikest eestlasist hoopis eemale. Leidis keeldumuses mehisust. Ta seadis end karmuse raudriidesse, kuid hing polnud siiski raudne. Tundis veetlust, miski tõmbas teda ainsa naistuttava poole. Mõnel augusti pimedal õhtul tung oli seevõrt suur, et ta pidi haarama peas rippuva mõistuse punase minimaxi, summutama endas tuld. Hirmutas end kartusega naeruvääristuda seltsimeeste silmas — jandab baabadega! Suurel heitluse ajal kursant ei tohtinud laskuda nii nõrgaks, unustada oma suured ülesanded, sörkida valgekaartlike memme sabas. Igatses sõdurivoodilt tüdruku juure, kuid jäi siiski vaevlema kangelasena distsipliiniahelaisse. Kuni uni tõukas ta roosilisse maailma — tüdruku kaissu.

Vahel unevoodil ta hinge ilmus kaugelt kodumaalt ema, tegi ta õnnelikuks. Mõnikord ta tundis siis segast vaeva, kartes, et ema ehk ei viibigi enam elavate hulgas. Siis ta mõtles sellele, kuis inimene saaks lahti oma minevikust. Kuis saaks katta selle kaanega, nagu prügikasti, et ta ei pääseks enam sinna kallale väeti sandina sorima. Ta tabas end sageli minevikust.

Ta oli lõpetamas kursuseid, saamas punaseks komandöriks. Ta oskas kamandada punaväelasi tegema pöördeid, seda eksamineeriti. Kuid seda ei pärinud keegi, kas ta oskab ka pöörda punaväemasse kommunistideks. Seda nagu ei nõutudki. Paljud spetsklassi kursandid olid parteitud, lasti säärastena komandörideks. Ka Komiste oli seni parteitu. Kuid ta ei tarvitsenud end häbeneda, ta tundis end kommunistina. Ta oli kasvatanud ise end mõistma ja armastama seda, mille pärast Nõukogudemaa heitles. Ta ei tundnud end vaeslapsena, kõrvalseisjana, tema süda tuksus sama muret ja vaimustust, mida punane Kremlgi.

Ühel päeval politkom ehmatas teda küsimusega: „Miks teie ei astu parteisse?“

Komiste ei mõistnud vastata midagi. Komissar soovitas talle astuda parteisse, kavatsedes jätta teda punase komandöri kursustele instruktoriks.

Ta oli seni harjunud mõttega, minna siit peatselt sõja möllu, vastu uutele elamustele. See oli raske aeg nõukogudele, seda oli kõrvalseisjana halb jälgida. Komiste kippus sõjaväljale, nagu saaks tema otsustada sõja. Vahel ta tundis küll segast muret enese saatuse pärast, kartis hukkuda. Ta tundis nõrkust ja hirmu, kui tegeles enda kitsa minaga. Aga kui ta silmaring ei piirdunud siseilmaga, vaid laienes frontideni, uue maailma koidupalistuseni, siis kadus endakaotuse hirm. Ta leidis lohutuse, et tema langedes kommunism jääb siiski. Nii surm ei tundunudki surmana, vere valamine endast oli nagu kastmine kannust, et punane lill võiks ajada oma õisi aroomitsema üle vana maakera. Ta oli leppinud surmamõttega, et kaotada endast segast närimist. Oli valmis sõitma frondile.

Kuuldes komissari kavatsust ta ei raatsinud vaielda vastu. Mõtles, see on saatus, mis hoiab mind. Selle vastu ei tohtinud sõdida. Sõda oli äratanud temas ebausua saatusse. Ema oli lubanud palvetada ta eest. Komiste ei uskunud ju-

malasse. Kuid vahel õnnekombel surma suust pääsnuna ta oli mõelnud: see oli ema palve, mis päästis mu. Ta arvas nüüd, et siingi on ema palve ja saatuse tahe laskunud komissari pähe, sisendanud talle selle õnneliku mõtte.

Komiste mõtles oma jumalakartlikule emale ja — astus kommunistlikku parteisse.

Kursandipõlve viimasel puhkepäeval ta ratsutas koos šadrini ja Kremljeviga linnast külla. Ta armastas ratsutada. See oli nagu muusika, mis sisendas pidulikke elamusi. Istudes hobusel ta tundis kusagil käegakatsutavas läheduses kesk-aegsete rüütlite uhkust, aimas husaaride uljaid seiklusrööme. Kasvas kehaga hobuseks, tiivustas oma hingega hobusekeha, lendas maastikus nagu muinaselukas.

Nüüd nad ratsutasid põhjamaa sügispäikeses põldude vahel.

Mõnel teekäänakul maastik näis nii kodumaaliselt tuttav, Komiste peatas hobuse. Vaatles ja uneles. Edasisõidul nende silmad ootasid kaugusest kerkivat külasid. Nad lootsid saada väheke leiba, nüüd pidi olema juba uudseleiba.

Komiste ajas hobuse galoppi, ta lendas nagu näljane lind, kes aimab läheduses teri. Külla jõudnult nad tasandasid hobuste galopi sammuks. Seda nagu vaistlikult. Ei tahtnud tormata tänavatele nagu kõrkidena, müraga, mis kohutab. Tahtsid ilmuda tasa ja sõbralikult. Tahtsid pugeda rahva südamesse, manguma usaldust, manguma leiba. Külas oli nagu piinlik istuda hobusel. Vaadata ülalt alla. Nad ei tahtnud olla säärased, kes vaatavad ülalt alla.

Inimesi oli vähe, hoidusid nagu kõrvale. Keda kohtasidki, siis need nagu polnudki endised külalislahked ja avameelsed venelased. Nad olid kinnised ja umbusklikud, vaatasid viltu. Pobisesid endaette nagu siilid. Kursandid ilmusid nende juure lahke naeratusega, nagu eluaegsed sõbrad. Nemad aga vaatasid otsa, nagu põlised vihavaenlased. Kellelgi polnud piimatilka, leivaraasu. Kõigil oli tahe nagu maksta kätte, näidata

seekord oma võimu, öelda: ei ole! Seejuures ise veel võngutasid pead, nagu jätkaks mõttes: näe, ütlen „ei ole“, mis teie võite teha! Leiva asemel viskasid näkku süüdistuse: „Mis meil tsaariajal oli viga elada! Siis sõime valget leiba, nüüd pole mustagi.“

Enamlased hukkasid tsaari, nemad olid siis endise hea aja hävitajad!

Tsaari ajal söödi saia — see oli külainimeste trump. Kõik muu seletus oli nende meelest tühi keerutamine. Kursandid tegid tühja tööd. Neile ei antud leiba. Lõpuks keegi baaba andis neile piima. Seegi targutas enne kaua, ütles et pole piima tilka. Siis tuletas meele, et endal ka poeg punaväes. Süda läks heldeks tema pärast, kurtis, ehk temagi kusagil samuti santimas. Tuletas meele jumalat, tõi toobiga piima, ütles: „Mina annan teile, ehk leidub hea inimene, kes annab minugi pojale.“

Õhtu laskus. Küläs tundus liig palju pimedust. Hakkas veidi õudne. Nad ratsutasid kiirelt tagasi linna.

Moskvast saabus vagun varustusega punaste ohvitseride jaoks. Nad said nüüd kalifeed ja sääririkud, nagaani ja kortiku. Mõne munder oli kaitsevärvi, teistel must. Komiste sai mustad kalifeed, tumesinise pluusi. Ta oli nüüd nagu mingi meriväe ohvitser, kortikuga.

Vastsed punased ohvitserid olid uues mundris õnnelikud. Vasemale varukale nad õmblesid kullaga tikitud punased tähed. Kuld ja purpur mustal sametpõhjal. See oli nüüd endiste kuldsete pagunite asemel. Komiste vaatas käsivarrel koidutähes sirpi ja vasarat, tuletas meele oma ohvitseriunelmat enne Kerenskit. Siis oli unistanud kuldseist paguneist, sõidust teises klassis noore lipnikuna kodumaale. Tal oli nüüd peaaegu häbi oma tookordse unelma pärast, see näis rumala eksimusena.

Kuid ta ei tunnud nüüd punase komandörina suurt rõõmu. Näis, et ta ei oskagi enam rõõmustuda. Ta polnud enam nii lapselik, oli mehelikum. Püüdis end ergutada küll tühise kõli-

naga, ostis kannused taha kõrisema, kuid need ei leidnud vastukaja hinges. Lapselik rõõm oli põgenenud temast, nagu pursuid Venest. Komiste ehmus: ta ei saa enam iial selleks, mida oli varem! Ta oli püüdnud kasvatada end mehiseks, kuid oma hinge tapp ei olnud ta eeskavas. Nüüd ta nurises. Kuid ta pidas enda üle enamlist kontrolli, naeratas endairooniaga: kas mees ei taha olla punase komandöri mundris, tahab selga tita-kuube? Mehel on muid ja mehisemaid elamusi kui lapsel!

Ta saigi rõõmu. Udusel sügispühapäeval oli paraad, rahvast seisis suure platsi ümber koos murruna. Rahvas ei hoidunud enam kõrvale, võttis nende pidulikest sündmusist osa. Oli koos hulk nõukogude suuri võimumehi. Komissare kerkis üksteise järel tribüünile, kõik tervitasid neid. Ütlesid, mitte ainult Nõukogudemaa, vaid kogu maailma proletariaat vaatab teile, paneb oma lootuse teile. Teie peate kiskuma puruks frontide rõnga! Elagu Lenin! Elagu maailma revolutsioon!

Sellele nad karjusid vastu vaimustatult kolmekordse huraa. See tungis läbi publiku, tõstis poisijõmmide silmisse sära. See tekitas paljudes lootuseta pessimismi: punavägi näis nüüd võitmatu! Polnud loota enam pööret.

Neid õhutati kõnelõõtsaga mitu tundi. Siis pidu siirdus platsilt hoonesse. Siingi peeti hulk kõnesid, orkester mürtsus „Internatsionaali“. Komiste tundis nüüd, et see on pidulik päev temagi elus. Ta tundis endas voogavat massivaimustust. Nagu uue maailma koiduõhku käis läbi ta kere värinaga. Säärast ookeanihingust ta tundis esmakordselt. Niisuguseid mehiseid elamusi ta polnud veel kogenud. Nüüd tal oli hea meel, et oli mees, ei olnud enam laps.

Lõunasöök oli pidulik. Pikad lauad olid täna kaetud uute voodilnadega, toit oli haruldane. Supi kõrval saadi praadi! Peale selle veel putru! See vaimustas kõhtu. Söögi kestel mürtsus orkester.

Õhtul jätkus pidu. Nüüd võttis sellest osa ka linnapublik. Nüüd oli Komistel uhke astuda publiku hulka, nüüd polnud

jalas enam suuri „tanke“. Vastsed punaohvitserid ilmusid tantsusaali täies varustuses nagu lahinguväljale: nagaan paremal, kortik vasemal puusal. Ei raatsitud lahkuda revolvrüst, see tegi nagu mehisemaks, see andis nagu kaalu juure.

Komiste märkas naisi seiravat teda sõbralike salapilkudega. Kuid ta oli nüüd punane komandör, ta ei näinud neid. Ta viibis viimast õhtut oma seltsimeestega. Homme nad pidid sõitma laiali lahinguväljadele. Siis hüvasti, šadrin! Ela hästi, Kremljev! Enam ei juhtu nägema üksteist kunagi! —

IX.

Komistel oli nüüd punase komandörina palju vaba aega. Kuid ta ei tunnud sellest rõõmu. Kui ta võttis oma uue summadani, et lahkuda kursusehoonest, asuda elama linnas era-korterisse, ta tundis end nagu hüljatuks. Oli nagu tõugatud välja armsast perekonnast. Pidi hakkama nüüd elama omal käel-jalal. See soetas rumalaid muresid häirima südamerahu. Seni oli elanud muretult soojades ruumides. Nüüd oli ulualu-seta.

Ta leidis omale toa linnas kellegi kodanlise daami juures. See oli kõle tuba, mineviku umbsete lõhnadega. Ta ei saanud sellega koduneda. Siin oli niisugune külm niiskus, nagu polekski ümber määrdinud tapetitega seinu. Siin oli õhtuti pimedus ja ükskõiksus. Polnud saada kusagilt petroolitulka, küün-lajuppi. Polnud seltsimehe sõprust.

Kursustelgi polnud enam endiselt kodune. Nüüd tal tuli viibida instruktorite hulgas. Õppustel nendega, vaheaegadel nende toas. Endised ohvitserid olid kinnised, ei võtnud teda sõbraks. Nad nägid temas võistlejat, peaaegu vaenlast. Nad teadsid, et kord nad peavad taganema punaste komandöride eest oma kohtadelt. Sellepärast neist polnud talle sõbralikku nõuandjat. Nendega ei saanud juttu. Nad hoidusid kõnelemast politikast, nende suust ei kuuldud sõnu „punased“, „valged“. Üksteist nad austasid isanimega, Komiste oli „seltsimees“. Nad olid huvitatud ainult toiduaineist.

Komiste vaatas neile ülalt alla, nagu nemad vaatasid temalegi. Nemad olid tuimad nagu moonakad. Lihvisid kursantide liikmeid, vaimu jätsid sööti. Komiste tahtis olla teistsugune. Ta ei tahtnud teha häbi nõukogudele, lootus oli pandud temale. Ta vaatas oma rühmale, nagu aednik taimelavale, püüdis olla kõigile soendavaks päikeseks. Kõneles maailmarevolutsioonist, püüdis pumbata poistesse vaimustust.

Õhtul oli igav minna kursustelt oma erakorteri pimedasse üksindusse. Tuli oma tuppaga nagu silmitu, kaks kätt kobamisi ees. Korteri perenaisel oli mingi „tattnina“, mille tahis põles vaevase valgusega püha õli. Komiste toas oli sügav pimedus. Pime üksindus sigitas verre hulle soove, ajju halbu mõtteid. Ta läks kumama unelmaist, tahtis nagu sisemise hõõgumisega valgustada toa pimedust, vaim oli erk nagu silmitul. Tuppaga ujus tuttava eestlanna viirastus kiusatusena. Komiste muutus rahutuks ja hakkas igatsema. Ta mõtles: ehk valge vanamees on kodunt ära, plika ihuüksi kodus. Seda mõeldes ta veri hakkas värisema nagu vargal, kes näeb laokilejäätnud varandust. Tõusis asemelt, tõmbas mantli selga, oli valmis minekuks. Kuid peatus siis nagu kainenedes, kuulatas: akna taga plärises vihma. Võib olla põikpea vanamees on kodus! Siis pole mingit mõnu seal oleskella. Lõi kõhklevaks. Võttis mantli seljast, kõndis tubapidi edasi-tagasi. Ta ei taibanud end hurjutada: põikpea vanamehe pärast peaks sinna minemagi, teda pöörama pimedusest valguse poole!

Kõndis pimedas toas. Ebameeldiv rõskus tungis liikmeisse. Riietus lahti, pugus vaiba alla, külmade linade vahele, nagu hauda. Viskas sineli vaibale lisaks, et oleks soojem. Inimene tundis maailmas puudu soojusest. Teda häiris üksindus, teadmine, et kõrvaltoas on naisterahvas. Perenaine oli Komiste ees kinnine, nagu lukustatud uks röövli ees. Komiste ei teadnud temast midagi. Vahel ta pidas teda leseks. Teinekord mõtles, see on ohvitseriproua, mees vist emigreerunud, ehk sõdimas Denikini väes punaste vastu! Kahtlemata, selles daamis oli midagi ohvitseriproualikku. Ta rinnad olid kis-

tud uhkelt püsti, nagu kaks lõhkuvat täkku. Nina oli norus, aga neid hoidis kunstlikult püsti!

Komistel oli igav, ta pea tegeles vahel korteriperenaisega. Oli erk oma voodil, kuulates iga krõbinat ja liigutust kõrvaltoas, veerides nende kaudu vööra inimese elu. Kuulis vahel erutatult ta lahtiriietumise kahinat, „tätnina“ surnuks puhkumist ja selle järele voodi nagingat. Kui korteriperenaine juhtus mõnikord kõhatama, Komiste arvas kuulvat sellest nagu mingit märguandi, kutset. Tundis kiusatust ja kõhatas vastu.

See oli tema jutuajamine oma korteriperenaisega.

Ta killustus siin igavuses totralt narriks. Punane komandör oli pandud toaüksindusse nagu kiusatusvaimude võimusesse. Kui kuuvalgel õhtul toas mängles varje, ta vahtis vahel ajaviiteks aknast välja, nägi öös jooksvat hõbedasi pilvi. Kaugused hakkasid õõnestama ta südamealust. Kodumaa kiskus enda poole. Ta sulges silmad ja elas läbi tuhandet korda kodumaale saabumise tähtsat päeva. Kuidas ta kõnnib tuttavatel kohtadel, näeb jälle armsaid paiku, sünnimaad. Kohtab vanu sõpru, koolivendi — nad on suuresti üllatunud. Teda ehk on peetud surnuks, ta ilmub nagu kodukäija. Mida ütleb ema, nähes teda äkki enda ees . . .

Komiste oli toa pimeduses, nagu vana kartul keldripõhjas, ajamas igatsusitteid, lahju ja nõrku, kodumaa poole. Kodumaa oli ta päike. Punane komandör oli minemas rikki.

Ta hakkas hoiduma oma korterist, tegi õhtuti pikki jalutuskäike. Vastumeelselt, vägisi. Ta oli väsinud ja nõrk, polnud mingit mõnu luusimisest. Liikus tuimalt kasealleil, kus krõbises juba langenud lehti. Pimedas puude kõrguses rabis tas unes väärahtunud vareseid. Tänavad olid valguseta, aknad tuletud.

Kord ta eksis sinna tänavale, kus elas eestlanna. Aknas oli vaevane valguskuma, nagu saunahütis. See valgustas siiski Komiste siseilma. See oli pandud aknasse nagu ootama, nagu majakaks — temale! Suguvenda oodati külla, kaasmaalasega oleks tahetud unistada armsast kodumaast, pidada nõu, kuidas

pääseb siit unistusmaale. Kas on midagi juba kuulda, on teada milline on elu sääl?

Komiste seisis akna taga.

Viimaks märkas oma sõgedust, hurjutas end tugevaks: kas punane komandör on eksinud, kas tal muud majakat polegi! Või see on sulle majakaks! See petlik kuma meelitab su madalikule, kärinal karile. Ta heitles endaga, kodusõda käis sisimas alatasa.

Ta naeris end tugevaks, sammus kõva südamega eestlanna elamu juurest eemale.

Tal oli punase komandörina soodustusi, mis muutusid talle nuhtluseks. Ta võis saada igal esimesel ja viieteistkümnendal kuupäeval kursustelt kahe nädala leiva ette. Ta kasutas seda võimalust. Oleks küll targem olnud võtta iga päev oma naelaline portsjon, kuid oli suur kiusatus evida korraga tervelt poolteist leivapätsi. Tahtis olla paargi korda kuus õnnelik. Oli mõnus astuda korteri poole, leivad kaenlas. Ta ei pakkinud neid paberisse, nagu oleks teinud seda rahuajal. Miks siis häbeneti leiba nagu häbiasja? See oli nüüd asi, millega võis uhkeldada. See tõstis ta iga vastutuleja silmis haruldaseks õnneeseeneks, vajutas vahtija enese õnnetuks kadedusse. Kui ta nüüd oleks pakkinud leivad paberisse, siis vast delikaatsest kaastundest, et kaaskodanikud ei kannataks.

Toas ta pani leivapätsid summadani. Ei tõuganud summadani voodi alla jalaga, vaid lükkas armunud käega. Kui lahkus kodunt, siis keeras summadani hoolikalt lukku. Ei usaldanud korteriperenaist.

Kui ta õhtupimedikus istus oma toas, siis kiusatus oli suur. Tahtis süüa leiba, suu jooksis vett. Püüdis panna siingi kiusatusele vastu. Sundis end mõtlema hoopis muule, katsus uinuda. Kuid asjata. Tõusis ja tõstis summadani voodile. Istus ise kõrval ja sõi. Oli mõnus ja pidulik murda ja mugida. See oli nii hea, et muutus hädaohtlikuks: ta ei suutnud lõpetada. Teadis küll, et tänane ja homnegi portsjon söödud amugi, kuid sõi siiski edasi. Andis küll mitmel korral sõna:

nüüd võtan viimase suutäie. Kuid murdis sõna, murdes leiba. Vahel ta taltsutus paremini, keeras summadani lukku, tõstis voodi alla: küllalt! Kuid mõne aja pärast kükitas jällegi summadani ees, sõi.

Kolme päevaga oli leib otsas, ees seisis poolteist nädalat nälg. Neil päevil ta ei veetnud oma vaba aega kursantide seas, kõõlus turul leivajahil. Vahel õnnestus saada tubaka eest tükike leiba, see oli tore päev. Kuid sageli tal tuli minna lõunatama leivata. Püüdis varjata kursantide eest oma leivapuudust. Supp leivata ei rahuldanud kõhtu, loputas tühjemaks, narris. Ta oli järjest näljane. Sääraseil päevil ta unelas vaid toitudest. Tahtis olla pikali, mõelda kinnisilmi söökidele. Sõi unelmaid, toidumälestisi. Endiseaja roogadest olid järel vaid kodukäijad, mis kolasid ta nälginud sisimas.

Õhtud korteriüksinduses aina arendasid kõhuunelmaid. Vahel ta hakkas lootma, et korteriperenaine tuleb, koputab uksele, ütleb: Härra Komiste, tulge jooge minuga klaas teed. . . Ta nägi peaaegu ilmsi valge linaga kaetud lauda, sumisevat samovari, leivakorvi kuivikutega.

Teinekord ta ootas kindlas lootuses, et perenaine astub sisse, ulatab taldrikul mõne lihtsa seene- või kapsapiruka. Vene naised on suured pirukameistrid! Komiste tänaks teda vanamoelise viisakusega, kummardudes sügavasti. Ta ootas ärevuses. Aeg kulus. Hilisõhtul ta vajus pettumusse. Perenaine muutus vastikuks. Miks ta ei tulnud siis pirukatega!

Ühel päeval tal õnnestus osta turult küünlajupi. Maksis selle eest kolm suhkrutükki. Tõi kursustelt Lenini ja Trotski pildid. Õhtul süütas küünla, naelutas Lenini voodi kohale kolunud tapetiõitesse. Seadis Trotski vastasseina tõtt vahtima. Nii ta valgustas oma korterit. Nii tundus siin mehisem ja julgem. Suurte juhtide silma all ta ei tohtinud laskuda rumalatesse nõrkustesse. Lenin pidi olema seinal nagu lutikamürk: hävitama korteris pesitsevad viirastused. Pidi taltsutama Komiste suudki, et ta teinekord ei hävitaks enam ühe õhtuga nädalaleiba.

Nii ta otsis oma vaimule tuge.

Ta peatus mõnel õhtul proletaarlise ülikooli ees, mõtles astuda sisse, et viibida seal, kus elektrivalgust ja uut vaimu. Aga ta läks mööda, liikus pimedatel tänavatel ja koputas suguõe uksele. Neiu muutus näost punaseks. Toa üksindus tütarlapsega pani Komiste hääle värisema. Siin oli hea olla. See oli nagu väike nurk kodumaad — võõrsil.

Komiste hakkas käima siin sageli. Kuuma ahju najal tüdruku läheduses uneledes ta tundis end õnnelikuks. Kõik muu unus meelest, kesk karmi aega see oli romantiline oaas.

Kui ta oktoobri alul astus ühel õhtul juba armsaks saanud uksest sisse ta nägi poolpimedas toas tundmata meest. Ta muutus tagedaks ja hakkas värisema. Tema oli armukade! Tähendab, tema ei olnud tüdruku suhtes ükskõikne. See neiu oli tema mungalikus meheelus ainus, teisi ta naisilmast ei tunnud. Hellitas teda kõigi oma nooruslikkude unelmatega, oli valmis tegema läbi kõiki armunu narritempe. Pidi pöörduma nüüd pirtsakana tulnud teed tagasi. Aga suguõde võttis ta käsivarrest kinni, tutvustas talle — oma venda. Komiste surus umbusklikult, nagu kurjalt mehe kätt, vaatas talle näkku: on näha lohutavat sarnasust? Kas ei peteta teda? Ta oli rahutu ja õel. Täna tal polnud siin hea olla, siin oli üleliigne isik, kes segas.

Ta märkas endki üleliigsena. Suguõde oli nagu kohkunud, kartlik. Ta vend oli sõnakehv, vahtis viltu. Kellelgi polnud hea olla.

Pikapeale nad said jutule. Kõnelesid jälle kodumaast. Viltuvahtiv noormees kiitis, eesti sõdurid söövat aina inglise pekki, söögi suhtes seal olevat päris rahuaegne küllus. See kõlas nagu muinasjutt.

Komiste ütles, see on valgete lori. Ta heitles endas kodumaaigatsusega. Tema kui kommunist pidi hävitama selle tunde endas. Ta pidi olema uue mehisuse nimel järjest enda timukas, hävitama hinge õrnusi, et kasvatada end vägevaks. See oli raske töö. Juba loomult tal oli kaldumus unelustesse.

Hea oli mõelda kodumaast. Kuid mõistusekomissar hurjutas seda nõrkuseks.

Verd veetles ja vedas tütarlapse lähedusse, kuid mõistusekomissar pidas sedagi paheks. Komiste oli kavatsenud juba mitmel korral saata plika kuradile. Kuid seni ta ei saanud endast jagu, aina hullemini teda kisti kommunistide killast siia erakorteri pimedusse, kus õhtuti süte kumal unistati kodumaast ja kus tema läks hõõguma armastusest.

Ta oli hädaohtlikus ummikus. Plika oli läbi ja läbi valge. Ta vend kõneles eesti sõdurite pekist järjest, rääkis lakkamata, nagu saaks nii temagi suu teiste pekist osa.

„Söönud sõjamehed ikka teine asi, näe, kuidas löövad punaseid, et lust vaadata.“

See oli nõukogude raskeim sõjasügis, kus otsustati Punase Venemaa saatus. Denikin oli paisumas lõunast musta pilvena, oli vallutanud juba Kurski linna, vajus laviinina Moskva poole. Kadus nagu usk, et teda saab veel peatada. Põhja-Lääne armee liikus Leningradi peale. Iga kommunist tundis ja nägi hirmuga, kuis verine frontide silmus tõmbus järjest koomale. Kuni tuleb päev, et ripudki valgete silmuses tõeliselt. Õhk oli täis hädaohu pinget.

Komistegi tundis salahirmu enda pärast. Temagi saatus oli kaalul. Ta uskus, et valgete võit on tema surm. Punastele, kommunistidele poleks antud armu.

Nüüd ta vaidles pekihimulise suguvennaga. ütles: „Punaseid ei vii võitlusse seapekk, vaid idee, kommunistlik vaimustus.“

„Päkad aina välguvad“, vastas suguvend, valgete hammaste naerdes ironilislet.

Kui Komiste lahkus, tütarlaps võttis pimedas kijas ta käsivarrest kinni, nad seisid nii hulk aega. Ei raatsinud lahkuda.

„Sa vaiki sellest, et nägid siin mu venda“, ütles tüdruk ja surus paluvalt poisi kätt.

„Mõni uudis see mul kõneleda. Kellele ma peaksingi sellest hingama. Aga miks sa seda kardad?“

„Poiss joost punaväest ära. Ei tea, kas teeb teine omale sellega halba või? Ütles teine ise, et julgemat pelgupaika pole kui minu juures, sellepärast, et sa oled punane ohvitser ja käid meil, keegi ei tea kahtlustada.“

Avaldas selle, nagu otsides Komistelt nõu. Värises.

„Jookse tuppa, sa külmetad ennast!“

Komiste ei läinud kohe koju. Ta jalutas mööda raagunud kasealleed pimedusse. Astus sõjaka sammuga inimtühjas öös. Käimine nii hilisel tunnil oli keelatud. Kuid tema teadis sala sõna. Sosistas selle ära, kui mõnel tänavanurgal ärritatud punaväelane seadis täägi ette. Sosistas ära ja kõmpsis edasi. Süda vaevles tumedalt kahtluses: ehk see polegi ta vend? Ehk on kavaler? Nii kange armuvalu oli taga, et jooksis sõjaväest ära.

Ta oli rahutu, lahmis astuda laia sammuga.

Äkki ta jäi seisma. Naeratas endaette. Mis siis temaga on? Kas tema on armunud? Millise lollusega ta käib end laadimas valge plika korteris!

Ta liikus edasi, nüüd aeglasemalt.

Ta oli tabanud end nõrkuselt. Nüüd tahtis anda oma ilutsevale hingele pihta, panna paugu väikekodanlisele vaimule, lüüa end kangelaseks. Alalise endaarvustusega püüdis viia endas läbi kommunistlikku revolutsiooni, pidas sisimas kodusõda lõpmata. See heitlus nõudis talt suurt karmust. Noor mõistusekomissar võitles vanamoelise hingega nagu lõvi. Nüüd ta tahtis tappa endas ärkavat armastust. Kas kommunist peab olema munk, ei tohi armastada? Praegu aeg nõudis kangelast. Magususega otsast otsani laetud kavalerist polnud sangarit. Aga kes õieti vajas Komistelt kangelastegusid? Ja, noh, kes? Sellele ta ei mõistnudki kähku kosta. Aga miks mitte, vastus oli vilms: aeg! Aeg oli lõõnud ta punaseks komandöriks. See kest vajas uut sangarlikku vaimu. Ta püüdis kohendada end selles kesta mehiseks. Aga nüüd ta märkas, et oli punase ko-

mandöri mundris muutumas armunud sonijaks, armukadedaks kannatajaks. Need tunded kiskusid maha seda, mida ta püüdis endas ehitada suuri vaevu.

Inimene on ikkagi egoist, tal on raske loobuda isiklistest mõnudest. Komiste tahtis harjutada end sellest loobuma, tahtis saada uueks inimeseks. Tahtis hävitada endas vanamoelised vaated põhjalikult, endakasu juurteni. Kes vajab tema armuvalu? Kommunistlikku revolutsiooni see ei süvenda, Denikinile ei anna põõna!

Ta hakkas naerma.

Ta tuulutas end pimedatel alleedel. Pimedus oli surmvaikne, iga hetk võis prahvatada esile vastuhakke, mässukatseid. Punased taganesid kõikjal, õhk oli täis närvepingutavat põnevust. Nõukogud olid nagu varisemas kokku. Komistet läbistas jälle tume kartus enda pärast. Tuli meele suguvend, väejooksik. Punavägedes oli nähtavasti lagunemisvaimu, sealt deserteeruti. Väejooksik oli nagu hävingu pisilane, kandis hädaldades kabuhirmu laiali. Komistel oli hirm. Ta tundis jälle viha äsjanähtud mehele, suguvennale. See polnud armukadedusest. Või pidas ta teda siiski kavaleriks, armukadedus ehk oli võtnud kavalalt teise vormi? Ei, Komiste tundis vaid salahirmu. Enda saatuse pärast. Kas seegi polnud sallimatu enesearmastus? Siin ta ei märganud enda egoistlikku joont, ta nägi end seisvat kommunismi saavutuste kaitsel.

Väejooksik oli nõukogude vaenlane. Aga mida palus tütarlaps? Käskis vaikida. Vaikimine on varjamine. Punane komandör peab nüüd varjama oma ja kogu nõukogude vaenlast! Peab vaikima! Aga ta oleks ju vaikinud niigi. Ta poleks ka vatsenudki midagi ette võtta. Seda pole pähegi tulnud. See näis nii endastmõistetav, et tema ei hinga sellest loost kellelegi, see oli ju eestlaste asi.

Ta oli jõudmas koju, kuid ta ei astunud veel korterisse. Midagi oli nagu veel vaja kerida jalgega peast tänavate pimedatele kerilaudadele otsustatuks. Sammus edasi. Silmad suurusid, löid särama. Ta oli enda suhtes sadist, see oli metsik

idee, mis tuli talle äkki pähe, vaimustas teda. Täna ta oli kommunistlikult erk. Ta tabas end suurelt nõrkuselt, eksi-sammult. Rahvusluse nimel ta oli varjamas väejooksikut! Kommunism ei tunnustanud rahvustunnet. Rahvustunne teki-tab rahvuslikku vaenu, sõdu. Maha okastraadid ja rahvustunded riikide vahelt!

Komiste oli tabanud nüüd oma rahvustunde, mis oli pist-nud oma nina edevalt väejooksiku advokaadina esile. Ta hoi-dis nüüd oma nõrkusest kinni, silmad kumasid metsikult, taht-is anda nõrkusele saatanliku hoobi. Ta otsustas teatada väe-jooksikust võimudele. See oli hull mõte, kuid seda enam see veetles. Veetles sellepärast, et oli uus ja nõudis julgust. Var-jamine oleks kiskunud teda halba alandusse.

Tükati kees sees kahtlust. Südametunnistuse hääl nagu keelas, seisis vastu, püüdis panna kõhklema. Kas polnud see ju suguvenna äraandmine?

Kuid Komiste naeris end segasest kahtlussombust selgeks. Reetmine oleks see, kui ta varjaks väejooksikut. Seega ta as-tuks nõukogu vaenlaste leeri. Kuid tema ei tahtnud olla ära-andja, tahtis kanda punase komandöri mundrit ausana. Selle-pärast ta saadab selle argpüksi väerinnale tagasi. Muidugi saab tütarlaps teada, et tema oli see, kes virutas poisi frondile. Saagu! Tema ei tõsta enam oma jalga sinna. Ta tabab ühe pauguga kaht oma nõrkust: rahvustunnet ja armastust. Kui see pole plika vend, siis plika mõtleb, et see on tehtud armu-kadedusest! Kas polnudki see umbuskliku kiivuse kaval male-käik oma võistleja kõrvaldamiseks? Ei mitte! Komiste ei vajanud plikat. Ta tahtis näidata seda.

Ta kõndis hilisel tunnil Tše-kasse. See oli samm ta enda-teostumisel.

Lebades pärast seda voodis vaiba ja sinel all ta viibis en-nastületavas jõulises ekstaasis. Ta vaimustus endiste püha-duste hävitamislõbust. Ta kavatses uut hoopii oma nõrkustele. Kas ta ise ei kartnud sõjavälja? Kas ta polnud oma sisimas sageli õnnelik, et sai viibida seljataguses soojas pesas? Kas ta

oleks nõus lahkuma siit vabatahtlikult väerinnale? Vaevalt ta seda teeks. Sõda oli kole. „Veltveebel” oli juba langenud, Kremljev oli kaotanud parema käe. Kes teab, kas temagi oleks olnud enam elavate seas, kui ta oleks sattunud ühes teistega sõjaväljale. Inimlikult seisukohalt võis mõista väejooksikutki, andestada talle. Kuid enda naha hoidmine — kas see polnud suurim egoism! Egoismile ja argusele tuleks anda hoop! Komiste naeratas sadistliselt, ta plaanitses endale pauku, et luua endast uut inimest, mehisemat ja õilsamat. Ta otsustas sõita frondile. Kui muidu ei lasta, siis salaja!

See oli vägiteoline loobumine rahulikust elust. Aga, võib olla, tõukas teda sellele sammule argus. Väerinnal läks halvasti, seljatagune õhkkond oli täis närvesöövate pinevust. Valgete võiduga võis tulla sellelgi rahupõlvel siin väerinna seljtaga lõpp täna-homme. Surm lahingus ühes teistega näis nagu kergem. Jääda valgete kätte üksinda, lasta end surmata hiljem lahinguta — see näis jubedam.

Võib olla säärasedki motiivid olid Komiste sõtta minekul.

Ühel päeval Vologda vajus tahakaugusse, rong liikus lõunasse. Komiste mõtles: seda linna ma ei näe enam iialgi. Vaevalt saatus mind siia enam toob. Mõte mahajäänud eesti tütarlapsest näpistas südant. Kuid Komiste ümises revolutsioonilist laulu. Ta haises vängesti, kogu ta riided olid naftaliini täis. See oli kaitsevahendiks täide vastu. Täiskiilutud rongides epideemilised täid kandsid laiali haigusi.

Oma sisimas Komiste tundis ebausklikuna salakartust lõuna väerinna ees. Talle meenus esimene lahing oma elus. See oli 1918. a. varakevadel Belgorodi all, lõunas. Tol ajal olid veel sotnjad, tema oli punaväe sotnjas. Nad sõitsid sisemaalt Belgorodi alla sõdima. Siin polnud ees mingit väerinda, ühtki sõdurit. Nad peatusid lagedal väljal kahel pool raudteed. Kaevased endile põlvesügavused kaevikud lamamiseks. Vaenlasest polnud kippu ega kõppu. Nad sõid endid haigeks konservidest, jõid piima, mida külainimesed kandsid neile pigem kartusest kui lahkusest. Mängisid raha peale kahtkümmendüht ja heit-

sid põhupundardesse magama. Pärast nälгимist sisekubermangus sinne elu tundus kuldne. Hommikul saabus ärevaid teateid, oli nähtud vaenlast. Ahelikud liikusid siia poole. Soomusrongid hakkasid vastamisi mürtsuma. Kuulipilduja lõi ahelikus sädistama. Vaenlase oma vastas siit-sealt, häälest oli kuulda, et see on sakslaste oma, töötas aeglase podinaga. Haidamakid ja sakslased tungisid peale. Komiste elas oma esimest lahingut. Ta vahtis üksisilmi eesolevale legendikule. Algul ei näinud midagi, siis hakkas seletama liikumist. Mustad täpid, nagu putukad, tõusid ja vajusid. Ta püüdis „putukaid”, „kirbule” laskis järjest ja katsus jälgida, kas kuulid tabavad. Ta ei saanud aru, kas keegi langes või mitte. Mõne aja pärast püss oli kuum, ta põletas rauaga oma kätt. Vastase ahelik muutus üha rohkem nähtavaks. Valgete kuulipilduja tuli suunati nüüd otse Komistele. Surm lahmis kuulivikatiga üle ta pea, õhk vingus kirguliselt ja kaeblikult. Komiste jättis mõneks hetkeks laskmise, tõmbus võimalikult hästi maad ligi, et varjuda kuulide eest. Kui vingumine lakkas, ta märkas, et padrunid on otsakorral. Ta tahtis teatada sellest ahelikkupidi, vaatas paremale ja vasemale ning kohkus. Punaste ahelik oli kadunud. Nad olid taganenud. Vist ammu juba. Tema oli jäänud üksi võitlema! Sellepärast kuulipilduja tuli oligi suunatud just temale. Sellepärast vastase ahelik liikus julgelt üha lähemale.

Nüüd peab põgenema! Ta polnud sellele mõelnudki. Seni ta meeoleolu oli mehine. Kuid nüüd ta tundis hirmu. Ees seis vägitegu — põgenemine! Vägitegu oli ronida oma kaitseaugust lagedale väljale. Ta heitis oma sineli ja seljakoti, võttis kaasa ainult püssi viimaste padrunitega. Kargas august välja ja hakkas jooksuma kumaras mööda lagedat põldu ülesmärke. Ta oli nagu peo peal. Kuule saadeti järele, mulda tõusis sopsudes pahemal ja paremal. Teda taheti tabada, mitmed katsusid teda surmata, tema oli neile ainsaks märklauaks. Kahurid mürtsusid, kuule lõhkes mustade sammastena siin-seal, kuid nendega ei aetud taga Komistet, nendega pommitati

jaamahoonet ja raudteed. Vasakul põles pommidest süttunud küla. Eile öösel see valendas kuuvalgelt, nagu pikk hanekari unerahus. Nüüd möllas seal tuli. Kuid see kõik näis Komistele kõrvalise tähtsusega. Ta vaevalt märkas seda. Ta jooksis edasi, laskus puhkama langenud hobuse kere taha. Seadis püssi kärvanud looma kõhule ja laskis mõne paugu. Viimased kolm padrunit ta hoidis enda jaoks. Et lasta end maha, kui saab haavata, kui ei õnnestu põgeneda. Aega ei võinud kaotada. Ta kargas mõnusast hobuse varjust hädaohtlikule lagedale ja jooksis. Jõudis vinguvate kuulide vahel põlluharjale ja pages siit lohutatuna alla. See oli pääsmine, nende kuulid ei küündinud väljaveeru varju. Aga iga hetk võis ilmuda vaenlase ratsavägi, raiuda ta maha. Kuid tal oli veel kolm padrunit. Vasakult kargaski esile neli-viis ratsanikku. On need omad või võõrad? Ta laskus kõhuli põllule, ootas. Ratsanikud ei märganud teda.

Peale suurt põgenemisärevust ta muutus tuimaks, liikus raudtee äärt mööda peaaegu ükskõiksena. Poole tunni pärast kohtas oma soomusrongi. Ta võeti peale. Rong saatis kahurist veel paar mürsku ja taandus. Järgmises jaamas olid taganenud mehed ees. Siin peeti Komistet surnuks, keegi oli näinud teda lamavat väljal granaatidest purustatuna. Mehed pidasid jaamas miitingut ja nõudsid ärasõitu. Polnud enam tuju sõdida. Miiting oli tol ajal veel võim. Nad sõitsid ära. Kurski linna revvoenkomm annetas sotnja ülemale vahvuse eest aumõõga. Selle järele see sangar kihutas oma hirmunud sotnjaga otse Moskvasse. Nii lõppeski tookord Komiste sõdimine.

Tookord läks lõunas halvasti. Mingi pahaendeline eelaimus kohutas nüüd Komistet nagu läheks tal nüüdki seal halvasti. Denikin, see oli kujunenud hirmusisendavaks sõnaks. Tõusis lõunast nagu väike must pilv. Paisudes järjest, ähvardas nüüd vallutada Moskvat. Punaarmeelelastel kadus lootus, nad kippusid võtma ta edasiliikumist paratamatusena, nagu ei saakski teda selles takistada. Nõukogude sõjastrateegid lohusid tarkusega: Denikin paisub, kuni lõhkeb iseenesest, nagu

põis. Kuid nüüd oli seisund tõsine, peaaegu katastroofiline. Ka Leningrad seisis valgete rünnaku hädaohus. See oli Nõukogudemaa mustem kuu, pime oktoober. Õhk oli täis pinevust, kokkuvarisemise kartust. Punane armee oli pikast taganemisest kurnatud, rõhutatud meeles.

Niisugusel raskel ajal Komiste saabus sõjaväljale. Ta püüdis oma mehi julgustada, kõneledes neile, et taganeda on hädaohtlik, siis oled alaliselt hirmu all. Palju parem on rünnata, siis pole nii suurt hädaohtu, siis muutud ise hädaohuks vaenlasele. Sõda on ainult siis kole, kui taganed. Kes ei taha kannatada hirmupiina, see ei tohi taanduda, peab tungima peale.

Punaväelased kuulasid ta sõnu ükskõikselt.

Nende tuju hakkas tõusma siis, kui tuli abiväge. See tõi julgust. Räägiti, et siia on saabunud eesti ja läti punased diviisid. See teade tõstis venelastest punaväelaste meelesolu. Punased läti ja eesti kütid evisid vahvate sõdurite kuulsuse, viimane lootus pandi neile.

Kolmeteistkümnes oktoober oli saatuslikuks pööripäevaks. Kas õnnetuspäevaks punastele või valgetele? Nüüd ei tahetud enam taganeda. Koidu ajal mindi pealetungile. Kartlikult ja vastutahtmist, kuid siiski sõnakuulelikult astusid Komiste mehed hommikhämaruses — vastu Denikinile. See oli kohutav ja vaenlik hämarus, kuhu neid aeti. Seni nad olid liikunud aina Moskva poole. Nüüd neid sunniti minema vastu hirmutavale hädaohule. Neil polnud usku sellesse, et Denikin võib saada lüüa. Nad olid liig tulpinud.

Põld müdises hämaruses meeste jalge all, raskete kuulipildujate rattad klõbisesid mööda mätlikku välja. Sel põneval minekul lohutas teadmus, et kogu väerind on pealetungil. Juba kostis hommiksinetuses esimesi püssipauke. Kokkupuude vaenlasega. Mehed laskusid ettevaatlikult maha. Lahing tundus Komistele siiski kergema elamusena, kui lahingueelne ärevus, ootus. Nüüd ta kamandas mehi edasi, ta hää l kõlas endale imelikuna, see oli nagu keegi teine isik, keda ta kuulas kõrvalt. Ta oli kaotanud tasakaalu, karjus.

„Daješ Orell!“

Nii ta hõikas sõdurite julgustuseks, endagi meeleolu mehistamiseks. Kuulipildujad hakkasid ragisema, laskmine arenes üldiseks lahinguks. Seal ees maastikhämaruses olid siis denikinlased! See oli Komistele imelik mõelda. Väerinna seljataga ta ainult kuulis nendest. Nüüd nad olid nii lähedal! See lähidus käis ta sisimast läbi nagu vilu hingus. Ta karjus oma sisima hirmu julgushüüeteks. Ta oleks tahtnud tõmbuda mätta varju, kuid vastutustunne ei lubanud, ta oli punane komandör! Ta lohutas end meeleheitel ebausklikuna, et kuul tabab arga, mitte julget. Sõjas on sageli nii, et kuul leiab just selle, kes peidab end. Julget kuul ei puuduta, kuigi julge ei varja end, liigub lahingu ajal püsti. Argus kisub kuulid külge, julguskiired tõrjuvad eemale. Komiste püsis püsti, teades, et komandöri eeskujust oleneb meeste vaprus.

„Edasi!“ karjus hommiksinetusse, joostes ise ette. Kiskus aheliku tulema kaasa. Mingi hullustus haaras teda, hirmu-ekstaas. Ta tahtis joosta vaenlasele otse otsa, et lõpetada kii-remalt lahingu.

Denikinlased löid taanduma. Kole võitmatu Denikin taganes! Komiste karjus:

„Hurraa!“

Denikin ei olnud enam nii kohutav. Meeste eneseusaldus kasvas. Komiste harjus aegapidi lahingumüraga. Ta leidis lohutuse selles: iga kuul ei taba. Vingugu ümber! Ei tohi mõelda sellele, et võid langeda.

„Edasi!“

Punavaenlased tormasidki edasi. Nad olid nagu uuesti-sündinud. Nad nägid, et kohutavatest denikinlastest võib saada jagu. Nad tahtsid nüüd anda hoopis hirmutajale, Denikintondile. Nad jooksid külale tormi. Nad olid nüüd seal, kus varemalt olid seisnud valged. Põllu ääres lebas Denikini rahvaväelane, surnud. Või see oligi siis denikinlane! Komiste peatus hetkeks, et veidi põhjalikumalt tajuda imelikku võõristust. See oli denikinlane! Tal olid pagunid, ta oli valge. Ko-

miste tundis teda vaadates lapselikku rõõmu: üks denikinlane on jälle langenud, hädaoht vähem! Hädaoht oli siiski veel suur. Ta tundis palavlikku soovi tappa, hävitada hädaohtu. See oli elu alalhoiu instinkt.

Külas langes nende kätte valge ohvitser kolme rahvaväelasega. Ohvitser oli kaamelikarvust mustas kasakmantlis, vurrudega vanapoolne mees. Nad olid heitnud oma sõjariistad, tõstnud käed üles. Nii nad seisidki, tummad nagu loomad. Elajalik hirm vahtis nende silmist. Mõned punaväelased seisisid laskevalmis püssidega nende ümber. Vaatasid Komistele, oma komandörile küsivalt, mida teha vangidega.

Neli denikinlast jälle vähem, sähvas rõõmus mõte läbi Komistete pea.

„Maha lasta!“ käsutas kõhklemata. Ei olnud aega võtta vange. Vangide võtmine oleks nagu vähendanud edukat rünnakvaimustust. Nii näis Komistele. Hävitamise vaimustust tuli hoida alles.

„Saapad jalast!“ karjuti valgetele.

See näis tarbetu aegaviitva toiminguna, Komiste nagu kartis, et nad võivad pääseda veel eluga. Valged võtsid sõnakuulelikult saapad jalast. Selline sõnakuulelikus näis asjatu. Kuid vaprus oli lahkunud neist, alistumisega nad nagu lootsid veel äratada kaastunnet. Püssid paukusid. Nad langesid maha. Püssirohu haisu oli õhus. Veel kõlas pauke. Maas oli surevate inimeste liigutamist, tumedat lõpukorinat. Nii lähidalt tapmine tundus Komistele vastik. Sõda oli siiski tublisti tsiviliseerunud: harilikult sai surmata vaenlast nii kaugelt, et ise ei näinud ta suremist. Käsitsivõitluste aeg oli möödas. Aeg, kus väljatäis mehi jooksis müriinal vastasleeriga kokku, sorkima üksteist odadega. Säärane sõda nõudis rohkem julgust. Nüüd võisid tõmmata kingult kuulipildujaga lõbusalt nagu õmblusmasinaga. Ei tarvitsenud ise näha oma hävitustöö tagajärgi, vastumeelset suremisepilti.

Valgete kahurid pommitasid küla. Oli juba päevavalgus.

Asjatu tulelondina tõusis õlgkatusest kahvatu leek, sel polnud nagu päevavalguses mõtet. Küla põles. Lahing käis edasi.

Tol päeval Nõukogudemaa pääses hirmusurvest, ajaleht hakkas juubeldama. Punavägi ei taganenud enam, tungis peale. Orell võeti tol hommikul tagasi. Kohutav Denikin polnud enam kohutav. Põgenes. Üks eesti diviisi polkudest oli tunginud esimesena linna. Armee revolutsiooniline sõjanõukogu määras kogu polgu meestele kuupalga autasuks.

Too päev oli kodusõja pööripäevaks. Pimeduse võim hakkas sellest ajast peale kahanema järjest, kommunismi võidupäike tegi taplusetaevas aina kõrgemaid kaare. Tuula, linn, kus asus püssivabrik, ei olnud enam valgete ähvardava löögi all.

Ühel õhtul nad võitlesid küla pärast. Nad tulid otse üle lageda põllu, Komistel oli nagaan peos. Ilm hakkas pimenema, oli vareste kojulennu tund. Konarlisel põllul valendas vähest lund. Kuulipildujad ja püssid töötasid. Äkki Komiste sai löögi, miski võttis ta edasirühi hoo, ta jäi peaaegu seisma. Nüüd oli haavatud. See teadmus võttis talt mehisuse. Ta tundis verd nõrguvat rinnust, ta nõrkes. Maailm näis surmami-neku moodi videv ja kauge. Ta kaotas mõistuse.

Toibudes ta leidis, et pimedus ongi juba käes, oli sügav õhtu. Ta oli sidumispunktis. Ta oli nõrk, tundis rinnus valu. Teda huvitas enda seisukord, kuidas kuul on haavanud teda, on ta elu hädaohus. Läbi aju vilkas õnnelik imestus ja tänu sanitaridele: neil oli hoolt vaadata teda korralikult järel, leida temas tuksuva elu. Ta lamas ju väljal nagu surnu, minestuses. Nii ta oli lebanud abituna suures hädaohus saada maetud ühes surnutega. Seal nad pimeduses märkasid tema elu! Ta oli olnud kahekordselt surma suus.

Sanitarrong viis ta Moskvasse. See oli nagu unenäos. Ta tundis end vaikselt õnnelikuna, nagu oleks nüüd kõik ras- ked ajad möödas. Ta kartis oma elu pärast, kuid teda rõõmus- tas ühtlasi teadmus, et ta on haavatud. Nüüd ta oli jälle elukogenum, uhkem. Tema oli valanud oma verd kommunismi

eest. Teda tegi lapselikult rõõmsaks see, et ta võib nüüdsest peale kirjutada ankeetlehtedel: haavatud. Igasugu ankeetlehti tuli täita sageli. Seni ta oli märkinud neile uhkena, et on võtnud kodusõjast osa paaril väerinnal. Nüüd võis kirjutada sedagi, et on haavatud. See tõstis ta väärtust. Hirm kardetava haava pärast jäi tagaplaanile. Tema oskas leida omale lohutust halvemastki asjast. Tema oli niisugune, kelle sülle hüpates õnnetus muutub õnneks. Ta oskas säilitada oma südame-
rahu.

Paranemine edenes visalt. Vahel talle näis, et ta kordab oma elu. Jälle ta jälgis haigevoodilt punavägede tegevust, nagu kord tüüfuse ajal. Ta kartis, et nüüdki punavägede pealetung likvideeritakse. Kuid haiglasse tuli järjest uusi võiduteateid. Punavägi lõi igal väerinnal. Denikin paisati merre, Koltšakki aeti taga Siberi põhjas. Leningrad ei olnud enam hädaohus, Arhngelski all oldi võidukas. Kõikjal saadi saagiks vaguneid laskemoona ja riidevarustusega. See oli välisriikide varustus vene valgeile. See tuli nüüd toetuseks punastele. See kõik tundus kole tähtsana, pani Komiste sisima juubeldama. Ta elu ei olnud enam hädaohus. Frontide verine silmus langes kaelast. Läbilastud kopsud paranesid.

Märtsis ta astus haiglast Moskva tänavatele. Vaatas huviga Kremli punaseid ajaloolisi müüre. Talle meenus Napoleon. Tookordsed ajad olid suured, jäid tähtsatena ajalukku. Nüüdki oli suur aeg, mis jätab jäljed ajalukku. Napoleon, see ajalooline elukas oli liikunud siis neil tänavail! Kuni ta kõrvetati siit tulega välja. Ka nüüd põletati Moskvat, teisiti. Moskva külmetas, kannatas kütteainete puudust. Terve linnaosa puumaju oli kistud maha põletispuudeks.

Ühel tänaval lamas kärvanud hobune. Kellelgi polnud sellega asja. Nüüd olid tähtsamad teod käsil. „Suharevka“ sumises täis näljast rahvast. Endised inimesed müütasid oma aardeid leiva vastu. Kauplemine oli keelatud. Pealegi hüüti seda spekulatsiooniks. Kuid „Suharevka“ sumises siiski. Kõik värisesid, kartes „oblaavat“. Tumedad jõud spekulatsioonivad massi

hirmuga. Kõlas läbilõikav vile: haarang! Terve turg läks põgenema. Vargad kahmasid segaduses võõra varanduse järgi. Haarangut seekord polnudki.

Kauplused olid kõikjal surnud. Komiste nägi Tverskajal ühes kaupluses siiski elu. Suured rotid jooksid ärevuses mööda põrandat, otsides tühjas ruumis kadunud kuldset külusaega. Avatud oli kauplus, kust müüdi punaseid tähti, nõukogude embleeme kandmiseks rinnas ja käistel. See oli ainus elus kauplus.

Aprilli alul Komiste sõitis vabastatud Ukrainasse komandörina sõjakooli. —

X.

Ta asus elama Rjepini sünnilinnakesse. Siin kasvas tänavate ääres valgeid akaatsiaid. Keset linna oli suurima ehitisena sõjakooli hoone. Tornis seisis kursant alaliselt valvel, pidades silmas lagendikke. Iga hetk võis tuua vaenlase kaela. Ukrainas oli nüüd küll nõukogude valitsus, kuid maa kihises täis bandiite. Batka Mahno korraldas Guljái Poljest röövretkeid. Temale peeti jahti, kuid teda ei saadud kätte. Külarahvas varjas teda. Kord ta jäänud punaste äkilise sissesõidu tõttu ühte tallu. Punased astunud majja. Toas askeldanud baaba. Rätik silmil, seisnud pingil ja pinseldanud seina. Küsitud eidelt, teab ta midagi Mahnost. Eit heitnud käega, et juba batka plaganud külast minema. . . Kuid tema ise olnudki tagaotsitav Mahno. Ta oli kaval.

Ta ei annud võitluseks kokku, ei võtnud lahingut vastu. Tema bandesid oli kogu maa täis. Külla sõidab voor väge, punased lipud lehvimas. Komandör astub külanõukokku, partei liikmekaart näpuvahel, käseb ajada kõik kohalikud kommunistid koosolekule. Tahab pidada neile kõne. Kommunistid tulevad kokku. Neilt nõutakse liikmekaartide ette näitamist. Selle järele nad raiutakse maha. Punaste lippude all on sõitnud külla bandiidid. Räägiti, et bandiitidel on timukas, rõivastatud punasesse. See raiunud päid. Bandiidid on pidanud isegi raudteel ronge kinni, kontrollinud reisijaid. Nad võtnud väärtasjad, punased komandörid ning komissarid rongilt maha.

Niisuguseid jutte liikus kursantide seas. Ukraina oli täis mässuvaimu. Juba teisel päeval peale kursantide siia saabumist helises korrapidaja komandöri toas telefon, nõukogude tegelase ärritatud hää teatas, et bandiidid ründamas linna, asunud lähemast jaamast teele. Root kursante läks linna taha, löi nad kuulipildujate tulega laiali. Need polnud ehtsad bandiidid. Ehtsad bandiidid olid targemad, kartsid lahingut.

Hiljem oli kursantidel kokkupuuteid ka ehtsate bandiitidega. Kui sõjakoolil polnud enam leiba, vanal türklaselküpsetajal olid sõrmed põhjas, siis saadeti viis-kuus kursanti maale koguma vilja. Mõnikord juhtus, et nad ei tulnud tagasi. Bandiidid raiusid nad surnuks. Siis kajas linna tänavail leinamarsi helisid, ohvrid maeti tänava äärde rohelisse kolmnurka. Ühel säärasel matusel viibis ka keegi naisterahvas, kelle nägu oli täis niisuguseid arme, et jube oli talle otsa vaadata. Ka tema oli saanud raiuda.

Ukrainas oli kasakavaimu, töötati mõõgaga. Komiste kuulis siin punaste eesti polkude kurvast lõpust. Nad olid raiutud Ukraina lagendikel maha. See oli juhtunud varakevadel Vrangeli pealetungi ajal. Kasakate ratsavägi oli piiranud nad lagedal väljal sisse, oli raiunud eesti mehed surnuks. Samad sangarid, kes olid jäänud Komistele Orelli all nägematuks, tundmatuks, kuid kes ometi olid heidelnud ta läheduses. Need suguvennad olid saanud siis lõpuks jubeda surma. Kuhu sa põgened jalgsi ratsaväe eest! Neid suri loogu. Nende omaksed ei tea sellest kodumaal midagi. Komiste oleks tahtnud meeeldi kuulda lähemalt nendest eestlastest, kuidas see sissepiiramine õige juhtus ja kuidas nad veel võitlesid. Kuid venelased ei teadnud sellest lähemalt. Kahjatsesid, et neil nii halvasti läinud. Palju eestlasi oli langenud ka Perekopi all.

Need jutud mõjusid Komistele rusuvalt.

Siinne elu oli hädaohtlik, täis salasõda. Komiste asus siiski elama sõjakoolist hulga eemale, linna serva. Emigreerunud popi tühja suvilasse jõekaldale. Viljapuuad laskus kaldalt jõkke. Puud läksid varsti õitsema, olid lõunamaa mustas

kevadöös nagu valendava lumekoorma all. Olid heleda kuu valgel põhjamaalase silmale kummalised. Jõetaguses külas endiseaegne Ukraina tõstis kirglikult lauluhäält. Komiste istus üksinda balkonil, kippus lüüriliseks. Kauge kodumaa tuli meele, süda hakkas vaevlema.

Päeval ta sai anda aiaüksinduses oma kahvatanud kehale päikest. Ta põles pruuniks ja ujus soojas jões päevalillepõldude vahel. Ühel päeval ta nägi rannaroos hallis limas inimese rinnakorvi. Valged olid lasknud talvel jõejääl mitu punast maha. Komiste ei pööranud hallile limale erilist tähelepanu. Jões jatkus vaba vett ta ujumisretkeile küllalt.

Ta elas suures tühjas majas. Näljasena ta käis mööda tube, otsis, mida tassida turule. Polnud midagi võtta, söögi-toa seinal rippus maale, kuid neid ei saanud teha leivaks. Keegi ei vajanud neid. Verandaseinale oli kirjutatud pliiatsiga meelitusõnu naisele. Ühest kastist ta leidis paki armastuskirju. Luges neid, kahe inimese saladust. Jälgis, kuid „Teiest” sai „sina” ja „sina” muutus „dorogaja busatenkajaks.” Siin majas oli mängunud kahe noore armastus. Kirjadest oli näha. Need kirjad võisid olla kellelegi kallid, kuid Komiste pani nad käest tuimalt. Tema jaoks neil polnud väärtust. Neid polnud mõtet viia turule. Südameõrnuse eest ei antud leiba. Vajati riideid ja saapaid.

Ta murdis maja all olevasse keldrisse, tuhnis kolukambris. Leidis vanu riideid ja jalanõusid. Kandis neid turgupidi ringi ja karjus leiva järgi. Kauples nagu kaltsuajaja.

Ühel õhtupoolkul, kui ta istus balkonil, jõetagune küla läks põlema. Tuul surus tule alla, leegid lendasid katuselt katusele. Varsti oli pikk küla üleni keerlevat tule ja suitsu mässu täis. Kisa kandus Komiste kõrva. Järjest kõlas pauke, tulemõllus nagu peeti lahingut. Tuli paljastas küla saladuse. Igas majas oli padrunite ladu peidus. Nii oli kogu Ukraina laske-moona täis. Siit käisid läbi mitmed sõjad. Räägiti, et külades olevat kuulipildujaid, isegi kahureid.

Tuli kumas veel pimeduses, loitis läbi akende Komiste tühjadesse tubadesse.

Siin elades ta tundis vahel igavust. Ta tahtis istuda siis hobusele, et ratsutada linnaümbruse väljadele. Kuid ratsasõidu instruktor koputas ta südametunnistusele, soovitades loobuda sellest kavatsusest. Hobused olid tallis nagu surmavarjud, nälgisid. Kursandidki ei saanud õppida ratsasõitu. Instruktor sai priipõlve.

Komiste istus paljalt pruuni metsmehena jökke marssivas rohtaias päikese paistel. Naisi käis naabriaiast teda piilumas. Ta ei kohendanud kätt viigileheks. Häbi oli vana maailma pärandus, mis tuli hävitada. Vasekarva noormehel polnud midagi niisugust, mis oleks teinud talle häbi. Ta ei pööranud tütarlastele tähelepanu. Väikesi poisikesi ilmus kartlikult ta aeda, töid sedeleid soojade sosinatega noortelt naistelt. Need puudutasid teda aiavaikuses nagu tuulehoog: veri hakkas mässama. Kuid Komiste viis tundmata naiste armukutsed peldikusse. Üleolek oli mehine lõbu. Tal oli kerge keelduda: ta kahtlustas kutsujaid suguhaigeiks.

Ta muutus siiski logaskiks. Lõunamaa näis ajavat ta rikki, tegevat laisaks. Nüüd nagu võis lasta end laokile, polnud nagu enam mõtet pingutada end kangelaseks. Kodusõda oli läbi. See mõjus Komistesse laostavalt. Talle tuli pähe uusi mõtteid: mida nüüd? Peab ta jääma eluajaks komandöriks, elukutseliseks sõjameheks? Mõeldes sellele, et tema elu peab jääma otsani sõjamehe mundrisse, ta tundis ahastavat ängistust kurgus. See elukutse ei vastanud tema vaimulaadile. Ta mõtles hirmuga neilegi aastaile, mida veetnud sõjaväes. Sõja ajal ta oli püüdnud pingutada end sangariks. Sõda nõudis seda. Aga nüüd polnud seda enam vaja. Sõda oli läinud ja viinud temast vaimustuse, karmusekultuse, millega ta oli püüdnud kujundada endast kangelast. Ta oli nüüd vaid tuim instruktor sõjakoolis. Polnud nagu enam revolutsiooniromantikast. Ta ei viitsinud enam käia kollektiivi koosolekuil. Kõned ei öelnud ta hingele midagi, ajasid tühimuse peale.

Tsaariaegsed komandörid olid kinnised, ei avaldanud oma hinge. Aga punased komandörid olid Komistele avalikud. Olid talle halbadeks seltsimeesteks, aitasid ajada teda rikki. Usaldasid teda, paljastasid endagi tühimust. Nemad hellitasid lootust pääseda pärast sõja lõppu koju endise elu juure. Olid valmis raputama endalt punase komandöri mundri. Vaatasid nüüd endi ümber, nagu kontrevolutsionääri silmaga, siunates nõukogude korra väärnähteid. Nad kõnelesid, et punaväe mass olevat pahane sellele, mis sündivat praegu Moskvas komisariaatides, nõukogude asutistes. Mis seal sündis, Komiste ei teadnud. Ametivennad sosistasid, seal tehtavat suuri sigadusi, inimesed saavat mitmekordsed toidunormid, spekulierivat söögiainetega. Komissarid elavat pursuilikku elu. Nii see ei jää, sosistasid punased komandörid, lastagu aga punavägi koju, siis saab selja taga võetud käsile põhjalik puhastustöö. Nõukogude asutistes on mindud ülekäte!

Pettumus ja tühimus hiilis hinge.

Komiste mõtles nüüd sellele, et inimene on loomult egoist, teda ei saa muuta teiseks. See oli kurb fakt. Tühimus tõi selle esile vabandama laokilolekut. Polnud nagu mõtet võidelda endaski endise inimesega. Kui komissaridki ei saa oma kodanlisest „vanast Adamast” jagu, milleks siis tema üksi peab taotlema endast uut inimest. Pealegi, kui see üritus äpardub niigi, inimene ei saa luua end teiseks. Komissarid ahmitsesid endile varandusi, elasid pursuilikku elu. Oli see nii? Kas polnud see lihtsalt laim, millele ta ehitas oma paginemissilla endisse ellu? Ei, ta ei uskunud, et see oleks olnud vale. Kes jätab endarikastamise võimalused kasutamata! Komissarid võisid ajada taga uhket elu juba oma naiste pärast, armastusest nende vastu. Selle tõttu võis kuulda nende suust uusi kommunistlikke tõdesidki, et kommunist ei pea põlgama inimväärilisi eluviise, ei pea häbenema käia korralikult riides. See on väärvaade, et kommunist peab hülgama varandusi. Selle eest ongi võideldud, et saavutada inimlikku elu. Kommunist võis ajada taga mugavust.

Selline õhkkond oli mahakiskuv, ei soodustanud Komistes enam kangelase kasvamist. Punane sangar ta sees hakkas lagunema. Ühel päeval ta sai juhuslikult teada, et nüüd võib saata kirja kodumaale. See tegi ta pidulikult rahutuks. Ta võis nüüd astuda ühendusse kodumaaga, kaugete omastega. Nendega, kes pole saanud temast teadet mitme aasta kestel. See teadmus pani ta südame värisema. Frontide rõngas oli hoidnud ta tugeva, kuid nüüd, mil rõngas oli purustatud, kodumaa hingus hakkas kiskuma teda südame alt, nagu tõmbtuulega. Piir oli lahti. Inimene jääb inimeseks, ta ei saa hävitada endas isamaa-armastust. Ta sai tunda: kodumaa-armastus on aga võimas tunne inimeses!

Ta mõtles vahel jääda elama Venemaale, võõrsile oma elu lõpuni. Selle mõtte juures tume vari käis läbi aju, selline saatus näis õudne. Ta tundis, et võõrsil elades ta süda poleks kunagi rahul... Ta pidas endas heitlust. Kaine mõistuse seisukohalt isamaa-armastus oli suur pahe, inimese elu kitsendav tegur. Inimese õnne nimel patriotism, rahvustunne tuleks opereerida inimkonnast välja. Et ta tunneks võõrsilgi päikest paistvat koduselt. Et kaugus ei piinaks hinge. Et kogu maa-keri oleks koduks. Kas see pole kommunistide ülesanne? Kui see üldse õnnestub! Selleks tuleb kasvatada lapsi maastmadrast. Võib olla, teisest inimpõlvest saab asja. Meie oleme vana maailma lapsed, mõtles Komiste, vabandades oma nõrkust, tahtepuudust saada jagu sellest nõrkusest. Pidas end parandamatuks. Andis oma kodumaaigatsusele vaba voli.

Ta kirjutas pika kirja omastele. Siis ootas iga päev vastust. Nüüd ta pidi saama teada, on vanemad veel elus. Ta kartis, et surm on käinud vaheaastate kestel nende perekonnas. See vaevas teda salahirmuga.

Miks see õieti nii oli? See oli vanematearmastus. Sellest ta ei oleks saanud vabaneda, see ei olenenud temast. Kas säärane tunne tegi inimese õilsamaks, õnnelikumaks? See tegi inimese kauguses õnnetuks, Komiste hing vaevles ja igatses sees. Võib olla, tulevikus lapsi kasvatatakse ühistes lavades

nii, et nad ei tunne vanematearmastust. Tunnevad nad sellest hiljem puudust, teeb see neid alaväärtuslikumaks? Või on nende elu selleta kergem? Selleta ja isamaa-armastusega? Kui isamaa on kõikjal, siis kaugus ei näri hinge kusagil. Komiste võiks siis elada siin edasi rahulikult, patustamata oma kommunistliku südametunnistuse vastu. Aga nüüd kodumaaigatsus ei annud talle rahu. Kodumaaarmastus näis kiskuvat teda hukatusse. Ta muutus lohakaks, ei hoolinud distsipliinist. Ta ei võtnud seda enam oma asjana. Unistas sõidust kodumaale ja vaatas siinsele teenistusele lahkuja vähehooliva pilguga. See kõik pidi jääma maha.

Ühel päeval ta tühja suvilasse toodi kiri. Postitemplil oli magus sõna ümmargusena, nagu suudlus hinge: Eesti. Süda hakkas sees lõhkuma, ta hingeldas, nagu suurest jooksest. Mida ta nüüd küll kuuleb! Ta kartis surmateadet. Ruttas ärevuses läbi ridade. Nad kõik olid elus! Nad olid pidanud teda surnuks ja olid nüüd rõõmsad. Nad ootasid teda koju ja küsisid, miks ta ei sõida?

Komiste pani kirja käest, ta oli pidulikult ärritatud. Kodumaa kutsus teda. Ta luges seda kirja iga päev tülpimuseni. See oli hingele tühjaksammutamata aardesalveks.

Kursandid harrastasid karmi õiglust. Üks seltsimeestest oli varastanud teiselt. See oli häbiplikiks kommunistidele. See oli vana maailma pahe. Kursandid tahtsid hävitada süüdlase. Suuri vaevu ta viidi kursustelt ära ajutiselt vahipataljoni arestikambrisse. Kuid milleks niisugune rikutud inimene elab? Õigem oli kõrvaldada ta ühiskonnast. Õhtuvidevikus kolm-neli kursanti ilmusid püssidega vahipataljoni nõutama arreteritud seltsimeest välja. Nad lahkusid temaga pimedusse. Ütlesid talle: jookse! Ta ei taibanud, milleks ta peab jooksema. Teda käsutati uuesti. Ta taipas ja hakkas värisema surmahirmust. „Seltsimehed, ärge tapke mind!” Nad sundisid ta jooksema, lasksid ta surnuks. Ta maeti pimeduses. Keegi ei pärinud midagi. Midagi polnud juhtunudki. Maailma puhastati veidi umbrohest.

Suve lõpul elektrimaru pöörles roheliste lehtedega akna taga, aed paisati siniseid ploome täis. Komiste kustutas nendega nälga. Keegi lahja daam tuli ta jutule. Kõneles, et selle maja peremees-preester kiratseb kaugel kehvuses. Saatnud temale kirja, palunud abi. Naine palus luba korjata ploome, kuivatada ja saata batjuškale. Komiste ei saanud puuviljast üksi jagu, ta ei keelanud neid naisele. Aga hiljem, kui neid jäi juba väheks, ta hakkas pidama naist petiseks, kes ei saada preestrile, tüssab teda. Ta ei lasknud madamit enam väravast sisse.

Pimedal õhtul ta kuulis vahel aias samme, paugutas balkonil revolvrit. Ta tundis muret, nagu oleks see tema eraomandus.

Sügisel oksad läksid akna taga punaseks. Tubades oli juba ebamugav külm niiskus. Ühel pühapäeval, mil väljas paistis jahe päike, ta küttis söögisaalis ahju. Ajas tulle kolu, mida kätte sai. Kätte juhtus vana tolmunud gloobus. Lükkas peopesaga kodumaa silmnäolt prahti ja vaatas armunult. Sünnimaa seisis Soomelahe käänus. Hea oli seda vaadata.

Siis tõukas gloobuse ahju ja vaatas, kuis tuli kargas kallale. Komiste sorkis orgiga ja mõtles: Põled nagu vana maa-keramässutules!

Ta oli veel kommunist.

Sügisöödel ta ei saanud korralikult magada. Tühi maja oli oma pimedusega liig tontlikult jube. Ta kartis. Kuulis vahel meeste jõminat tänaval ning ajas end sineli all küünarnukkidele. Võttis revolvri pihku ja kuulatas. Ta arvas, et need on bandiidi. Ta elas sõjakoolist kaugel. Nad võisid ta siin kergesti tappa. Ta süda peksis sees rahutult. Hirm piinas teda.

Teised olid ka hirmu all. Ühel ööl kursant jooksis ta ukse taha. Teda kutsuti kiiresti sõjakooli. Vaenlane oli ründamas linna.

Kui Komiste jõudis öövaikuses sõjakooli, siis kursantide roodud olid juba lahingvalmis. Nad toodi hoonest kiirelt välja, käsutati platsil ahelikku. Öövaikuses kuuldi selgelt, kuis kuuli-

pilduja töötas linnaserval. Teadmatus haaras ärevusega mehi. Oodati maoliolekus vaenlast. Luurajad saadeti välja. Siis selgus, et auto oli saabunud öövaikusel Harkovist siia. Auto mootori müdinat nad olid pidanud tundmata kuulipilduja podinaks.

Kui lund langes maha, Komiste jättis preestri suvila ja asus elama lombaka vanamehe juure. Sel oli lumivalge habe, ta oli isehakanud arst. Noor naisterahvas askeldas ta tubades. Komiste pidas seda ta tütreks, kuid see osutus ta naiseks. Vanamees võttis kergemeelse linnakese suguhaigetelt naistelt ravitsemishonoraarina leivajahu, söötis oma voorusliku naise sisse.

Nad küsisid, kust kubermangust uus üürnik pärit.

Komiste ütles, et ta on väljamaalane. Ta kõneles neile oma kaugest kodumaast.

„Siin käis varemalt palju eestlasi,“ ütles tragi rauga unine noorik.

Komiste huvitus, mis eestlased siin teinud.

„Käisid leierkastiga ringi ja mängisid rahvale.”

Komiste raputas pead. „Need ei võinud olla eestlased. Selliseid ametimehi eestlaste hulgas ei ole.”

„Need olid eestlased kindlasti! Tõmmu näoga, musta habemega,” kinnitas noor naine.

Komiste raputas uskmatult pead.

„Kas need ei olnud rumeenlased?” arvas valge habe.

„Eestlased!” kostis naine.

„Meie rahvas on töökas,” vastas Komiste, „eestlane ei käi leierkastiga ilmapidi santimas.”

Ta astus oma rahva eest välja, rahvustunne tegi temas häält.

„Varsti sõidan kodumaale,” uneles Komiste kuuldavalt. „Ma olen mõisniku poeg, mu vendadel on suured vabrikud, kõik mu sugulased on pursuid — tea, kas nad mind enam vastu võtavadki, ma olen kommunist.”

Talle pakkus lõbu valetada.

„On teil punased või valged?” huvitus majaperemees.

„Meil on demokraatlik vabariik,” vastas Komiste.

„Mina sõidan teiega Eestisse”, kuraasitas vanamees.

Komiste jalutas vahel õhtuvidevikus palja peaga aiakese lumiseil teil. Siin oli hea unelda endaga, kauge kodumaaga. Valge habe pidas teda alaliselt toa sügavusest silmas. Komiste märkas seda, muigas: kes teab, millise puu alla maetud vanamehe varandused. Oleks tõesti tore avastada kullaauk, sõita rikkana kodumaale. Ta oli saatnud palve opteerimiskomisjonisse Moskvasse, nüüd ootas vastust. —

Ta imestas, et lõunapool oli nii käre talv. Toas hingates valged aurupilved olid ümberringi. Nad külmetusid kolmekesi. Komiste läks õhtuvidevikus vargile. Plangud olid tänavate äärest juba tükati kadunud, varastatud küttepuudeks. Hoovid oma intiimsusega, peldikuputkadega olid kistud imelikult lagedale. Tänav laiutas vabalt õuedesse, viljapuuadadesse. Nüüd oli tänava võim. Naabril seisis järel ainult suur värav. Sel polnud nüüd enam mingit mõtet, selle riividel ja lukkudel. See tukkus tumedana lagedal, nagu minevik. Komiste asus pimedikus selle kallale. Maja oli pime nagu kõik majad — ei olnud lambivalgust. Komiste ei teadnud, kas teda märgatakse või mitte. Ta ise märkas nüüd seda, et koerad on hoovidelt kadunud, surnud välja. Toidupalakest ei jatkunud inimeselegi, saati siis penile. Ta tõstis värava vargsi hingedelt maha, kandis tупpa. Vanamees kõneles sosinal, nägu kumendas õnne. Nad asusid sae ja kirvega kallale, noor naine pani tule ahjus pidulikult lõgisema. Vaatas Komistele tänulikult. Poiss piilus vastu meessõnnina: ma võiksin muretseda tuld su silmadessegi, vanamehe kõrval saad külmetuda!

Ta käis varastamas plankusid. Kui linnast polnud enam midagi võtta, siis ta hakkas käima pimedikus linna taha. Ta avastas uue kütteinete lao — kalmistu. Siin oli käidud juba enne teda. Ta murdis haudadest puuriste, võttis kaks-kolm tükki selga, kandis koju. Sellest sai müstilist tuld. See tundus vana maailma pühaduste hävitamisena. Praktiline aru hävitas asjatuid tundeid. Ta mõtles: kalmistu oma ristimetsaga on üldse ebaesteetiline, tuleks kaotada...

Ahi läks soojaks, tuba mõnusaks. Kolm inimest olid õnnelikud. Tohter oli üldse õnnelik, et punane komandör üürnikuks. Nii oli julgem elada. Kuid Komiste kõneles sõidust kodumaale. „Siis müüge revolver mulle!” tuli vanamees mõttele.

Vähemalt relvigi jääb julgustuseks!

Komiste oli alaliselt näljane. Talle pakuti relva eest kolm pätsi leiba. See oli suur varandus, mis ahvatles. Kes nõuab temalt nagaani suhtes aru? Vist keegi. Kui nõutaksegi, siis ütleb, et kaotas. See näis talle lagunemistujus nii lihtis. Temast polnud siiajäajat. Ta võttis oma nagaani: see oli armas läikiv loom. See oli ta lahingukaaslane. Kuid ta pidi ju sellest lahkuma niikuinii. Seda ei saa võtta kaasa Eestisse!

Ühel päeval lombak tõi leivad ta lauale. Ta andis revolveri ära. Südametunnistus ei teinud vaeva. See tundus pigem nagu vägiteona. Miks? See nõudis julgust, oli riskimine. See oli aja hoolimata hasartvaim.

Pärast seda ta käis paraadidel tühja kabuuriga. Tema punasest kangelasest oli järel vaid tühi kest. Ta oli pillanud oma mehisuse ära. Kodumaaigatsus tegi temas laastamistööd.

Ta varjas relva puudumist. Riputas tühjast kabuurist rihma nagu nagaanipära küljest kõlkuma. Mõned punased komandörid teadsid siiski, et tal pole relva. Ühel päeval ta saadeti mõne kursandiga külla nõutama hobuseid sõiduks kubernangulinna vilja järgi. Need kursandid olid juudid. Vrangeli pealetungi ajal Odessa kursandid saadeti siia üle. Need kõik olid juudid. Kari juute kippus punasteks komandörideks. Kui Komiste sammus nüüd kursantidega küla poole, ta oli rahutu. Ta teadis, et külas vihatakse neid. Ta kartis bandiite. Võib olla, mõne tunni pärast ta raiutakse tükkideks! Siis ei saagi kodumaale! Ta ei tahtnud langeda. Surm näis nüüd siin asjatu, seetõttu kohutav. Ta ei võtnud seda siin enam oma asjana. Ta oli rahutu ja kippus kodumaale. Ta kabuuris oli laenatud nagaan.

Küla oli vaenlik, ei tahtnud anda hobuseid. Mehed hädaldasid, kurtsid, tõrkusid. Komiste oli sunnitud kärkima,

ähvardama. Nad jäid ööseks külla. Õhtul Komiste istus külanõukogu toas. Kursandid olid läinud ühte tallu ööbima. Äkki keegi jooksis sisse, kisendas, nõudis hobuseid kiirelt. Kisa näis Komistele liig härrasmehelik ja toores. Ta ajas enese nurgast esile, küsis võõralt komissarilt:

„Seltsimees, mis teie lõugate!”

Võõras, märgates punast komandöri, vahtis talle otsa suure rahuldustundega, alandas häält. Tegelane oli sõitmas autoga Harkovi, kuid sõiduk läinud rikki. Nüüd tegelane kartis pimeduses bandiite, kisendas. Kuid nähes siin rahulikku punast komandöri, ta julgenes, tundis kaitset. Komiste vaatas talle põlgusega. See oli seljatagune linnategelane, kes argpüksina röökis end laiaks meheks.

Tegelane sai hobused, paanika lahkus külanõukogust.

Komiste läks ööbima tallu. Baaba kummardas talle, nimetades teda „teie aususeks.” Sõdurinoorik piilus ahjult. Komiste heitis magama põrandale õlgedele. Ta ei võtnud end riidest lahti. Kartis.

Hommikueel ta ärkas püssipaukudest. Aknatagune sineatas pimedikus talvemaastikuga. Tänaval kihutas musti kogusid. Bandiidid olid külas. Nad olid piiranud selle talu sisse, kus kursandid ööbisid. Kostus püssipauke, juudid vist lasksid läbi akende. Komiste haaras nagaani pihku, põlved värisesid. Pea otsis pääsemisvõimalust, põgenemisteed. Kuidas jääda nägematuks, kuhu peita end? Ta ei usaldanud külarahvast, ta tahtis hiilida siit välja. Astus tänavale ja hakkas liikuma aeglaselt sunnitud sammuga küla teise otsa. Ei julgenud jooksta, kartis äratada sellega tähelepanu. Keset küla oli kära ja laskmist.

Ta nägi ühel õuel sasihunnikut. Peita end siia? Kuid siis meenus talle lugusid, kuis sasihunnikust tabatud punaseid tapetud. Välja külast! Äkki ta seisatus. Hommikhämaruses ratsanik keeras maja takka otse teele ette. Hallid võõrad silmad vaatasid nagu kohmetult. Paljas mõök oli käes. Ta ei saanud hakata seda tõstmagi. Ta nagu oli veel jahmatuses,

uuriv ja nagu imestav. Nagaan läks Komiste käes nagu ise-
enesest lahti. Kaks kuuli jooksis välja. Ratsanik polnudki
vaenlik, vajas alistunult, peaaegu sõbralikult sadulast. Hobune
kargas paukudest veidi püsti, kuid siis jäi seisma, nagu ootama,
et ratsanik hüppaks uuesti selga. Bandiit hoigas lumel, liiguta-
s. Komiste vaatas talle kartlikult, revolver laskevalmis.
Hüppas siis hobusele ja kihutas küla servalt otse väljale, linna-
viivale teele. Ma pääsen! läbistas õnnikas aim hinge. Tal
polnud mahti vaadata tagasi, sundis hobust aina hullemale
galopile.

Kolmandal päeval kajas linnas leinamuusikat. Maeti kur-
sante. Komiste sulges hetkeks silmad ja püüdis kujutella seda
enese matusena. Poleks olnud õnne, see oleks olnud temagi
lõpp. Teda oleks nimetatud punaseks kangelaseks, ta tükid
oleks lastud siia muruplatsi kolmnurga põhja. Keegi poleks
saanud sellest kodumaal teada kunagi. Ta oleks jäänud neile
teadmata kadunuks igavesti. Nad oleks vaevlenud mõelda, ei
tea, mis lõpu poiss võis saada...

Saatus hoidis teda. Kodumaa jaoks. Ta oli muutunud
ebausklikuks. —

XI.

Ta vaevles vahel teadmatuses, kas kodumaa võtab ta vastu. Ehk ei lasta punast komandöri sisse, hüljatakse? Mida siis? Ta peab jääma võõrsile. See kartus langes tumedana ja rusuvana ta hingele.

Talve lõpul ta sai opteerimiskomisjonilt vastuse. Kodumaa oli valmis võtma teda vastu. Ta muutus rõõmsaks, ei suutnud pidada seda ainult endale. Ta avaldas oma sõbrale, kommunistist punasele komandörile, et peatselt sõidab väljamaale. Kaob siit kaugele kodumaale. Sõber laitis seda nõu. Ütles:

„Satud väikekodanlisse õhkkonda — seal on igav elada. Jääd kängu, muutud isegi väikekodanlaseks. Raskest kodu-sõjast võtsid osa, valasid kommunismi eest oma verd, jää nüüdki siia, et võtta osa ülesehitavast tööst. Saad näha ja maitsta kommunismi viljagi. Oleme unistanud seltsis uuest maailmast, võtame nüüd koos uue ilma ehitamisestki osa. Miks sa kipud kõdunenud vana maailma?”

„Ma sõidan kodumaale”, ütles Komiste. „Tunnen, et seal on minust kasu rohkem, kui siin. Sealgi vaja teha tööd kommunismi heaks.”

Ta uskus sel hetkel, et tema ei pööra selga kommunismile kunagi. Liig tugevate elamustega see oli sööbunud ta hinge. See oli sisendanud temasse ta elu suurimaid, mehisemaid vaimustusi.

Sõjakoolis oli ohvitserideks kaks endist denikinlast. Komiste ütles neilegi:

„Seltsimehed, ma sõidan varsti Estooniasse.”

„Mis valitsus seal on?”

„Demokraatlik.”

„Õnnelik inimene”, õhkasid endised denikinlased.

Nüüd, kus Komiste oleks võinud asuda teele kodumaa poole, ta nägi, et see on siiski võimatu. Selgus, et ta peaks andma oma revolvri ikkagi ära. Seda nõuti. Tal ei olnud seda. Ta oli uskunud kergemeelselt, et selle suhtes ei pärita temalt aru. Ta oli nüüd raskes kitsikus. Ta oli müünud revolvri maha, see oli nõnda siis suur kuritegu. Ta küsis lombakalt relva tagasi, kuid vanamees vastas, ta müünud selle kellelegi edasi. Kellele, ta ei avaldanud. Nüüd alles hakkas selguma Komistele, millise nurjatuse ta teinud. Punane komandör andis talle usaldatud relva nõukogude vaenlasile! Kelle muu jaoks see osteti!

Komiste südametunnistus tegi vaeva. Ta nägi, millisesse hädaohtu ta oli kiskunud enese. Asi võis tulla avalikuks, ta võis sattuda kohtu alla. Mida punase komandöriga säärase teo eest tehakse? Ta ei teadnud seda. Arvas, et võidakse lasta maha. Vaeva keerles sees, halb eelaimdus ennustas, et ta ei pääsegi siit minema. See oli nagu nõiutud ring, mis hoidis teda endas. Ta muutus kärsituks. Kippus kahjatsema: miks müüsid revolvri. Seda ei saanud teha enam heaks, kahjatsus aina suurendas tuska. Ta nägi end seisvat tribunaali ees, kuulis küsitavat: Miks müüsite relva? Mu kõht oli tühi, vastab tema. Tahtsin saada kord söönuks... See pole kellegi vabandus. Punane komandör peab olema sedavõrt teadlik ja tugev, et ei lase tühja kõhtu mängida peremeest mõistuse üle.

Vahel ta kaalutles minna ja avaldada, et relv on kadunud. Kas lepitakse sellega, lastakse teda sõita? Kas ustakse seda? Hakatakse juurdlema, tõde tuleb välja. Või mis punane komandör see ongi, kes kaotab oma revolvri!

Ta kartis, et ühel päeval kukub sisse see, kes praegu evib ta revolvri. Päritakse, kust ta selle sai. Tõde tuleb välja!

Ta vaevles kitsikuses. Ta laskus vahel alatuks ja kavatses teatada, et relv on varastatud ta korterist, ta kahtlustab selles korteriperemeest. Kimbutatagu lombakut, küllap nagaan tuleb välja.

Ta oli kahevahel, kartuses.

Moskvast saabus suuri punaseid kangaid. Nüüd oli rahu-aeg, nad said uhke mundri: punased kalifeed, vaarikavärvi mütsid. Komistegi sai säärase uue mundri. Tema nagu ei kõlbanud enam sellisesse paraadmundrisse. Ta süda oli mures, kabuur tühi. Ta pea töötas põgenemisplaanide kallal. Temast polnud jääjat. Ta näppas kanseleist paar sõjakooli planketti. Kaduda salamahti! Ainult nii võis pääseda minema, andmata aru relvast.

Vastu päikest müür läks soojaks, oli juba näha varakevadisi kärbeid. Komiste vaatas ümbritsevate elule jumalagajätkvalt. Kodumaalt saabus kirje, sosinaid südamele. Teda oodati koju. Ta palus kooliülemalt puhkust sõiduks Moskvasse. Ta ei uskunud, et seda lubatakse. Kuid teda usaldati, ta sai viiepäevase vabaduse. See oli väike aeg. Komiste oli siiski rõõmus, ta sai vähemalt siit minema. Moskvas aitab operimiskomisjon, ta sõidab eesti kodanikuna piiri taha.

Ta pakkis punased kalifeed, paraadülíkonna sumadani, vaatas varases hommikvalguses ümber hüvastijätkvalt.

„Sõidate veel tagasi?“ pistis lombak valge habeme ukse vahelt esile.

„Sõidan ikka!“ vastas Komiste, surudes vanamehe kätt mõttega: meie ei näe enam üksteist kunagi!

Harkovis ta müüs oma paraadülíkonna turul maha, ostis sumadani täie soola. Mõtles spekuloida, teenida sellelt Moskvast kümnekordselt. Sarnaste unelmatega kükitas komandantuuri hoovis kevadpäikese paistel müüri ääres ja ootas väljasõidu luba Moskva poole. Õu kihises täis sõjaväelasi, mõned olid oodanud siin juba terve nädala. See hirmutas, kippus hä-

vitama Komiste lootust: puhkeaeg lõpeb enne, kui ta saab siit üldse liikuma. Salapärane Venemaa hoidis teda nagu nõia-väega kinni. Ta kartis, et ta ei pääse. Ta tundis jõuetut viha komandandile. Polnud midagi parata. Miks takistatakse sõitu? Miks lastakse nii kaua oodata? Istus müüri ääres ja püüdis teha aega mugavamaks mõnulemisega päikeses. Sulges silmad ja uneles kodumaast.

Õhtul võttis oma soolasumadani ja läks jaama ööbima. Suured ruumid olid lamajaid täis, ei leidunud enam peaaegu ja-latäitki vaba kohta. Inimesed olid langenud ootamistüdimuses nagu kunstunne. Parkett oli üleni täis unes liikuvaid kaltsuhunnikuid. Komiste turnis soolasumadani nende vahel, otsis magamiskohta. Ta pressis enese tundmata inimeste vahele kül-male põrandale, vajus poolunne. Parkett norises, norskas. Õhus kumises nagu kusagilt kaugelt ärkvelolijate jutte, vahel kära.

Komiste mõtles kinnisilmi seltsimeestele, kelledest ta lah-kunud hüvasti ütlemata. Varsti nad saavad teada, te ta on muutunud väejooksikuks. Nad taunivad teda. Nad nimetavad teda reetjaks, naelutavad ta kollektiivi koosolekul häbiposti. Mõeldes sellele, ta oleks tahtnud nutta oma soolasumadani. Tal oli hinges piina, tal oli nagu kahju lahkuda, ta tundis, et see on erakordselt suur, mis siin on liikvel. Siin hakatakse ehi-tama uut ilma. Talle meenusid vaimustavad hetked kursandi-põlvest, punase komandöri päevilt. See aeg andis talle suuri ainulaadseid elamusi. Nüüd ta oli põgenemas selle elu ringist. Kodumaa tõmbas. Ta ei saanud panna vastu. See tunne oli temas tugevam, kui kõik muu. Kauge kodumaa tegi temas märkamatult oma salatööd: lammutas punast kangelast. See pidi jääma piiri taha, nagu ta nagaan ja kalifeedki. Ta pidi pillama oma punase vaimugi ära. Kas sellegi? Komiste ei tahtnud tunnustada seda, ta tundis, et oma hinges ta jääb alati kommunismi pooldajaks.

Kuid ta tundis oma kõlbmatustki. Temast ei olnud revolutsionääri. Ta oli seks liig passiivne. Ta hing vajab eestkätt

sisemist mugavust, südamerahu. Süda ei olnud võõrsil rahul. Kinnise üksiklasena tal oli kalduvus unelmaisse. Tal ei jatkanud mehisust suruda maha kodumaagatsust. Ta oli vast liignoor seks, et jääda ükskõiksena oma vanematest ja õdedest-vendadest eemale igavesti. Milleks ta pidigi jääma siia? Et olla surmani sõdur! Ta oli ohverdanud oma erksamast noorussest viis aastat sõdadele. Ta tahtis saada nüüd eraellu, et jatkata oma pooleli jäänud õppimist. Tal ei tulnud ettegi, et see võimalus on ka siin. Kuid siin ta poleks vabanenud sõjaväest niipea. Mida ta oleks teinudki siin eraisikuna? Ta ei näinud mingit väljavaadet. Ta kippus kodumaale.

Ta tundis, et seltsimeeste seisukohalt ta on närune ja alaväärtuslik. Nad mõtlevad talle põlgusega. Ta ei saanud muuta end teiseks. Oli ta selles süüdi? Ta oli katsunud lüüa end uueks inimeseks, kuid see äpardus ta käes. Kangelane varises kokku niipea, kui avanes piir kodumaale.

„Kipjatokk!“ kajas jaamahoones kellegi hüüe. Põranda täis halliilmelist massi kargas teenõude kolisedes näljaunest jalule, jooksis vee sappa.. Kuum suhkruta vesigi oli näljasele midagi. See oli teesõbraliku venelase endisaegne harjumus. Komiste jäi lamama, tal oli peaaegu nutt varaks. Ta oli sattunud nüüd elu kärestikku, seni ta oli viibinud kõrval, nagu tuulevarjus. Nüüd ta tundis end mahajäätuna, peavarjutuna, peaaegu hüljatuna. Ta oli veel nimepidi punane komandör, kuid sisimas ta oli öelnud end kõigest sellest lahti, tahtis põgeneda.

Järgmisel päeval ta istus nürimeelselt jällegi komandantuuri hoovil, ootas. Ta oli sapine, vahel naeratas jõuetult. Ei pääsenud sõitma. Hoovi ühes nurgas oli meeste peldik. Rahvast jooksis äkki selle plangu taha kokku, vahiti üle ja läbi pragude sisse. Mingi elevus haaras tülpinud ootajaid. Järsku rahvasumm vajus poolhirmunult, pooljälestades tagasi. Peldiku plangu takka tuli esile verine mees. Ta varukal oli neli punast kvatraati, ta oli polgukomandör. Ta oli hädas enese tapmisega. Vasaku käega rebis kurgualust pingule, paremas hoidis nuga, löikas. Nuga oli vist nüri, või puudus mehisus,

lõikamine ei läinud kuigi edukalt. Ta ei saanud oma elust lahti. Verd jooksis küll ammugi, värvides vasaku käe ja rinnaesise punaseks, kuid sellele vaatamata ta püsis jalul. See stseen mõjus pealtvaatajaisse nii, et araverelised taganesid üha jubedustundes eemale. Julgemad vaatasid erapooletult pealt. Keegi ei püüdnud segada polgukomandöri, näis, nagu oleks kõik ümberviibijad valgekaartlased, kes tunnevad aina rõõmu, et üks punane komandör jälle vähem. Ometi koosnes pealtvaatajate mass peamiselt punaväelasist. Kui polguülem langes viimaks verisena kividele, siis mass vajus ta ümber kahinal kokku, käed haarasid, et viia ta kiirelt — saama arstiabi.

Verine vaatemäng jäi Komiste silmi ette tükiks ajaks. Laskus nüridana ja vastikuna ta vaimule. Kuid teisest küljest see pakkus siiski nagu lohutustki, see nagu õigustas tema teguviisi. See näitas, et kangelasmeel on jätnud teisigi punaseid komandöre maha. Teisigi oli pettunud. Võib olla, niisugune meeoleolu langus oli pärast sõda paratamatu. Sõda pingutas vaimu liialt ära, nüüd vajati lõtvust. Sõjahädaoht hoidis tugeva, rahuaeg laostas. Komiste sõidab kodumaale. Polgu komandöril polnud sõita kuhugi, ta lahkus siit teisiti.

Miks ta surmas enese? Oli teinud vist läbi kodusõja, polnud heitnud meelt. Rahuajal sattus ahastusse, kaotas tasakaalu. Ta jooksis siin jõuetuna seljatagustele võimumeestele. Komandant ei annud sõiduluba. Rahvast peeti teadmatuses nädalaid. Kes oli süüdi? Kui komandant, siis ei tohtinud ometi surmata teda. Ta polnud valgekaartlane, ta oli nõukogude võimumees. Kes oli süüdi? Kas nõukogude kord? See tekitas pettumust. Mille eest me siis võitlesime? Et saaksime niisuguse korralageduse nuhtluseks kaela. Keegi ei küsinud sellest, kas jõuad puhkeajaga omaste juure või möödub see komandantuuri hoovinurgas, naine-lapsed jäävad nägemata. See võis teha hulluks. See ajas tapma. Teisi ei tohtinud, — siis ennast.

Komistegi tundis, et mõttetü ootamine päevade viisi teadmatuses on vaimutapvam, raskem, kui sõda valgetega. Ta lii-

kus komandantuurist jaama, käis ringi tulpinuna, õnnetuna. Jaamahoone oli päevalgi täis poolunes suikuva rahva lademeid. Hall ilmetu mass. Silma hakkas vaid lühikeste juustega tüdruk, kes lebas magava hiinlase kõverdises. Ta silmad olid unetult lahti, nagu mõtlemas millelegi. Kõik oli must, vilets, lehkav. Kuid Komiste oli sellega harjunud. Ta vaatas väikest nupumeest, kes käis ringi papagoidega, otsis kergeusklikke. Papagoi pakkus õnnesedeleid. See näis nagu mingi iroonia, see ei sobinud siia.

Komiste läks trepile ja istus päikese paistele, vahtis enda ette tühjalt, peaaegu totralt. All munakividel lasus laias seelikus naine, tõstis näpuotsaga, nagu suures hajameelsuses, kalasoomust tänavatolmust suhu. Inimene toitit ennast! Inimese vaade oli kauge, nagu elutagune, kiretu. Ta oli jõudnud nälgimisega ükskõiksusse, eelsurma.

Komiste märkas hulkade viletsust. Nende vaimule polnud toeks kommunism; nad võisid olla tõesti armetud. Temagi oli kaotanud nüüd toe, tundis aina suuremat igatsust lahkuda siit, pääseda peatselt kodumaale.

Öösel ta lamas jälle haisevas sõbralikus inimmassis külmal põrandal. Ta ei pannud tähele suminat, sõimlemist, üle sammumist. Teda häiris vaid kõrvallebav madrus, kes jampsis unes ägedasti. Kamandas, kisendas. Kodusõja hirmud elasid ta rikutud närvides edasi.

Neljandal päeval Komiste sai „propuski“. Rong jõudis jaama õhtul. Nad jooksid tummas võitluses tormi. Komiste rüseles oma soolasummadaniga, hambad risti suus. Rong oli täis. Oli kaetud väljaspooltki rippuvate inimestega. Hiigla jõupingutusega tal õnnestus ronida katusele. Plekk aina karjus meeste jalge all. Rong seisis, ei mõelnud sõita edasi. Möödus tunde. Komiste tõmbus kerra, katsus uinuda. Külme ei lasknud, hambad lõgisesid. Ta oli siiski õnnelik, et nüüd pääseb peatselt liikuma, aina kodumaale lähemale.

Varahommiku pimeduses vagunid läksid vurama. Komiste viibis poolunes, ta kartis uinuda täielikult, veereda ma-

gades kumeralt katusele alla. Ta oleks ehk siiski uinunud sügavamini, poleks juhtunud seesugust, mis äratas ja häiris. Ta kuulis äkki erutatud hüüdeid, ajas enese istuli. Rong oli sõitnud äsja silla alt läbi, löönud maha kellegi ettevaatamatu, kes oli seisnud katusel püsti.

Enne Orelli rong peatus lagedal väljal. Põllul kerkis päid, kahel pool olid punaväelaste ahelikud. Kuulipildujate torud seisid laskevalmis.

„Katuselt maha!“ karjuti.

Keegi ei tahtnud katkestada sõitu.

Kuulipildujad hakkasid töötama, kuule vihises üle peade. Nõukogude valitsus kartis, et vagunite laed rõhutakse sisse, pidas reisijatega sõda. Nad ronisid nüüd katustelt alla. Komiste suutis suuri vaevu leida ühele jalale vaba koha trepiastmel. Teine jalg ja soolasummadan käe otsas rippusid õhus. Rong liikus, ta pääses siiski edasi.

Hulk rahvast jäi lagedale põllule jooksmas, käratsemas.

Ta saabus Moskvasse. Jaama lähedal tuli luuravaid isikuid vastu.

„Seltsimees, on midagi?“ küsis keegi tööline kartliku soosinaga.

„Sool!“

Ta müüs oma soola maha, vabanes koormast. Pistis raha taskusse — see oli nüüd ta paraadmunder, punased kalifeed! Täna ta oli juba väejooksik. Ta puhkeaeg oli läbi. Ta sammus opteerimiskomisjoni kuulala, millise ešeloniga pääseb minema. Ta sai hiiobisõnumi. Tema paberid polnud veel korras, teda ei saadudki veel saata Eestisse. Ta kauples ja protestis, näitas opteerimiskomisjoni enda kirja, mis oli talle saadetud. Selgus, et see oli läkitatud talle eksikombel.

Ta oli nagu puuga pähe löödud. Astus välja, nõjatus raudaia kivialusele. Mida teha nüüd? Sõita tagasi rahunusse Ukrainasse, jättagi sinna oma elu? Ta ei tahtnud, ta ei võinudki sõita. Tal polnud revolvrit, paraadülikonda. Tal polnud enam mingit tahet teenidagi. Mida siis?

Ta istus nõutult ja vaatas ümmarguste nägudega Eesti-maa eestlasi. Vaatas neile enamlaste silmega, nägi neis vastikuid valgeid. Need olid liiga rammusad. Ta oli tige. Hoovist sõitis välja veoautosid kaubaga, seal oli terve kaubaladu.

Ta kõndis linnas ringi ja nägi ühe kaupluse aknal eesti keelt: „Tallinna kilud“. See oli armas vaadata, nagu tervitus kodumaalt. Ta sammus edasi, kuid tuli varsti selle vitriini taha uuesti, imes eestikeelsetest sõnadest armsust hinge. Ta sai näha Tallinna torne — kilukarbil. See oli talle võõrsil suureks lohutuseks ja seltsiks.

Ta hulkus tänavail, oli väejooksik. See tundus nagu saatuse kättemaks. Nüüd tema ise oli samasugune närune desertöör, nagu too suguvend, kelle ta reetis Vologdas. Mis sai sellest mehest? Ta ei tahtnud mõelda, kuid tahtmatagi ta teadis, et lasti maha. Hukatu vanne mängis nüüd temagi samasugusesse seisundisse. Kas ootab tedagi sarnane lõpp? Ta kartis tabamist. Mida teha, et nad ei hakkaks teda otsima?

Ta kirjutas sõjakooli ülemale kirja: ta on haigestunud, lebab Moskvast haiglas.

Pea otsis palavlikult pääsemisvõimalust. Ta läks opteerimiskomisjoni eesruumi, kus oli saadaval tinti-sulge. Valmistas siin võltstunnistuse. Tal oli kaasas varastatud plankette; nüüd need aitasid. Punane komandör Komiste on lubatud kuuks ajaks puhkusele Pihkvasse. Ta ei võinud jääda ootama siia. Ta tahtis põgeneda kodumaale. Saagu seal, mis saab! Ega nad tagasi ometi saada! Tal polnud aimu, kus pääseb hõlpsamini üle piiri. Ta otsustas jõuda kuhugi Mehikoorma lähedusse. Kalurid viivad ta üle, ta astub pääsnuna kodumaa pinnale.

Saabus õhtu. Ta istus Puškini ausamba lähedal promenaadipingil. Mõtles jäädagi siia ööbima. Kuid siis hakkas kartma, et nii ta äratub tähelepanu, nabitakse kinni. Ta tõusis jalule. Oli väsinud, kuid teeskles ruttamist. Kõndis ringi sunnitult. Kuni väsis hoopis, jäi pingile tukkuma. Polnud enam näha inimhinge, aeg oli hiline. Ta laskus küljeli pingile,

katsus magada. Kogu aeg häirisid sammud kuuldekauguses, ta kargas tihti istuli. Ta südametunnistus polnud puhas, ta oli rahutu. Ootas hommikut.

Järgmisel päeval ta läks Tsentrevakki, evakueerimiskeskusse, kus hulk eestlasi ootas sõidujärge kodumaale. Ta istus jõe kaldal endiste punaväelaste hulgas ja kuulas nende juttu. Keegi rääkis, et endised punaväelased pistetakse Eestis vangid. See hirmutas. Mees lubas jääda Venesse, nõukogud andvat maad ja põllutööriistu, muudkui jää. Komiste istus nende kampa mängima kahtkümmendüht. Hasart pani ta värisema. Ta kaotas soola eest saadud raha ja sammus jõe kallast pidi piinleva hingega minema. Oli vastik ja paha.

Õhtul ta lahkus rongiga Moskvast. Punane komandör oli lubatud kuuks ajaks Pihkvasse puhkusele. Ta nägi, et tal on õnne, nad ei märganud võltsimist. Pidasid tunnistust ehtsaks. Ta lebas vaguninurgas ja nälgis. Iga tunniga lähenes kodumaale. Vahetevahel ta tundis hirmu, et nad ajavad teda taga. Ta kahetses, et polnud kirjutanud tunnistusele vale nime. Siis nad ei saaks teda rongis kätte! Ta lohus seega, et nad ootavad Ukrainas ta tervenemist, ei pea teda veel desertööriks. Nad ei tea haigla nime, ta pole seda nimetanud. Nad ei saa pärida järel, vale ei või tulla välja. Vähemalt paari nädala jooksul ta võis olla julge. Selle aja kestel ta pääseb üle piiri. Ta ei teadnud isegi, kuidas ta pääseb. Ta ei püüdnud vaevata end selle mureliku mõttega, lootis heale õnnele. Täbarangi seisund laheneb kuidagi, seda ei ole, et inimene jääb päris hätta. Ta oli lootusrikas, peaaegu rõõmus.

Kolm päeva ta lebas vagunis söömata, unetaolises olekus, nagu varjusurmas. Siis jättis rongi ja sammus mööda teed varakevadesse külamaastikku. Astus taludesse, mangus alandusest tiine häälega leiba. Leiva asemel nad hakkasid toitma teda hädaldamisega. Ta andis seljast sineli, sai kannika leiba. Istus kuusiku vahel kollasel liivakünkal, toitmis end kuiva leivaga. Muud ei mõistnud ihaldadagi. Näis, ta on nälginud nii tühjaks, et nüüd ei saagi end täis. Sõi, hea oli hammustada,

kuid sel polnud nagu mõtet, ta ei saanud söönuks. Ta kiskus mõistusega leivakannika oma käte vahelt, pani kotti. Ta pidi olema kokkuhoidlik, iga päev polnud võtta seljast sineleid.

Kuuseräästas vilistas, õhtueelne laas kõlas. See meenutas talle helgeid tunde lapsepõlvest. Ta aimas, et nüüd ta pääseb varsti tagasi oma endisse ellu. Siin veedetud aastad — need olid möödunud väljaspool ta õiget elu. Need ta oli elanud nagu teise inimesena. Aga nüüd ta algab oma elu sealt, kuhu see jäi viie aasta eest. Ta jätkab oma õppimist. . .

Rändas palju päevi hulkurina, hiilis varjulisi teid mööda tagaotsitavana. Ta riided olid mustad ja kortsunud, nagu pese-mata, karvane. Ta välimus võiks äratada kaastunnet — kodu-maal. Ta võttis peeglitüki ja vaatles end. Naeratas — ei, naer-mist ta polnud veel unustanud!

Ühel pilvealusel õhtul ta lähenes külale. Ta märkas tanu-mas punaväelasi, pöördus vaistlikult teelt kõrvale, siirdus metsa poole. Ta kartis kokkupuudet punaarmeelestega, arvas, et teda jälgitakse. Ta oli seevõrd rahutu, kartlik, et jooksis. Need vii-mased päevad ta tahtis olla ettevaatlik eriti. Põgenemisega ta äratas külas tähelepanu. Teda aeti taga, hõigati ja lasti püsse. Ta jooksis mööda metsaalust aina sügavamasse tihnikusse. Ta ei teadnud, jälgitakse teda veel või mitte, kuid ta kartis, jatkas põgenemist pooljooksul. Kuni saabus vihmase õhtu pimedik. Ta kõndis tundmata metsas siiski veel edasi. Võis olla juba kesköö, kui ta jäi läbimärjana vana kuuse alla ööbima. Ta keha auras. Kuid varsti ta hakkas tundma külma. Ta pressis end tugevasti vastu puud, seljal oli sellest pisut soojem. Magamisele ei saa-nud mõeldagi. Uni ja vihm vajutasid ta kõssi, ta värises. Ta kannatas. Ta nurises, miks jälgitakse teda, kiusatakse taga. Tema oli valanud oma verd kommunismi eest, temalt ärgu nõu-tagu rohkem. Lastagu temal nüüd olla vaid inimene, ei punane ega valge. Kui ta on nüüd kõlbmatu, siis lastagu tal minna. Ärgu surmatagu teda — hävitatagu inimkonnas kodumaa-igat-sus, isamaa-armastus! Tema tapmisega ei saada kätte midagi. Ta hädaldas pimedas metsas.

Vihm ei lakanud järgmisel päevalgi. Komiste lõdises, ta oli haige. Ta korjas suure kuhja samblaid, puges nende alla lootuses saada sooja. Kuid ta ei saanud külmavärinast lahti. Ta mõtles siis, hea on olla olematu. Ta jäi haigena maha, oli palavikus.

Järgmisel hommikul komberdas edasi, jõudis metsast välja, nägi enda ees valendavat veepinda. Rannal mustendas paat, eemalt paistis kalurihütt. Ta pani käe taskusse: tunnistus oli alles! Õigupärast tal polnud ju karta midagi. Ta oli puhkusele lastud punane komandör. Ta vedas enese kalurimajakesse.

Nägi siin meest ja naist. Ta ei teadnud kellega tal on tegemist. Vaatas toas ringi, nägi, et pool seinu on täis jumalakuje, ikoone. Pea käis ringi, ta palus luba ja kohta pikutamiseks. Talle tehti kuuma teed, ta kaeti hoolikalt riietega.

Teda vaevas mure: kas kalur viib mu üle järve? Tal ei olnud ju tasuks anda punast krossigi. Ta valetas, tahtis meelitada lubadustega.

„Eh, inimese saatus, ütles ta, näe, kuidas mõnel läheb. Mu isa on mõisnik, mu vennad on vabrikandid, põhjatu rikkad pursuid Eestis — aga näete, milline mina välja näen! Haige ja puruvaene! Mu omaksed oleksid siiski piiritult õnnelikud, kui saaksid mu sellisenagi kätte. Nad maksaksid kättetoimetajale teab mis. Teie saaksite terve laeva täie jahu. See ei maksa Eestis midagi. Või saaksite nii palju raha, et võiksite ehitada uue maja, kaks maja“ . . .

Nad arvasid, ta sonib.

„Puutute teie järvel eesti kaluritega kokku, kas võite neid kohata?“

„See on võimalik,“ vastas kalur.

Ta jäi vait, nagu uinus. Siis kuuldi teda jampsivat tõesti. Ta kõneles eesti keelt. Järgmisel hommikul tal oli veidi parem. Aken oli avatud järvele. Värsket kevadhingust kandus sisse. See meeldis talle, tundus nagu tervitus kodumaalt, sünnimaa hingus. Ilus oli teada, et hõbedaselt sädeleva veekogu taga on kodumaa rand. Nüüd ei olnud nende vahel enam suurt kaugust.

Kui kalur viib ta täna öösel üle, ta jõuab siis juba homme koju. Siis ta saab veel näha Metsamäel sinililli. Seal oli mäeveer alati paksult õitest sinine. Ta jookseb kodukohas kõik armsad nurgad läbi, surub inimestel käsi. Temale vaadatakse kui kadunuks peetule, kes tulnud nüüd tagasi.

Akna taga sädeles veekogu. Haige uneles, ta meeleolu oli hea.

Kuid siis ta tundis jälle, kuis haigus pures ta keha, meeleolu langes. Ta muutus kärsituks, sees oli paha aim, salakartus, et ta ei pääsegi Venemaa nõiutud ringist minema. Tume saatus nagu tahtis teisiti. Tše-ka agendid ei leidnud teda, ei teadnud ajada teda taga. Aga taudidki, haiguseidudki olid nagu Tše-ka käsutada. Nad lasksid tõvepisilased teda jälgima. Need tabasid ta nüüd siin, purevad põgenikku armutult. Ei lase teda ära, ta peab miskipärast jääma Venemaale.

Ta vähkres kehalisis ja hingelisis vaevades. Pööras näo seina poole. Nägi vasksett kumendavaid jumalapõski. Need olid karmid ja külmad. Miks oli neid nii suur kari ta voodi ümber koos? Hauatagune elu, vaimuriik oli nihkunud nagu käegakatsutavasse lähedusse. Jumalaid tungles ümber nagu saagiahneid pärijaid. Hinge kippus vägise halb aim, nagu lähineks nüüd tema ots.

Ta tundis südametunnistuse piina. Meenus reedetud sügüvend — väejooksik. Selle vaim nagu jälgis nüüd teda kättemaksjana. Sinagi ei pea pääsema kodumaale, pead hukkuma võõrsil! Sina oled nüüd samuti väejooksik. Sa lasid surmata minu. Nüüd olen mina see, kes teeb surmatööd sinus!

Komiste pöörles asemel palavikus, jamsis.

Õhtueel järv läks akna taga kullendama, haigele näis nagu kostuks valgussäras kodumaa poolt tuttavat laulu. See oli nagu tema ema laul.

Möödus päevi. Komiste ei surnud, hakkas paranema.

Ühel päeval ta tõusis voodist, kõndis tubapidi. Ta oli tänulik kalurile ja selle naisele, kes olid hoolitsenud tema eest. Ta

oli kartnud salaja, et nad reedavad ta ametivõimudele. Nüüd nägi, et nad polnud sääraseid.

„Täna teid, ütles Komiste, olete lahked inimesed, kuid praegu ma ei saa tasuda teile heategu. Näete, olen purupaljas poiss. Aga kui ma jõuan kodumaale, vannun, ma ei unusta teid. Ma ei ole kelm. Minu omaksed on jõukad. Ma saadan teile tsaariraha, vilja, palju kotte jahu. Eestis on toiduaineid külluses. Nüüd on ainult küsimus, kuidas ma pääsen üle piiri. Teie ju võite mind aidata? Sõidame eesti vetesse, seal ma lähen mõne eesti kaluri paati üle. Ning siis jääge ootama kingitust. Kuidas on teie aadress õieti? Märgin selle paberile. Annan teile siis edaspidi teada, kas ootan teid eesti vetes viljalaadungiga, tulete salaja mulle vastu. Või saab seda toimetada teisiti? Eks seda siis näe, kuid kindlasti teie ei jäe rikkaliku tasuta. Kas asume juba täna teele?“

Kalur oli meelitatud lubadustest. Kuid arvas, et täna ei saa veel teele asuda. Oli vaja oodata halvemat ilma, sajust, pimedat.

Ilm kiskuski pilvesse, vast on homme-ülehomme sünge sajunöö? Siis nad võivad asuda teele.

Kuid järgmiselgi päeval ilm oli ilus, järv sädeles kevadiselt, künkad rohendasid. Komiste jälgis seda läbi akna. Ta ei julgenud astuda välja. Ta oli rahutu ja ootas halba ilma.

Kolmanda päeva õhtul läks pimedaks nagu sügisel. Musti, vaikivaid pilvi tõusis katma taevast. Komiste arvas, need on piksepilved, need olid seda nägu. Kuid müristamist polnud kuulda. Järv oli tume ja tardunud, nagu teeseldes end ähvardava pilve all surnuks.

„Siis täna asume teele?“ päris Komiste kalurilt.

„Jah, täna läheme kalale.“

„Võtate võrgud kaasa, muidugi?“

„Kus sa võrguta saad, ikka kaasa.“

„Aga kui nad juhtuvad meile peale? Kuidas olla siis? Pean ma ennast ka kuidagi kaluriks tegema, on teil mingi vana müts, mingi kasukas? Mis teie arvate?“

„Peita teid kuskile ei saa, suur see paat on, hakkab silma. Teil tuleb mängida kalurit.“

„Ei tea. Ma ei taha hea meelega nendega kokku puutuda. Ka kalurina mitte. Ma olen mõelnud seda asja järele ja tulnud teisele plaanile. Meie seome paadi pärasse nööri. Kui nad juhtuvad meile peale, ma ronin paadist hoopis vette. Öösel nad ei märka mind paadi varjus. Teie viskate veel võrgu rippuma mu üle. Nii ma jään nägematuks. Nüüd, kus ma pääsemas kodumaale, kus lõpuks teostumas ilmsi see, mida olen igatsenud aastaid, nüüd ma ei taha riskeerida. Pigem olen kas või paar minutit hoopis vee all. See ei olegi nii raske, olen poisikesest peast ujunud vee all küllalt. Jah, nii on tõesti kindlam. Aga kasuka võtame kaasa. Pärast tõmban selle ümber, nii saan sooja. Muidu võin külmetuda uuesti haigeks.“

„Nii et poete kohe hoopis vee alla, ainult nina hingamiseks väljas. Kui võrgud riputada peale, vaevalt siis keegi märkab.“

„Arvan, et ei märka.“

„Olgu siis nii. Kuid loodame, et saame läbi hõlpsam.“

„Loodame.“

Oli umbes kesköö, kui Komiste astus õue. Tubast põdenut puudutas pimedada maailma värske hingus. Komiste vaatas ringi uudishimulikult, mõtles: viimane õhtu ses imelikus keerises, viimased tunnid Venemaal. Need aastad jäävad maha nagu unenägu. Suured ajaloolised aastad. Tulevikus mul on jutustada, et mina olen teinud Venemaal kaasa need kangelaslikud pöördeajad. Aga nüüd kadunud poeg sõidab kodumaale tagasi. . .

Ta surus hüvastijätuks kalurinaise kätt, ütles sosinal vaevalt kuuldavalt:

„Kõike head!“

Keegi ei tohtinud teada, et tema asub nüüd põgenema üle piiri. Sellepärast Komiste nagu kartis teha häält, nagu kuuleks seda magav Venemaa, kargab unest ja peab ta kinni.

Kalur lükkas paadi liikuma, vesi läks laginal laulma. Komiste vaatas, kuis Venemaa rand kaugenes aeglaselt pimedusse.

Ta tundis nüüd kergendust, vee peal nagu polnud karta jälgi-
jaid, siin ta oli juba nagu väljaspool hädaohtu.

Nad sõitsid tükk aega, mõlemad vaikisid.

Siis nad hakkasid kuulma mootori müdinat, muutusid rahu-
tuteks. Siin olid veel vene veed.

Mootori müdin muutus aina kuuldavamaks, nad märkasid
juba eemal pimedikus poolpõiki vastukihutava paadi tumedat
kogu. Komiste tõmbus kõssi, ta tahtis muutuda nägematuks.
Ta oli paadipäras, vahtis kartlikult müdina suunas.

Kalur sosistas äkki veendunult:

„Nemad.“

Seda kuuldes Komiste ronis otsutavalt üle paadi serva, haa-
ras köiest kinni ja laskus vette. Vesi oli külm, kuid nüüd ta ei
pannudki seda nagu tähele, ärevuses. See oli nüüd nagu hoo-
pis kõrvaline asi. Midagi tähtsamat oli kerkinud esile.

Kalur kohendas võrgu rippuma üle Komiste pea ning pöö-
ras oma vene teise küljega mootorpaadi poole.

Vees varjul olles Komiste kuulis, kuis piirivalvurid jõudsid
juure, kärkisid kaluriga. Mida ta kolab öösel nii kaugel rannast.
Kalur õiendas, nii kaugel on saak suurem.

Komiste ootas, et piirivalvepaat sõidab nüüd edasi, ta võib
ronida tagasi oma paati. Siis ta on varsti eesti vetes, võib ju-
tustada kodustele sellegi seikluse, kuis tema oli paos vee all.

Kuid äkki ta märkas, et nende vene võetakse mootorpaadi
pärasse, sõit läheb tagasi Venemaa poole, vist piirivalve kordo-
nisse. Ta ei saanud veel õieti oma ehmatusest toibudagi, kui
tundis äkki, et jääb paadist maha. Ta hakkas ujuma, et mitte
vajuda põhja. Läbi aju käis nagu mingi rõõm, vist sellest, et
tema võib jääda maha, teda ei viida kordonisse. Kuid seal
samal selgus talle selle rõõmu mõtetus. Mõistust ähvardas rii-
suda teadmus: siin lähedal pole randa, ta on keset suurt vee-
kogu. Ta on kadunud! Ta peos oli köieots, kalur oli päästnud
selle lahti paadi küljest, et vabaneda hädaohtlikust salakaubast.

Mootorimüdin ruttas vangistatud venega pimedusse. Ko-
mistet ei märgatud, ta jääti siia uppuma. Ta tundis, kuis ujumi-

ne muutus raskeks, surmahirmus ta nagu ei oskanudki enam ujuda, kippus vajuma põhja. Ta poisikeselikud noored käed ahmisisid lõhkuda vett, ta rabeles ujuda sinna poole, kus teadis olevat vee taga kodumaa ranna. Ta lootis, vast on lähedal mingi paat. Tahtis anda endast märku, karjus eesti keeli:

„Appi!“

Keegi ei tulnud talle appi. Kodumaa nagu ei tunnistanudki teda enam omaks, veed jäid seal pool inimhääletult tummadeks. Komiste tundis ahastavat mahajäätuse tunnet.

„Spassaite!“ hõikas ta vene keeli, arvates, et vene kalurid ei saa ta eestikeelsest appihüüust aru.

Kuid Venemaagi jäi karmilt ükskõiksena eemale, ei tulnud talle appi. Venemaagi nagu hülgas teda, ei vajanud temataolist.

Vett tungis Komistele suhu, pime laine nagu ähvardas pühkida ta peast mõistuse. Kui minestan, siis olen kadunud, vilkus mõte ajus.

Rabeles pimedas vees. Kaks kahvatut kätt sirutusid veel korraks kodumaa poole. Siis kadusid need äkki vee alla, nagu kaotanud igasuguse lootuse. Öine tuulehiil ruttas üle laisalt liikuva tumeda veepinna.

Säärane oli Timmi Komiste lõpp. Ta hukkus kahe maailma vahel.